

SZENCZI
MOLNÁR ALBERT.

IRTA
DR. DÉZSI LAJOS.

Berna 97.

52

CORONA MEA LAUREA
multis arummis & sollicitu
dimidiis, in ARGENTI-
nensi Lycæo partâ.
Anno christi 1595
Mense Majo

2. SZENCZI MOLNÁR ALBERT BABÉRKOSZORÚJA.

BEVEZETÉS.

EGY KÜZDELMES, tevékeny és érdemekben gazdag életet ismertetünk e lapokon. Egy vándortudósét, a kihez, mintha a humanismus letűnt kora újra föléledt volna, a tizenhetedik században sok hasonló jelent meg s indult el tapasztalásvágytól, vagy kényszerüségtől űzve a nagyvilágba szerencsét próbálni.

Közös vonásuk a vállalkozási szellem, mely nem riad vissza az útfok elé gördülő akadályoktól és a csüggedetlen kitartás, melylyel folyton egy magasabb cél felé törnek.

Életük története telve sokféle kalanddal, szenvedéssel és viszontagsággal, akárcsak egy középkori zarándoké vagy condottierié.

Származás szerint majd minden nemzetbeli van soraikban. Közülök való Opitz Márton és Comenius Ámós János; nálunk SZENCZI MOLNAR ALBERT ez osztály legkivalóbb képviselője.

A változó viszonyok között, melyek közé időnként kerülnek, rendkívüli tevékenységet fejtenek ki s bámulatos sokoldalúságra tesznek szert. És ámbár többféle életpályával próbálkoznak meg, mint Molnár, a ki mint *nevelő, könyvnyomdai javító, könyvkiadó, író és lelkész, kántor és iskola-rector* működött, de azért minden pályán hívek maradnak fogadalmaikhoz, hogy bárhol és bármily körülmények között mindig a tudomány érdekeit szolgálják. E nemes ambíció és ez a magas életcél az, a mely a mindennapi élet színvonala felé emelte őket s áldásos munkájuk maradandó hatását biztosította.

Molnárt ezenkívül működésének egy állandó jellemvonása ezeknek fölibe is helyezi: a nemzeti érdeket szorosán összekapcsolta a tudományos érdekekkel s egész működése a *nemzeti irodalom és tudományosság* emelésére irányult. Még «mint gyermek» jött irodalmunk legérezhetőbb hiányainak tudatára! Az élet különféle viszontagsága között ez folyvást szeme előtt lebeg, e hiányok pótlása végett tölti el életét Vittenbergben, Strassburgban, Heidelbergben, Altdorfban, Marburgban és Oppenheimban; e végett utazza be fél Európát, jár városról városra, ezért dolgozik, izgat, gyűjt pénzt hazájában és külföldön.

A *Zsoltárok* költői fordításával, a *latin-görög-magyar szótár* készítésével, a magyar *Biblia* javított kiadásával, a kálvini *Institutio* és számos többi *fordításai*val, valamint a Móricz hesseni tartománygróf számára írt *Magyar Nyelvtannal* egyaránt nemzete hasznát és dicsőségét kereste. Az volt a meggyőződése, hogy e művek közül csak egynek kiadása által is nagyobb szolgálatot tesz hazájának, «mintha sok éven át bárhol személyesen tanította volna

az ifjúságot és gyülekezetet» s ebben az utókor is igazat ad neki.

Nemes és önzetlen törekvése és érdemei kortársait úgy itthon, mint a külföldön bámulatra és dicséretre ragadta. *I. Rákóczy György* és *Bethlen Gábor, Móricz heszeni fejedelem* és *V. Frigyes* cseh király egyaránt pártfogói; európai hírnű tudósokkal, mint többek között *Keplerrel* és *Opitzczal* köt barátságot. Dicsérettel emlékezett meg munkásságáról vallási ellenfele, *Pázmány Péter* is.

Ezt a pártfogást, nagy összeköttetést és barátságot Molnár nem a maga személye, hanem hazafias irodalmi tervei érdekében használja föl s ez által is magasan kiemelkedik a vándortudósok közül. Míg azok némelyike hosszas hányatás után fölküzdötte magát s tekintélyes állásra tett szert, mint Opitz, ki végre megkoszorúzott költő s udvari történetíró lett s nemesi rangot nyert: Molnár szerencséje az oppenheimi rektorságnál soha sem emelkedett magasabbra, onnan is hamar lehanyatlott. Egész életében szegénységgel küzdött s végül nyomorban, de azzal a boldogító öntudattal halt meg, hogy többet köszön neki hazája, mint bárki másnak, a ki kortársai közül a tudomány művelésével foglalkozott.*

* OPITZ nyilatkozata.

3 MARBURG

ELSŐ KÖNYV.

A VÁNDORDEÁK.

4. GÖNCZ.

I.

POZSONY VÁRMEGYÉBEN, Nagy-Szombat és Pozsony között, ez utóbbtól mintegy három mérföldnyire fekszik *Szencz* vagy *Szempcz* nagyközség.

Kies fekvésű hely, melyet északi oldalán nagy erdőség, a Szent-Márton erdeje, nyugaton terjedelmes szőlőhegyek vesznek körül.

Kedvező fekvésénél fogva már a xvi. században a legélénkebb forgalmú városok közé tartozott. Híres vásári középpont volt s vásárait Léva, Érsekújvár, továbbá Pozsony és Bécs kereskedői látogatták igen sűrűn.

A város fekvése szabta meg a lakosok életmódját. Egyrészüik kereskedéssel foglalkozott, vagy különböző mesterségeket űzött: az ipari élet élénk voltát nagyszámú czéhei bizonyítják; más részük szőlőművelésből tartotta fent magát. A várost övező szőlőhegyek tövében pinczék hosszú sora vonult el, mely a lakosság szegényebb részének állandó lakhelyül is szolgált.

Miként a szomszéd Pozsonynak, úgy ennek lakossága

is mindjárt kezdetben a reformációhoz csatlakozott s mind a két árnyalata állandó otthont talált békés falai között; hol a kálvinisták, hol a lutheránusok jutva többséghez, a szerint, a mint földesuraik váltakoztak.

E városban lakott egy közép módú molnármester, az öreg *Molnár Albert*, a ki szerény viszonyok között, eldegelt itt szüleivel, feleségével, Széki Orsolyával s népes családjával.¹

Az öreg Molnárra valamikor jó napok jártak. Két malma volt, melyeket még atyjától örökölt, s azonkívül kereskedett is s mindezekből olyan vagyona tett szert, hogy Szencz leggazdagabb polgárai közé tartozott.² De rossz esztendőök, háborus idők miatt lassanként elapadt e gazdaság s egy kis házon kívül alig maradt egyéb vagyona, mint egy kis szőlője s egy darab szántóföldje, a melyeket maga művelt. Nyáron át egészen ezek művelése és gondozása foglalta el; ősz után, a mikor kis gazdasága termése már csűrbe és pinczébe volt takarítva, ácsmesterséggel foglalkozott.

Mindazáltal nem volt tanulatlan ember s azonkívül hogy írni és olvasni tudott, egy keveset értett latinul is, ez már vele járt a kor nevelésével, vallásos református ember volt, a ki nagy tiszteletben tartotta papját s egyik fiának keresztapául is papot választott és a mellett családi hagyományait is kegyelettel őrizte. Fiai előtt sokszor elbeszélte, hogy ő származásra nézve nem «magyar», hanem székely s öregapja Székely János Mátyás király alatt Báthori István seregében szolgált, a király halála után pedig nem tért többé vissza hazájába Havasalföldre, hanem Mátyusföldén Vága faluban elvette egy nemes ember leányát s a nem messze eső On faluban telepedett le;

¹ L. *Naplójában*, mely *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai* cím alatt a m. tud. Akadémia kiadásában most van sajtó alatt, az 1585. decz. 4-iki dátum alatt. E kiadást idézzük alább *Molnár-Okmánytár* néven.

² MOLNÁR, Dictionarium Ung. Lat. (1604.) A magyar és erdélyi ifjusághoz intézett Ajánlásban.

nevük eredetét pedig úgy magyarázta meg, hogy ennek fia Ferencz abban a faluban a Duna egy patakjára malmot épített s új foglalkozásáról kapta a Molnár nevet, melyet azután a malommal ő is örökölt.¹

Molnárnak jobb keze volt a gazdaságban legidősebb fia, *Benedek*, a ki, miután a szenczi iskolát kijárta, otthon maradt a családban, hogy öregedő atyjával megoszsa a népes család eltartásának gondját. Mert rajta kívül még öt gyermek volt a családban: három leány *Katus*, *Hona* és *Zsófia* és két fiú *Lukács* és *Albert*, ki a gyermekek között korra nézve mindjárt Benedek után következett.

Albertünk Molnár második házasságából 1574-ben, aug. 30-án született, egy hétfői napon.² Naplójának elbeszélése szerint épen heti vásár volt ekkor Szenczen s az ismerős parasztasszonyok, a kik a vásárra jöttek s ilyenkor anyját is rendesen fölkeresték, őt meglátva, Egyed néven szólították, minthogy másnap ennek a szentnek volt a napja; de anyjának nem tetszett ez a név³ s apja nevére Albertnek kereszteltette. Apja, mikor a kis idegent meglátta, fejszéje nyelét nyújtá felé, azt akarván ezzel jelképezni, — így beszéli el később Molnár — hogy az ő nyomába lépjen. «Ezt az én legkedvesebb anyám — teszi utána — gyakran elmondta azon embereknek, a kik csudálkoztak gyermekjátékaimon».⁴

Molnár maga több részletet beszél el gyermekkorából, visszamenve azon korig, a hol eszmélkedése kezdődött.

1 U. o.

2 A szenczi MOLNÁR születéséről eddig több eltérő adat volt forgalomban. Molnár maga is kétféleképen közli születése napját. Az egyik adat *Naplójában* van: *Natus sum in oppido Szentz anno redemptionis humanae 1574 XXX. Augusti die Lunae, hora 8. matutina . . .*, a másik *Latin Szótárában* (1644. kiad.): *Szentz est oppidum Ungariae, ubi natus est autor*

huius libri Alb. Molnár anno Christi 1574. sept. 1. 1574. aug. 30-ika csakugyan hétfőre esik. A másik eltérő adat talán úgy magyarázható meg, hogy Egyed napja meg szept. 1-re esik s az ezen napi családí jelenetre gondolva cserélhetette föl ezt Molnár a születés napjával.

3 «Propter homonymiam Ungaricæ vocis Egyed, quod est comede vel devora.»

4 U. o.

A gyermekévekből az első esemény, a mire vissza tudott emlékezni, vagy a miről későbbi elbeszélésnél azt hitte, hogy gyermekkori emlékek elevenednek föl előtte, egy nagy üstökös volt. Egy éjjel a család minden tagja fölkelte s kiszaladt a szobából, csak ő maradt bent egyedül. A nagy lármára fölébredt s mikor senkit se látott maga körül, keservesen elkezdett sírni. Édes anyja ekkor bejött érte, ölébe vette, kivitte és újjával megmutatta neki az égen az üstökös csillagot. Ennek képe — a mint írja — még férfikorában is szemei előtt lebegett.*

Általában az a különös szeretet, a melylyel később Naplójában gyermekkoraánál időz, arra enged következtetni, hogy nagyon boldogan teltek el azok testvérei körében, kik közül egy fiút és egy leányt csak néhány évnyi különbség választott el tőle s így játszótársakul nagyon jól illettek hozzá.

Nagyon eleven és pajzán gyermek volt. Egyízben az udvaron játszott. Nagy farakás volt ott s annak tetejébe fölmászva, onnan fejfel bukott alá, de oly szerencsésen, hogy a nagy ijedtségen kívül nem esett semmi baja. Lábra kelt s testvéreihez szaladt, a kik valamivel távolabb a porban játszottak.

Egyszer télen, kora hajnalban, mikor kevés időre felügyelet nélkül maradt, a kemence padjára mászott föl s ott elaludva, kevés hiányzott, hogy össze nem égett.

Más alkalommal meg egy nyári délután addig játszott kint az utcán pajtásaival, míg reá esteledett s már későre járt az idő, mire hazaérkezett s otthon az ajtókat zárva találta. Ijedtében és a dorgálástól való félelmében zörgetni sem mert, hanem fölmászott egy szénás szekérre, mely ott a közelben lerakatlan állott s a félelemtől csakhamar elszenderült. Hajnalban jött a kocsis, hogy a szénát a szekérről lerakja s mit sem sejtve, az ott gyanutlanul alvó

* *Napló* i. h. — Az 1577. október 26-iki üstökös lehetett. Lásd DARVAI, Üstökösök 250.

gyermeket vas villájával térdén megszúrta, úgy, hogy sok ideig sántított miatta.¹

Az öreg Molnár e fiát gyermekei között legjobban szerette. Mint gyermekkel vele sétálgatott legszívesebben s többször elvitte a szenczi templom sirkertjébe is, sorra megmutogatva ott neki apja és nagyapja sírjait, kiket késő vénségükben fiui szeretettel ápolt s ő temetett el. Ilyenkor beszélt neki szépapjának, Jánosnak, vitézségéről, Nápoly ostromáról Mátyás király idejében, hol száz katona esett el s ugyanannyi sebesült meg s elmondta, hogy ezek között volt Székely János is, kit a falu népe bénasága miatt Sánta Jánosnak nevezett el - s a fogékony gyermek mindezt nagy érdeklődéssel hallgatta.

Így teltek el s ily emlékek maradtak meg a játszi gyermekkor első éveiből, míg az iskolába lépés ideje el nem érkezett.

II.

AZ IFJÚ Molnár tíz éves korában 1584 szeptember 7-én kezdte meg a tanulást szülővárosa protestáns iskolájában, a hol ez időben Debreczeni János volt az iskola-mester.²

Egy ilyen kis városi iskola oktatásügye természetesen sok kívánni valót hagyott hátra. A tanítói állását igen sokszor csak ideiglenesnek tekintette, mintegy előkészítőül a sokkal kényelmesebb egyházi pályára, melylyel azt két-három év múlva rend szerint fel is cserélte. A tanulók három osztályba voltak sorozva, kiket egy vagy két tanító tanított. A kezdőkkel s a gyengébb tanulókkal nem vesződtek,

¹ *Naplójában* (l. id. h.) azon fejezetnek, melyben ezeket elbeszéli, ezt a címet adta: *Azon veszedelmek, a melyekben az isteni segedelem tartott meg.* (•Pericula in quibus divina ope conservatus •)

² Valószínűleg egy személy azzal a Debreczeni Taraczk Jánossal, a ki 1589-ben a Vittenbergi egyetemnek hallgatója. Bod, Athenas, 61.

hanem az első osztálybeli tanulóknak osztották ki tanítás végett. Ezek ismertették meg a betűket s gyakorolták be az írást s olvasást. A vallás mellett különösen a latin nyelv volt a főtantárgy s az írást és olvasást is a latin nyelvvel együtt tanulták s rendszeren a tanító diktálása után jegyezve, vagy de ez ritkább eset volt latin kézikönyvből (rendszen Cato Erkölcsi mondatai és Donatus Grammatikája) gyakorolták be. A tanítás főczélja e nyelv elsajátítása volt. Ezenkívül tanulták a vallás elemeit, a Miatyánkot, Hiszekegyet s több kisebb imádságot és éneket. A tanulási idő megszakítással reggeltől estig tartott s a tanulók estére is kaptak latin szavakat másnapi felmondásra. Később, többnyire a második évben, Heyden Gyermekei beszélgetéseiből, Erasmus vagy más szerző kézikönyvéből s latin költők művei alapján gyakorolták be a latin nyelvtant, mondattant és verstant.

Alig töltött el Molnár a szenczi iskolában két évet, elveszítette édes anyját. A tizenkét éves gyermekre nézve oly csapás volt ez, mely egész életére kihatott. A gondos anyai felügyeletet semmi sem pótolhatta. Az így félig árva lett gyermek nevelését egy Szabó (Sartor) Farkas nevű ifju vállalta magára.

Egy vándordeák volt ez, a milyen sok kóborolt ekkor tájban nálunk és külföldön, a kikről az egykorú írók sok rosszat tudnak beszélni. Rendszeren olyanok voltak, kik tanulói pályájukat még nem végezték el: vagy nem tudták, vagy nem is akarták. Afféle örökös deákok, a kik aztán egy helyről más helyre vándoroltak s ha megunták, hol nevelőnek, hol segédtanítónak szegődtek. De nem sok időre: rendszeren csak azt várták meg, míg a tél elmúlik s azután újra felkerekedtek s tovább vándoroltak, esetleg más hely után néztek, olyan után, hol sokat ehetnek, ihatnak, alhatnak, s csak keveset kell dolgozni. Olykor csapatokba álltak s betanult énekekkel városról-városra jártak. Rendes

szokás szerint kisebb tanulókat, hol egyet hol többet vettek maguk mellé, hurczolva azokat mindenfelé: velük szolgáltatták magukat, sőt rajtuk élösködtek.

Többen, kik az ily gyermekek közül kiváló emberekké váltak, élénk színekkel festik a szenvedéseket, a melyeket ezek szívtelensége és barbarismusa miatt szenvedtek.*

Platter Tamás a báseli iskola rektora, a ki valamivel korábban élt Molnárnál s változatos életpályáját maga leírta, beszéli, hogy őt mint gyermeket a tanulás folytatása végett rá bízta egy nagyobb deák rokonára, a ki rövid időre haza látogatott.

Az útra több nagy deák s vagy nyolcz kisebb tanuló állott össze azzal a szándékkal, hogy közösen keresnek iskolát. Platter a legfiatalabb volt a társaságban s így neki volt legrosszabb dolga. Azonkívül hogy deákja ütötte, verte, a mint valamely városhoz vagy faluhoz értek, házról-házra kellett járni, koldulni vagy lopni. Elhitették vele, hogy némely vidéken a lúdlopás meg van engedve s csudálkozott, mikor a parasztok még is üzöbe vették. A többi gyermekek ez idő alatt énekelni mentek s a nagy deákok a város határán vártak rájuk. Az iskolába járásról szó sem volt. Egyik helyütt, mint Drezdában, maga az iskola, másutt más nem tetszett s vándoroltak egyik helyről a másikra; az úton sokszor szabad ég alatt hálva, sült makkal, vadalmával és vadkörtével táplálkozva. Néhol ellenben, mint Boroszlóban, oly jó dolguk volt, hogy többen e miatt megbetegedtek. Vacsora után a sörházakba mentek sört koldulni s a részeg lengyel parasztnak kedve telt benne, hogy egyiket-másikat leitathatták. A tanulással itt is keveset törődtek. Később vagy nyolczan ismét visszamentek Drezdába azzal a szándékkal, hogy most már tanuláshoz fognak. Itt meg a tanulás mellett nemcsak a deákok, a kik természetesen

* RICHTER A., Bilder aus der deutschen Kulturgeschichte. (Lipce, 1893.) II.²
110—124. E két példát innen vettük át.

a világeért sem bocsátották volna ki őket felügyeletük alól, hanem a tanító is elküldte őket ludat lopni s épen szegény Platternek kellett azt a két ludat előteremteni, mely a tanító és deákok közösen rendezett búcsúlakomájához volt szükséges. Még ezután sok kalandon ment át. Münchenben egy szappanos, majd egy mészáros fogadta magához s a szappanfőzés, a húshordás és iskolabajlás mellett az utczán énekelni is kellett s a mit kapott, hűségesen átadta deákjának, a ki ebből élt. Utoljára is úgy szabadult meg nagy nehezen zsarnokától, hogy más városba szökött.*

A Platter története annyira mindennapi történet volt, hogy csaknem hasonló dolgokat beszél egy másik író gyermekkoráról.

A kis Butzbachot — ez volt a neve — a ki még alig volt tíz éves s alig hogy kijárta szülővárosa iskoláját, szintén a szomszéd haza látogató deákfiának adták át, hogy vigye magával s további kiképzésére viseljen gondot. A deák mindent megígért s a gyermek apjától pénzt is kapott a fiú esetleges szükségeire. Míg a gyermek pénzből tartott, a a kóbor deáknak eszébe sem jutott az iskola; folyton vándorolva bejárták Bajor- és Csehországot. A hol közbe megpihentek, ott Butzbachnak is koldulni, vagy lopni kellett. E közben sokszor térdig érő sárban járt s a kutyák miatt halálos félelmet állott ki. Később egy csehországi faluban mindkettőt felfogadták nevelőnek, de a gyermek még ekkor sem szabadulhatott meg rabságából: deákja átadta kollégáinak, hogy azok számára kolduljon, a kiktől azután még többet szenvedett. Utoljára ezektől is úgy szabadult meg, hogy megszökött abból a városból. De még azután is sokáig remegett, hogy valahol összetalálkozik velük.

Természetes, hogy az ide s tova vándorlás alatt a gyer-

* U. o. 119.

mek nem sokat tanult, sőt azt is elfelejtette, a mire szülőföldje iskolájában tanították, deákjától még kevesebbet, a kitől — mint Butzbach írja — soha se lehetett hallani egy latin szót sem. Csak azon lehet csudálkozni, hogy belőlük még is nemcsak becsületes, de oly kiváló és tudományosan képzett emberek váltak, mint e kettő, különösen ez utóbbi, a ki változatos életpálya, nyomdai korrektorsága s könyvnyomtatói működése után a bászeli latin iskola rektora lett.¹

Bizonyára az itt közölt elbeszélésnek több vonása nem egyeztethető össze egy magyar deák természetével, de van sok közös vonás is a Szabó-társaság s a német deákok kalandozásaiban s életmódjában.²

Szabó is megkérte a Molnár apját, engedje meg neki, hogy fiát magával vihesse útja legközelebbi állomására Győrbe s megígérte, hogy gondosan fel fog ügyelni a gyermek tanulására. Győrrött nagyobb iskola volt, mint Senczen, és Sibolti Demeter, a győri lelkész,³ az öreg Molnárnak még szenczi pap korából jó ismerőse, sőt egyik fiának, talán éppen Albertnek, keresztapja is volt s ez is egyik ok lehetett, a miért szívesen beleegyezett abba, hogy fia vele együtt menjen. A mi aggodalmi voltak, eloszlatta az a reménység, hogy nevelésére keresztkomája is fel fog ügyelni. Aligha volt sejtelve arról, milyen nem jó kezekre bízta gyermeke sorsát, midőn e deáknak adta át s fogalma sem volt arról, hogy azon egy pár év hatása, melyet ennek társaságában töltött el, meglátszik majd a felnőtt férfiun is. Együtt keltek tehát útra Szabó Farkas és

¹ U. o. 116.

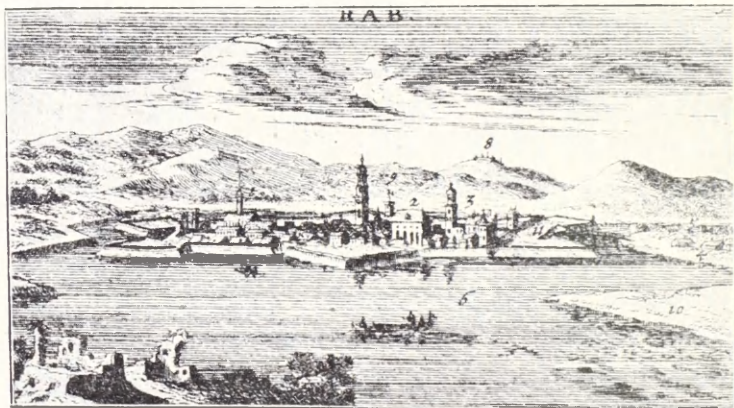
² Érdekes adalékokat tartalmaznak erre vonatkozólag MOLNÁR levelezései is. Ezek között van Taksonyi Péter levele egy Ladislaides Miklós nevű gyermekhez, a ki tőle megszökött s levelében mindenféle ígéretekkel igyekszik

visszatérésre bírni; továbbá Textor János két levele, a kit Molnár Herbornban egy izben a veréstől megszabadított stb.

³ Életrajza BOD, Athenás 239—40. THURY Etele, S. D. élete és munkái. Pr. Szemle 1890.

az ifjú Molnár, ki most hagyta el először a szülői házat, hogy soha se térjen oda vissza többé állandó tartózkodásra. Ez az első út volt kezdete a hosszas bolyongásnak, mely csak halálával ért véget.

Győrben Szabó segédtanítói állást kapott, Molnár pedig az iskolában tanuláshoz látott. Sibolti, a lelkész csakugyan sok jóval volt hozzá: megajándékozta műveivel, a minők voltak a «Vigasztaló könyvecske» és a «Lelki harc», melyeket a tudnivágó gyermek mohón olvasgatott; párt-

5. GYŐR.

fogója templomi szónoklatait is nagy figyelemmel hallgatta. A tanuláson kívül egyszersmind szolgaszerepet töltött be Szabó Farkas mellett. A legfőbb baj reá nézve azonban nem ebben, hanem a Szabó állhatatlan hajlamaiban rejlett. Egy helyen nem maradhatott soká s Molnárnak mindenüvé követni kellett. Öt hónapig volt Szabó Győrött alkalmazva s mikor onnan eltávozott, Molnár sem maradhatott tovább, haza utazott tehát Szenczre a szülei házhoz. Útközben egy darab ideig Püspökiben időzött, hol talán Haver nevű barátjának szülei laktak, kivel az utat odáig együtt tették meg.

Még ezen év november havában a tanulók, első sorban a győriek közül egy kis csapat verődött össze oly czélból,

hogy meglátogatják alsó Magyarország hiresebb városait. A tiz tagból álló utazó-társaság Szenczen gyült össze. Voltak köztük kisebb és nagyobb deákok, Szenczről is többen, így Nögéri János, kinek nevével alább még találkozni fogunk, itt volt Szabó Farkas is, sőt talán tőle eredt az úti terv is s így természetesen Molnár sem maradhatott ki a vállalkozók seregéből. Általában a Molnár gyermekkori kóborlásainál mindig vezető gyanánt szerepel s így első sorban az ő hűnéül róhatjuk fel, hogy Molnárt a bolyongásba bevezette s azt vele annyira megkedveltette, hogy később szinte nélkülözhetetlen lett reá nézve.

A kis utazó-társaság különben egészen praktikusán tette meg az utat. Megvárta azt az időt, a mikor a bécsi kereskedők a kassai és debreczeni vásárookra szállították áruikat. A fuvarszekerek hosszú sora Szencz közelében vonult el: ezekhez csatlakoztak s velük együtt tették meg az utat, mely így bátorságosabb és kényelmesebb is volt.¹ Kassára, Debreczenbe, Bátorba és a közbeeső városokba jutottak így el, némelyikben rövidebb, másokban hosszabb időt töltve, úgy, hogy a kirándulás összesen négy hetet vett igénybe.²

Az útazás után ismét tanulás következett, Szabó Farkas *Gönczre* ment, hiven követte Molnár mindenüvé, a hová azt sorsa vezérelte.

Gönczön Pelei János volt az iskolamester s Károli Gáspár a lelkész.³ Mindkettőt, lelkészt és tanítót, egy nagy munka foglalkoztatott ekkor szünet nélkül, éjjel és nappal: az egész Szentírás magyarra fordítása és kinyomtatása.

Ecsedi Bátor István, a buzgó főúr egyik birtokán, a Gönczhöz közeleső Visolyban könyvnyomtatót állíttatott föl,⁴ Németországból betűket, papírt hozatott és meghívta

¹ *M.-Okmánytár: Napló* 1586. nov. 1.

² Nov. 1. 28.

³ *M.-Okmt. : Napló* id. h

⁴ Bod. A sz. Bibliának hist. (Szeben 1748.) 146.

Mantskovits vagy Farinola Bálint galgóczi könyvnyomtatót, ¹ a ki Siboltinak is több művét nyomtatta, a nyomtatás vezetésére, természetesen Károli felügyelete alatt, a ki «főigazgatója volt a kinyomtatásnak» Pelei, az iskolamester segítségére mellett.

Épen abban az évben fogtak hozzá a nyomtatáshoz, a melyben Molnár ide jött s ez később is jól emlékezett reá «mely nagy isteni félelemmel és becsületességgel kezdett az első kibocsátáshoz a böcsületes Károli Gáspár», ² sőt «előtte állott» egyszer, mikor tanácskozott iskolamesterével, Pelei Jánossal, hogy összehivatja az esperességéhez tartozó tanítóatyafiakat (lelkészeket) közönséges könyörgésre az elkezdett dolognak jó előmeneteléért. «Az ő cselédei között és az ő lábainál» is forgott, sőt része volt «az első kibocsátás szolgálatjában», a mennyiben gyakran vitt a visolyi nyomtató-műhelybe «tőle írott levelecskéket», bizonyára kéziratot és korrekturát.³

Ha tekintetbe vesszük, micsoda ellenállhatatlan erővel hatnak ránk később is a gyermekkori benyomások, alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az itt töltött idő emlékének hatása alatt érlelődött meg később Molnárban az elhatározás, hogy minden erejével törekedni fog a biblia egy újabb kiadására. Abból a kegyeletes megemlékezésből is következtethetjük ezt, melyet mintegy húsz évvel később, a mikor vágya megvalósult, saját bibliakiadása Ajánlásában Károlinak, e téren elődjének, szentel, a kit példányképül választott:

«És mikor már a könyv nyomtattatnék is, egynehányszor hallottam, hogy fohászkodván igiten szólott: Csak az

¹ *Mantskovitsra von.* I. Magyar Nyomdászati 1895. 10. füzet és M. Könyvszemle 1895. 371—2. Bod szerint (i. h.) Bátori István a «tipográfus» is Németországból «hozatta», de ez tévedés, mint-hogy Mantskovits már 1581 és 1584-ben

Galgóczon működött. V. ö. SZABÓ K. Régi m. könyvt. I. 196, 208, 209, 236. sz.

² Szent Biblia. Hanau 1608, Dedicatio 5. lap.

³ U. o.

Isten addig éltessen, míg ez bibliát kibocsáthassam, kész leszek meghalni és Christushoz költözni».¹

Az egyháza dicsőségéért élni, halni kész, elaggott lelki-pásztor tisztos alakja, ki azután, hogy kívánsága teljesedett, csakugyan elköltözött a «szentek lelkének főpásztorához», később a hanai dolgozószoza rideg csendjében is sokszor megjelent nála s ezeket a szavakat ismételte előtte.

A Károli társaságának még más tekintetben is marandó hatása volt rá. A ki fordít, abban önkénytelen is nyelvészi hajlamok támadnak s midőn idegen szók megfelelő, szabatos s lehetőleg a jelentés árnyalatát is visszaadó fordítására törekszik, magától rájön egyes szavak eredetére is. Károlival is így volt, a kinek házában e miatt olykor nyelvészeti kérdések is szóba kerültek. Egy ilyennek Molnár is tanúja volt.

Egy alkalommal Zalánk Imre volt vendége s ez beszélte, hogy hallotta Szegedi Kis Istvánnál egy vendégségen, hogyan vitatkoztak Sztárai és Skaricza egymással a köszvény szó eredetéről. Sztárai a köz és vén összetételének mondotta, mivel a köszvény köz a vénekkal, Skaricza pedig a kész és vén szavakból magyarázta, hogy készen legyen, a ki köszvény miatt szenved. Mikor ezeket elmondta Zalánk, Károli azt felelte rá, hogy ő inkább a kötőszószószó szarmaztatná.

A hallottak iránt fogékony gyermekre e beszélgetés nagy hatással volt, most már hasonló módon maga is megtudta néhány szó eredetét fejteni és sokáig gondolkodott a magyar kifejezés ékességéről.²

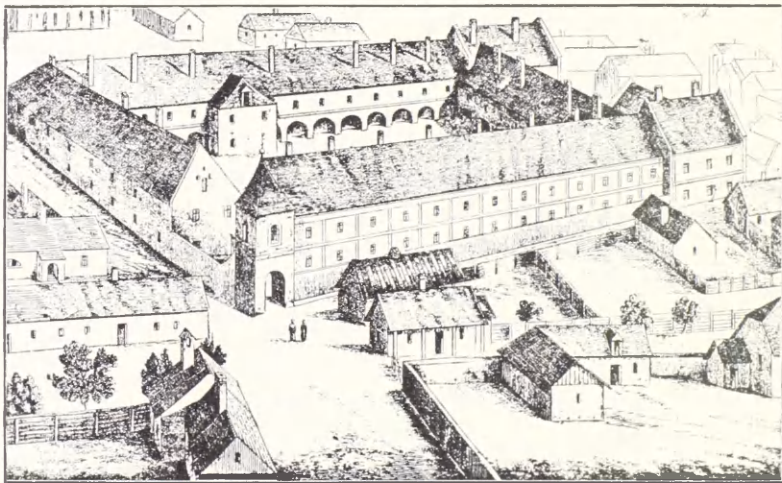
¹ U. o.

² Dictionarium Vng. Lat. 1604. 13. «Göncini apud D. Casparem Caroli de origine certarum vocum sæpe audivi institutas disputationes. Aderat ipsi aliquid quando Emericus Zalank, qui aiebat se apud D. Stephanum Szegedinum in convivio quodam D. Starinum et Scaricæum

de vocabulo *koszvény*, id est podagra, contententes audivisse: ubi Starinus vocem a *koz* et *ven* conflata dixerit quod podagra familiaris sit senibus. Scaricæus autem eam a *kész* et *ven* compositam asseruit: quod paratus et in promptu sit senex, qui podagra laboret. Caspar Caroli, cessante Zalank, se a

Molnár a biblianyomtatás befejezését nem érte meg Gönczön. Másfél évet töltött itt el s ez idő alatt Szabó, a kivel és a kinek kedvéért Győrből oda ment, elhalt¹ s most nem lévén immár semmi, a mi Gönczhez kösse, 1588. év nyarán «néhány hónappal a szikszai veszedelem előtt» *Debreczenbe* ment a tanulást folytatni.

A debreczeni kollégiumban ekkor Csorba István² volt a rektor, ő vezette a mintegy ötvenre³ menő nagyobb

6. A DEBRECZENI EV. REF. KOLLÉGIUM RÉGI KÉPE.

tanuló tanítását, a mely feladat teljesítésében egy segéd-tanár (collaborator) volt segítségére. A rektor ügyelt fel a kisebb tanulókra is, a kiket osztályonként a nagyobb tanulók közül választott köztanítók (præceptorok) tanított-

kötözvény id est ligamen deduci malle ajebat. His ego auditis de quarumlibet vocum origine et dictionis Vngariçæ elegantia accuratius mecum cogitare cœpi.»

¹ *Napló*: 1588. márczius 13

² CSORBA az első tanár, a kinek neve a debreczeni ref. főiskola 1588. évvel kezdődő anyakönyvében előfordul: «Re-

ctore StephanoCzorba.» L. *Series studiosorum in schola Debrecina Helv. conf. addictorum, tam togatorum, quam non togatorum ab a. Chr. 1588. usque ad a. 1782.*

³ A «Series studiosorum» névbejegyzései szerint

tak; ezek rendszeresen évről-évre változtak.¹ Az osztályok kebelében kisebb csoportok voltak egy-egy magántanító (pædagogus) felügyelete alatt. A kisebb tanulók száma mindenestre meghaladta a felsőbb tanulókéét s Molnár is azok sorában foglalt helyet. A tanulás mellett mellékszolgáltatást is kellett teljesíteniök s azonkívül, hogy temetésekre a nagyobb tanulókkal énekelni jártak, otthon a szoba rendben tartása, fűtés, az ebéd után az edények felmosogatása stb. az ő kötelességük volt, innen szolgatanuló (famulus, mendicans) volt a nevük.² Mi vonzotta Molnárt Debreczenbe, nem tudjuk. Lehet, hogy az iskola hírneve, melyet Mélius már ekkor megalapított, vagy talán sokkal inkább, mert meghallotta, hogy földije Nőgéri János itt segéd-tanár lett. Az a Nőgéri ez, a ki az alföldi és kassai kirándulásban is résztvett s egy személy azzal a Nogheri Jánossal,³ a kinek, mint a debreczeni iskola csonkán fenmaradt anyakönyvében első subscribánsnak nevét Jókai «Enyim, tied, övé» című regényében népszerűsítette.⁴

Debreczeni életéről Molnár nem sokat jegyzett föl. A tanulás mellett szorgalmasan olvasgatott. A mi magyar könyvet csak kézhez kaphatott, elolvasta, úgy hogy tanítóinak erővel kellett elvenni tőle, hogy azok miatt a latin nyelvet el ne hanyagolja. Ezen kívül arra is talált időt, hogy folytassa a már megkedvelt kalandozást s közbe-közbe egy nagyobb tanuló társaságában kirándulásokat tegyen a környékbe. Erre a célra most is a «sokadalom» vagy vásár idejét használták föl, a mikor Debreczenből sok falusi szekér ment haza szélyel, mindenfelé s őket is fölvette. Így rándult ki Salánkra, innen pedig Nagy-

¹ A Molnár præceptorát Borbély Istvánnak hívták.

² A debreczeni iskolai élet sikerült rajzát adja GÉRESI «Iskolai élet 1848 előtt» című tanulmányában, az iskola 1894—5. évi értesítőjében 143—160.

³ Johannes Nogheri Collaborator. Publico famulitio satisfacit. Anno Domini 1588.

⁴ Jubileumi kiadás I. 9.

Bányára, a hol «vigan lakott» egy hétig az iskolamester, Ujfalvi Imre vendégszerető házában, azután Szatmárra s csak azután, mikor magát jól kimulatta, tért vissza a debreczeni kollégiumba.

Másfél évig tanult Debreczenben s ekkor egy ismerős asszonytól hagyva holmiját,¹ az 1590. év elején búcsút vett a főiskolától s Göncz felé vette útját. Mint később látni fogjuk, rendes szokása volt, hogy el-ellátogatott oda, a hol egyszer-másszor megfordult, hogy az elhalványuló ismeretiséget újra fölelevenítse. Gönczre a kíváncsiság is vonzotta, hogy megtudja, mennyire haladott távolléte alatt a biblia nyomatása, a melyben előbb neki is volt része. Egy hónapot töltött ott s azután Kassára ment, a hol magántanító lett egy kassai polgár gyermeke Pap Ferencz mellett.² Ez állás elnyerését Károli Gáspár ajánlásának köszönhetette, a ki kassavölgyi esperes volt és a kassai polgárokkal gyakran érintkezett.

Midőn itt növendékével a latin nyelv szabályait gyakorolta be, egy alkalommal Dasypodius Péter latin-német s német-latin szótára akadt kezébe. Eszébe jutott, hogy milyen nagyon megkönnyítené az most az ő munkáját, ha a magyaroknak is volna ilyen kincsek. Ennek a képe is, — emliti évek multával — mint a bibliáé, azután mindig megmaradt és lelke előtt lebegett.³

Az az öt hónap, melyet Molnár e gyermek nevelésével töltött el, nagy hasznára vált: ekkor ismerkedett meg azon előkelő egyházi férfiakkal, a kik később oly meleg érdeklődéssel kísérték pályáját; azonkívül jó emléket hagyott maga után a Pap-családnál is s különösen növendékénél,

¹ *M.-Okmt.* Levelezés. 1598. ápr. 25.

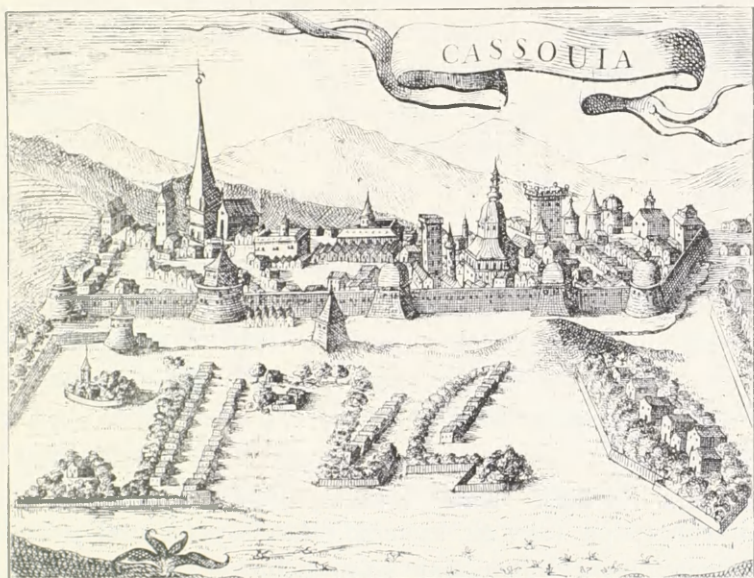
² *Napló.* 1590. márcz. 13.

³ MOLNÁR, *Dictjonarium Lat.-Vng.* 1604. 19. lap: *Dictionarium Petri Dasypodii Latino Germanicum et vice versa Germanico Latinum, cum primum Cas-*

soviæ puer vidissem, ingemui derepente. quod nos Vngari tali thesauro, ut videbatur, distitueremur. Cujus imago postea semper inhæsit atque obversata est animo meo.

a ki később évek multával is küldött neki pénzt s állandóan levelezett vele.*

Kassáról szülőföldre tért vissza. Útközben, mely útat most is, mint rendesen, gyalog tett meg, papoknál és tanítóknál egy-két napot töltött, úgy hogy három hét telt bele, mire haza ért. Otthon ez idő alatt sok minden megváltozott, négy évig volt távol s ezalatt atyja nagyon megöre-

7. KASSA A XVII. SZÁZADBAN.

gedett, Benedek bátyja megnősült, kis testvérei is nagyot nőttek és már iskolába jártak.

A nagy deák hazatérte örömműnep volt a családban, öröm az apának, a ki legkedvesebb fiában a család reményét, a leendő lelkészt vagy tanítót látta, öröm a testvéreknek, a kik esténként körötte letelepedve, nagy érdeklődéssel hallgatták elbeszéléseit, melyekben úti tapasztal-

* *Napló.* 1598. ápr. 9., szept. 29., 1600. febr. 9.

talataival, hol járt s mit látott és iskolai életével ismerette meg őket. Két hónapot töltött így el otthon a kedves családi körben, ez idő alatt szöve újabb úti terveket, merészebbeket, mint az eddigiek valának, gondolatai elkalandoztak messze külföldre, Németország híres városaiba, melyeket képzelete mesés, csodás színben tüntetett föl előtte.

De a szüret közelgetett, ennek örömeiről nem akart lemondani,* mintha elősejtelve lett volna arról, hogy ez lesz az utolsó szüret, melyet Szenczen családja vidám körében ünnepelhet.

III.

MINT A HOGY kelet rajongó gyermeke leirhatatlan örömet és boldogságot érzett, ha életében egyszer megláthatta Mekkát, a szent várost, vagy mint a középkori jámbor keresztyén legfőbb vágyát akkor látta beteljesedve, ha elzarándokolhatott Jeruzsálembe a szent sírhoz s lábai érinthették a földet, melyet Jézus ott jártával megszentelt: úgy a magyar protestáns egyház papjelöltjei szívében az a leküzdhetetlen vágy élt, szemök előtt folyvást cél gyanánt lebegett, hogy fölkeressék azon helyeket, hol a reformátorok éltek és tanítottak, hol ezek egyenes tanítványai a megújított vallás tanait a maga eredetiségében s meghamisítatlanul tanították. Vittenberg, Genf, Heidelberg, valami titkos varázserővel hatottak e nevek, mikor előttük kimondották.

Bizonyára Molnár is gyakran hallotta emlegetni e neveket Debreczenben; öregebb diákok, kik az iskolai pálya befejezéséhez közel állottak, vágyakozva néztek azon idő elé, a mikor az iskolai tanfolyammal a kollégiumban el-

* *Napló.* 1590. nov. 1.

készülve, tanulmányaiknak egy ilyen külföldi egyetem adja meg a méltó befejezést. Csakhogy míg a legtöbb tanuló az iskolai pálya végén gondolt erre, Molnár úgy szólván annak közepén volt, mikor ilyen külföldi útra már el is határozta magát.

Vállalkozó szelleme nem riadt vissza az akadályoktól, melyekre előre el lehetett készülvén. Pályavégzett tanulók is, kiket tudományszomj ily külföldi útra ösztönzött, rendszeren pénzzel ellátva indultak el, a melyet vagy magok gyűjtöttek, vagy az iskola pénztárából és másunnan kölcsönöztek, vagy egyes kegyes pátronus adományozott.

Molnár, a ki még tizenhatodik évét is alig töltötte be, minden hosszabb fontolgatás és pénz nélkül vett vándorbotot kezébe, pedig későbbi segélyre sem igen lehetett kilátása. Reménye volt, hogy hitsorsosokat, jó embereket külföldön is fog találni. Úgy látszik, ekkor már tisztán állott a cél előtte, hogy a lelkészi pályára képezi ki magát s jámbor vallásos hite erre tekintettel különös isteni segedelemre is számított. Gyermekkorában egy fenyegető, de szerencsésen kikerült balesetet ő és szülei az ördögnek tulajdonítottak, melyet disznó alakjában látni is képzeltek s megmentésében különös isteni beavatkozás nyomait látták.*

Életében még számtalanszor találjuk nyomát annak a gyermekies odaadásnak, melylyel az isteni gondviselésben bízott. Vallásos hite azt sem tartotta kizártnak, hogy az érdekében, ha szükség lenne rá, a világrendbe természetfölötti úton is beavatkoznék. E felfogás magyarázza meg nála azt a merész vállalkozást, azt a csüggedetlen lelki erőt és életkedvet, mely a nyomor és nélkülözések között is soha egy perczre sem hagyta el.

Az 1590-ik év november 1-én vett búcsút szülőföldétől, melyet csak kilencz évi viszontagságos és küzdelmes év

* *M.-Okmt. : Napló.* «Pericula, in quibus divina ope conservatus» cz. fejezet.

múlva látott ismét viszont. Útravalóul az atya áldása s a testvérek jókívánatai szolgáltak. Útlevelet Pisky István, a tihanyi kir. várórség kapitánya adott, ajánlva őt, mint tisztességes és jó magaviseletű ifjat, a birák, esküdtek, polgárok, hidörök pártfogásába: bocsássák át mindenütt békeségesen, hadd menjen szabadon bővebb tanulásra különböző országokba.¹

Útjában az első állomás Bécs volt, hol különben most másodízben járt, egy pár héttel előbb már fölrándulván ide Szenczről, hogy lássa a rombolást, melyet egy földrengés vitt véghez. Ez szeptember 7-én este felé kezdődött s oly heves volt, hogy egy templom összeomlott s benne az oltár közepén széthasadt, a Szent-István tornya megrepedt, egy összeomló szálló kilencz embert és két lovat ütött agyon s alig maradt ház, mely erős rázkódást ne szenvedett volna.²

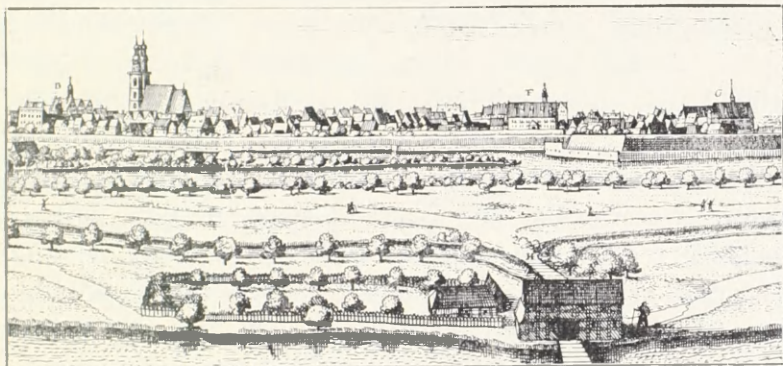
Egy heti időzés után ismét útnak indulva, Iglón, Prágán, Drezdán keresztül deczember 8-án érkezett meg *Littenbergbe*. E város, mely hírnevét a reformációnak köszönhette, melynek egyetemén az első magyar reformátorok Melanchtontól nyertek kiképzést, volt útazásának legfőbb célja s szándéka volt itt hosszabb időre megtelepedni. A városba már belépése is kedvező előjelek között történt. Midőn a kisebbik hidon haladt át, egy emberrel találkozott, a kinek mind arca, mind ruhája magyarosnak látszott: magyarul szólította meg s az tudott reá felelni. Ungvári András volt, egy ott tanuló honfitársa, a ki szintén nagyon örült a véletlen találkozásnak. Elvitte magával s bemutatatta a magyar tanuló egylet tagjainak, melynek ekkor Thuri Márton volt a szeniora, vagy elnöke.³

¹ *M.-Okmánytár* III. 1.

² Idézi e leírást a bécsvárosi jegyzőkönyvből BERMANN (Alt- und Neu-Wien. 1880. 798. 1.) V. ö.

³ *Napló*. 1590. decz. 8.

Ez a magyar egyület vagy Bursa¹ külön kis egyetem volt a vittenbergi egyetemmel kapcsolatban. Tagjai külön törvények alatt éltek, melyekben a nemzeti érzés is erős kifejezést nyert, így pl. kirekesztették magok közül azt a tagot, a ki magyar ruha helyett más nemzetbeli ruháját felvenni nem «pirult volna», magyar isteni tiszteletet tartottak stb. Az együletnek széleskörű autonómiája volt: az egyetemi tanárok és mesterek (magister) felügyelete alatt állott ugyan, a kik jelen voltak az időnként tartott vitagyűléseken, de a mellett magok választották elnöküket, a szeniort; kü-

8. VITTENBERG.

lön könyvtárak volt, magok kezelték pénztárukat, melynek tartalma hazulról egyes pártfogók adományaiból gyült össze. Pápok, tanítók, egyházi gyűlések, prot. főurak úgy tekintették ez intézetet, mint egy magyar felsőbb papi szemináriumot s gyakran adakoztak céljaira. Az erdélyi főurak egy ízben 200 tallért, mások könyvet, butort stb. küldöttek. Külön háztartásuk volt s olykor nagy vendégséget csaptak.²

¹ Ezen Coetus vagy Bursa Jegyzőkönyve, melybe alapszabályaikat, a tagok névsorát, kiadásaikat stb. feljegyezték. megvan a debreczeni reform. kollégium könyvtárában. (R. 574. sz. a.)Mindez-

ideig kiadatlan. Ismertetését l. FRANKL. Hazai és külf. osk. 290—3.

² Az egyület életének érdekes rajzát l. GÉRESITŐL Debreczeni ref. coll. értesít. 1894—5. 7—10.

Itt nyerhetett Molnár is, mint szegény tanuló, egy időre ellátást. A Bursának nem volt annyi vagyona, hogy egy tanuló ellátásának gondját a maga erejéből sokáig viselhesse, az egyes tagok otthonról hozott vagy egyes pátronusaiktól időnként kapott segítségből tartották fenn magukat. A mit Molnárnak hazulról családja küldözött, az alig néhány forint volt, apjának és testvéreinek még ennyi is nagy megerőltetésbe került. Mindazáltal négy hónapig tartotta ezekből fent magát; kétségkívül galanthai Eszterházy Tamás¹ is, a Vittenbergben tanuló főúr, kinek öt Thuri Tamás szenior bemutatatta,² a ki a kor szellemének megfelelő módon a theológiában annyira kiképezte magát, mintha akárcsak a papi pályára készült volna, sőt később könyvet is írt a katolikusok ellen,³ szintén járult eltartásához némi pénz-segítséggel.

Az egyetem anyakönyvében nevét nem találjuk a tanulóké között, e szerint ha járt is az előadásokra, nem volt az akadémia rendes hallgatója: az is meglehet, hogy ez időt most csak arra használta föl, hogy tájékozódjék a külföldi életmód, viszonyok és tanítási rendszer felől.

Vittenbergből *Drezdába* utazott s itt már egész nyáron át folytatta a tanulást s mint tanuló jelen volt az ifjonta, alig 31 éves korában egész váratlanul elhunyt I. Keresztély szász választófejedelem temetésén, ki a reformátusoknak nagy pártfogója volt s ily irányú politikát is folytatott.⁴ A temetésen ő is gyászköpenyben jelent meg, melyet ez alkalomból minden tanuló ajándékol kapott.⁵

Otthon mitsem tudtak e helyváltoztatásról és a midőn hat hónap múlva ismét visszatért Vittenbergbe, hol honfitársai körében nem érezte magát oly elhagyatottnak, mint

¹ Album acad. Vitebergensis. Vol. II. 1502—1602. (Halle. 1894.) 376.

² *Napló.* 1590. decz. 8.

³ Bod. M. Athenás 78—9.

⁴ BÖTTIGER, Geschichte des Kurstaates und Königreiches Sachsen. II. 65—66.

⁵ *Napló.* 1591. ápr. 17. okt. 12.

Drezdában: már levél várt rá hazulról, melyet több érzelmi, mint anyagi gazdagsággal megáldott testvérbátyja egy Szczen véletlenül épen átutazó német deaktól küldött, három forinttal egyetemben, melyet atyja mástól kért kölcsön, hogy a levélvivőt ne bocsássa föl üres kézzel.

Miután így két helyen is szerzett tapasztalatai alapján fogalmat szerzett a külföldi életmódról és a tanulás menetéről: elhatározta, hogy Vittenbergben telepedik meg s itt komolyan hozzá lát a tanuláshoz; e végett november 11-én¹ beiratkozott a hittani tanfolyamra, vagy mint a beiratkozást tanusító hivatalos irat mondja: «azok száma közé, a kik a mennyei tudományt s az Isten egyházának és a közjóra szükséges tudományokat tanulták».²

Miből tartotta fenn magát ez idő alatt? Talán ismét a Bursa segélyezte, melynek most épen Ungvári János volt a szeniora: az, a kivel először találkozott a városban, talán egyes gazdagabb magyar tanulótársai is segítettek vagy valami mellékfoglalkozást is talált és mindez a hazulról jövő vékony támogatással elég volt a legszükségesebbre? Az tény, hogy nemcsak tisztességesen megélt ezekből, hanem pénze is maradt könyvek vásárlására és a mikor földije, és egykori útitársa, a volt debreczeni segédtanár Nógéri, kivel Vittenbergben, mintha csak előre megbeszéltek volna, szerencsésen ismét összetalálkozott, haza utazott, egy Görög-latin Új-Testamentumot, Aristoteles egy művét küldte haza tőle más két könyvvel együtt.³

Magyar tanulók, kik külföldi egyetemre mentek, rendszeren egy vagy két évig maradtak egy helyen s csak azután mentek más egyetemre vagy tértek vissza hazájukba. De ezek anyagi eszközökkel ellátva szabadon intézhették sor-

¹ Album acad. Vitebergensis. II. 386. M. Novembris die 2. Albertus Molnar Szencinus Vngarus gratis. Itt tehát a régi naptár szerint van beírva.

² A rektor hivatalos bizonyítványa a beiratkozásról *M -Okmtár*: III. Rész. 1591. nov. 11.

³ *M -Okmt* Levelezés. IV. 1592. máj. 8.

sukat. Molnárnak huzamosabb ideig nem lehetett része sem a Bursa, sem honfitársai pártfogásában s mihelyt e semestert befejezte, ismét útra kelt ismeretlen pártfogókat keresni, kiknek segedelmével egyidőre ismét tovább folytathatja tanulmányait.

Azt is bizonyosra vehetjük, hogy Molnár a honfitársai pártfogásán kívül külföldön egyéb segedelemben is részesült. Azon benső vallásosság mellett, mely a társadalom minden rétegét áthatotta, s a hitsorsosokat egymáshoz csatolta, már az elég jogczím volt a támogatásra, hogy ő is a kálvini felekezethez tartozott.

Vittenberget hat havi tanulás után elhagyva, 1592. év május 9-én két barátjával *Heidelberg* felé vette útját, a mely egyetem a kálvini irányzat újabb diadalra juttatásával ismét nagy vonzerőt kezdett gyakorolni a kálvinista tanuló ifjúságra.*

A «cuius regio, eius religio» elvét Németországban az egyetemen is szigorúan alkalmazták s rendesen a fejedelem felekezeti álláspontjától s nem a tanárok, vagy a városi közönség többségének gondolkozásmódjától függött az egyetemek theologiai irányzata.

Heidelbergben a Luther-követő VI. Lajos pfalzi választófejedelem halála után († 1583.) a még ekkor csak kilencz éves IV. Frigyes mellett nagybátyja János Kázmér pfalzi gróf viselte a gyámi és kormányzói tiszteletet. Mint a kálvinismus buzgó hívének, mihelyt e tisztelet átvette, első dolga volt felekezeti álláspontjának diadalra juttatása. Az ifjú herczeg lutheránus nevelőit elmozdította s helyettük kálvinistákat adott mellé s ebben a szellemben neveltette. Azután tovább folytatta az átalakítást. A fősuperintendenst és az elhalt fejedelem udvari papját, a ki különben elég vakmerő volt János Kázmért a szószékről a bálványimádásra

* *M.-Okmt. Napló*: 1592. máj. 9.

9. HEIDELBERG.

hajolt Ákhábbal és Jeroboámmal hasonlítani össze, letette. Minden nagyobb lelkiismereti furdalás és aggodás nélkül megtehetette ezt, mivel eljárásának meg volt az a látszata, hogy a református egyházat csak visszahelyezi azon jogok birtokába, melyeket az VI. Lajos alatt veszített el. Az udvari pap letétele is teljesen hasonló eset volt a kálvinista Olevianéhoz, a kit VI. Lajos nem csak elmozdított, hanem fogságra is vetett, mivel egy beszédében reá ilyen módon célzott: «Most farkasok jönnek le felülről és felfalják a juhokat».¹

Ezután theologiai vitatkozásra hívta föl a két prot. felekezet hittudósait. A heidelbergi egyetem bölcsészeti tantermében tartott vitagyűlés természetesen a református párt diadalával végződött. Csak a tanulóknak volt annyi bátorságuk, hogy kifejezést adtak elégtelenségüknek.²

Most az átalakítás tovább folyt. A lelkészeket sorra letették s ezután az egyetemre került a sor s itt előbb a theologiai, azután a többi tanárok részesültek hasonló elbánásban. Visszahívták az öt év előtt elűzött Smetiust, Steniust és a többi tanárokat. Az átalakítást az egyetem és a vele kapcsolatos internátus tanulói fejezték be. Ezeknek szigorúan megparancsolták, hogy a református istenitiszteletre eljárjanak s azoknak, a kik erre nem voltak hajlandók, valamint a heidelbergi vitagyűlés tüntetőinek el kellett az egyetemről távozni.³

E gyökeres reformok híre Vittenbergbe is elhatott, a hol most épen ellenkező áramlat volt s több szegény tanulóban ébresztette azt a reményt, hogy a tanulók tömeges eltávazása miatt ott szívesen látják őket s talán valamely megüresedett intézeti helyre is bejuthatnak.

Molnár is ezzel a reménnyel kelt útra két tanuló-

¹ HAUTZ J. F. Geschichte der Universität Heidelberg (Mannheim 1862—4.) II. 96.

² HAUTZ i. m. 116—124.

³ U. o.

társával az 1592. év május havában s tizenhárom nap¹ út után, mely Lipszén, Naumburgen, Erfurton, Gothán, Eisenachon és Frankfurton vitt keresztül, 21-én meg is érkezett Heidelbergbe.¹ A nagy nyári szüenidő az egyetemen július 13-tól augusztus 10-ig tartott² s ez előtt alig egy hónappal megkezdeni a befejezéshez közelgő előadások hallgatását, kevés haszonnal járt volna s így Molnár meg sem próbálkozott vele, hanem egy pár hetet az itt tanuló magyarok társaságában töltve, ezután ezek egyikével újra útra kelt s most északon a Rajna közelében fekvő nagyobb városokat Vormsot, Oppenheimot, Mainzot, Bonnt, Kölnit, visszafelé jövet pedig Wetzbadot, Speyert és Straszburgot látogatta meg. Nem igen lehetett ez időben oly városba menni, melynek híres egyeteme volt, hogy ott magyar tanulókat ne találjon az ember. Straszburgban itt tanult ekkor Bánfi Ferencz nevelőjével Decsi Jánossal, a kiknek fölkeresését Molnár nem is mulasztotta el.³

E hosszú, szinte másfél hónapra terjedő kirándulás után visszatért Heidelbergbe s egyelőre most felhagyva az utazgatással, tanuláshoz fogott. Az egyetem anyakönyvébe nem írta ugyan be nevét, de azért szorgalmasan eljárta a tanítási órákra.

Miből tartotta fent ez idő alatt magát, arról nincsenek adataink. Azok a remények, melyek Vittenberg elhagyására készítették, aligha teljesedtek be, mert az itt eltöltött tíz hónap alatt folyton sürgette apját és testvérét segedelemért. De kevés eredménnyel; ezekre is rossz idő járt s ők is kölcsönpénzre szorultak. A bátyjától kapott levelekben is több a panasz, mint a biztatás:

«Im értem állapotod felől mit írtál, hogy nagy szükséges helyen vagy, azért köllene segítséggel lennünk, tartoznánk vele, de itthon mostan ol' nagy szegénségben vagyunk, hogy megmondhatatlan dolog. Mert az atyámnak

¹ *M.-Okmt. Napló*: 1592. máj. 21.

³ *M.-Okmt. Napló*: jun. 7.

² HAUTZ II. 137—8.

egy akó hora sincsen; azért termett volt mintegy tizenkét akó, de mind adóságban kötött adni. Jóllehet hogy én nekem termett volt tizenkét akó horom, de voltam negyven forinttal adós, oda köleték adnom . . . Szinte szegén vagyok, nem úgy mint az előtt, hogy itthon voltál; azért im kérek valami száz pénzt kölcsön felebarátomtól, értvén szükségedet. Vegyed jó néven én szegén legén voltomtól. Örömet szívvel-lélekkel volnék rajta, hogy többet küldenek, hogyha volna . . .»¹

Szinte kevés sikere lett egy másik Debreczenbe írott levelének, hol valami adósát sürgette pénzért.

Mikor így az inséget és nélkülözést már tovább nem bírta kiállani, útra kelt Straszbург felé, hogy ott próbál szerencsét.

Eltávozása előtt találkozott egy brassai magyarral, Störel Mártonnal; ez midőn meghallotta, hogy hová készül, melegen ajánló levelet adott neki Dasypodius Konrád straszburgi matematikushoz,² tanulóársai pedig az egyetem rektoránál jártak közben érdekében ajánlólevelért. Ez is nyomorúságos helyzetét hangsúlyozza: «Mindenkit kérünk általában és külön-külön, hogy a miben neki használhatnak, keresztyéni szeretettől vezéreltetve inségét tehetségük szerint enyhíteni törekedjenek . . .»³

IV.

MOLNÁR heidelbergi ajánlólevele 1593 ápril 30-án kelt s másnap már útban volt Straszburg felé s öt napi utazás után oda szerencsésen meg is érkezett.⁴

Elszászban a reformáció mindjárt kezdetben kedvező

¹ *M.-Okmt.* Levelezés. II. 1592. Szencz.

² *Dictionarium Latino - Vng.* 1604.

³ *M.-Okmt.* III. rész.. 1592. ápr. 30.

⁴ *Napló*

talajra talált s különösen erős gyökeret vert Straszburban, a kath. püspöki székhelyen, hol maga Kálvin is három éven keresztül (1538—41.) működött, szellemének bélyegét ez idő alatt kiirthatatlanul rányomva az új egyházra. A vallásért üldözött protestánsok, a kiket Badenből, Würtembergből, Franciaországból kiűztek és a kik itt szives vendégszeretetre találtak, szintén hozzájárultak e vallási irány erősítéséhez. A városnak már ekkor nagyszerű humanisztikus intézetei voltak, mint többek között «az inségek menhelye», melyben csupán egy év alatt 24,000 idegen nyert ételmezést és ápolást.¹

A nemes vendégszereteten kívül, melyről egy egykorú író úgy nyilatkozott, hogy nagyobb dicsőségére válik a városnak, mint a Münster magas tornya s a burgundi háború minden tettei, volt még más is, a miről híres volt e város s a mi által messze országok fiaira is vonzóerővel bírt: ez volt a város akadémiaja. Az addig jelentéktelen iskolát a tőle életbe léptetett tanrendszerrel az iskola rektora s századának egyik legnagyobb pädagogusa, Sturm János emelte a fejlődés olyan fokára, hogy volt idő, (1578.) mikor hallgatóinak száma az 1000-et meghaladta, a kik között 200 nemes, 24 gróf és báró, három herceg és mindenféle nemzetbeli, angol, francia, lengyel, magyar stb. volt.² A tizenhatodik század kilenczvenes éveiben ez utóbbiak közül itt tanult többek között Révai Péter, Balassa Pál és Zsigmond, Thurzó Szaniszló, s az a Bánfi, a kivel Molnár első straszburgi látogatása alkalmával találkozott.³

A kezdetben tíz osztályú főiskolát II. Miksa római német császár és magyar király 1566-ban akadémia rangjára emelte, megengedvén, hogy a bölcsészeti és sza-

¹ O. LORENZ és W. SCHERER: Geschichte d. Elsasses. 3. Aufl. (Berlin. 1886.) 255.

² SCHMID K. A : Geschichte d. Er-

ziehung. II. 2. Abth. (Stuttg. 1889.) 385. LORENZ u. SCHERER i. m. 259.

³ FRANKL: A hazai és külf. osk. 285—6.

badművészeti szakokban a babérkoszorúsi és mesteri rangfokozatot osztogathassa.¹ Már a négy felső osztály tanulói megkapták a *studens* czímet s ezek közül a két felső (2-ik és 1-ső) osztály tanulóinak megvolt az a kiváltsága, hogy ha már elmúltak 16 évesek, nem volt szabad őket pálczával fenyíteni s a két év befejezése után azonnal pályázniok lehetett a babérkoszorúért, ennek elnyerése után pedig a nyilvános előadások hallgatására bocsáttattak. A magisteri fokozat elnyerése nem volt évekhez kötve, több-kevesebb évek alatt meg lehetett szerezni a tehetség és szorgalom mértéke szerint.²

Mikor Molnár egy évvel előbb itt járt, akkor tájékozódhatott az itteni iskolai élet felől s az iskola jó hírnevén kívül a tanulói pálya ez a megkönnyítése is egyik ok lehetett arra nézve, hogy az idejövételre határozta el magát.

A mint Molnár Straszburgba megérkezett, első dolga volt fölkeresni *Dasypodiust*, a kihez *Störel* ajánlotta. Ez szívesen fogadta, s pártfogásába vette. Egy napig pihent nála, másnap azután jelentkezett az akadémián a fölvételre. De előbb vizsgát kellett tennie, mert csak így lehetett meghatározni, hogy a tíz osztály közül melyiknek felel meg leginkább eddigi iskolai képzettsége.³

Ha föltesszük, hogy Molnár a folytonos helyváltoztatás mellett is annyi osztályt végzett, a hány évig iskolába járt, úgy hazájában hat osztályt járt ki: az előkészítő osztályt és hármat Szenczen, Győrött, Gönczön és kettőt Debreczenben; ha vittenbergi első tartózkodása idejét nem számítjuk, a mely idő alatt aligha látogatott rendszeren előadásokat, úgy a drezdai félévvel, a vittenbergi és heidelbergi egy-egy évvel együtt nyolcz és fél évet töltött isko-

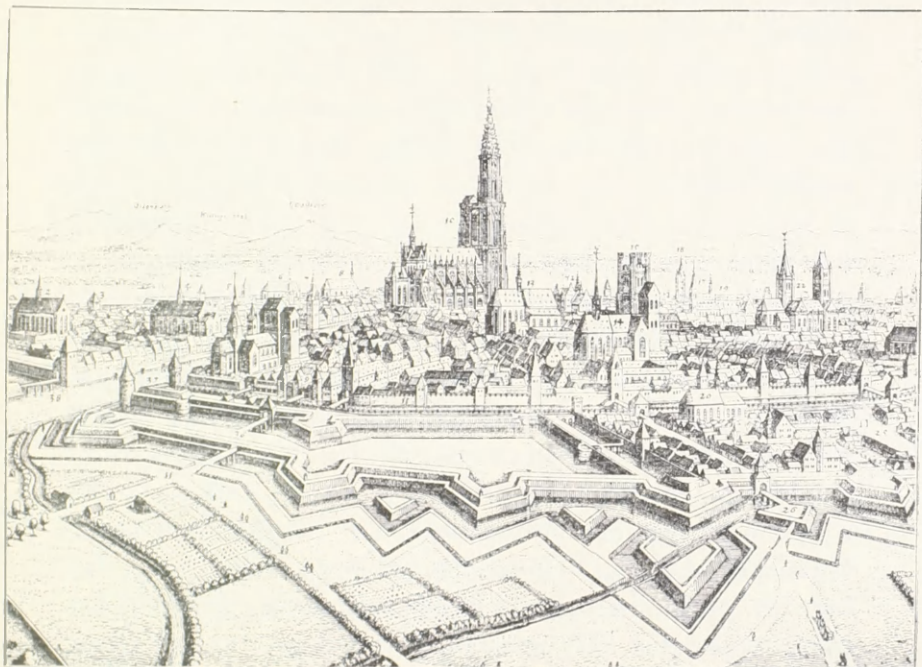
¹ BERGER-LEVRULT: *Annales des professeurs des académies et universités Alsaciennes 1523—1871.* (Nancy, 1892.)

XIV—XVI. lapon közli II. Miksa császár e kiváltságlevelét.

² *M.-Okmt.* III. rész. 1595. ápr. 28.

³ *Napló.* 1593. máj. 7.

lában. Hogy ez idő alatt szorgalmasan is tanult, arra mutat az, hogy képzettségét Glaser Fülöp is, a ki előtt a fölvételi vizsgát tette, olyannak találta, mely megfelelt az iskolában eltöltött éveknek s ennek megfelelőképen ő is a kilenczedik, helyesebben a második osztályba vette fel tanulónak. Pedig ez osztály tanulóitól már sokat kívántak és Molnárnak, bármily alapos volt is tudása, még ha alap-

10. STRASZBURG.

jában a másutt végzett tananyag megegyezett volna is a straszburgival, bizonyára sok maradt még pótolni való, hogy utólérje egységes tanterv szerint haladó tanuló társait.

Az által, hogy a tanulók közé fölvették, anyagi helyzete még nem volt biztosítva. Úgy látszik azonban, hogy a szerény, törekvő ifjú vizsgálat közben megtetszett Glasernek s tőle kapott némi utasítást, hogyan juthatna valami

iskolai jótéteményhez. Sőt az többet is tett érte s folyamodványát, melyben a Vilmos-kollégium (Collegium Wilhelmitanum) tagjai közé fölvételét kérte, maga javította ki s látta el czimzéssel.

E folyamodásában elmondja, hogy az akadémia híre s a tudomány után való vágya hozta el ily messze, melyet hazájában a harczai zavarok miatt nem szerezhethet meg. Azért jött ide s adta magát a tanulásra: de minden segédeszköz, sőt a mindennapi élelem híjján oly szükségbe jutott, melyből nincs más menedék, mint hogy az alumnusok közé fölvételért esedezzek. És mivel időbe került, míg kérvényének sorsa vagy jobbra vagy balra eldőlt, tanítójától bizonyítványt is kapott, a melylyel addig is egyes jó szívű embereket segélynyújtás végett fölkereshetett. Azt írja ebben a bizonyítványban, hogy nemcsak igaz, a miket róla írtak, de nem sokára még sokkal nagyobbat várhatni tőle.

Ügyében Dasypodius járt el. Glaserrel és egy másik tanárral, Hawenreuterrel hárman ajánlották az iskola előljáróinak.* Az ő közbenjárásukra folyamodványát kedvezően intézték el s június 24-én fölvették a Vilmos-kollégiumba.

Ez a kollégium a Vilmos-kolostor lefoglalt javaiból és közadakozásból 1542. évben Hedio Gáspár strasburgi lelkész és történettudós fáradozásai folytán alapított. Különösen felesége a kertészleányból lett papné viselte szívén az intézet sorsát s gondoskodását leányára is örökségül hagyta. Benne szegény tanulók, városi polgárok gyermekei és idegenek lakást és ételmezést kaptak. Az ellátás nem járt teljesen ingyen, mivel tagjai kilépéskor kötelezték magukat, hogy, ha állásba jutnak, a reájuk fordított költségeket megtérítik. A kollégium az akadémiával szoros összefüggésben állott, a növendékek tanulni odajártak s a

* MOLNÁR, Dictionarium Latino Vng. 1604. 19. l.

nagyobbak azonkívül az énekoktatásban a tanároknak segédkeztek. Erős fegyelem alatt állottak s az intézetben szigorú vallásos szellem uralkodott. Külön felügyelője volt s az intézetbe fölvételt egy városi konzul s egy tredecemvir gyakorolta.

Hosszú hányatás és nélkülözés után ez volt Molnárra nézve az első csendes időszak, a midőn a megélhetés gondjaitól menten tanulni szentelhetette idejét. Mily boldognak érezte itt magát, egy álmából sejtjük, mely szerint hazájában lett volna és onnan is Straszburgba vágott. Néha-néha ugyan meglepte a honvágy, különösen ha atyjára gondolt, kit álmában egyszer pappal látott viaskodni, más-szor megmentette egy gonosztevőtől, a ki lándzsával akarta át döfni . . .

Most már egész kedvvel és szorgalommal hozzálátott a második osztály tananyagának elsajátításához, a mely sok és nehéz tantárgyakból állott. A tanulást rá nézve nagyon megkönnyítette, hogy a tanítás nyelve itt is a latin volt, melynek fontosságát Sturm más pädagogusoknál is jobban hangsúlyozta, mivel szerinte ezt a nyelvet tette Isten társalgási nyelvvé az egész földkerekségén mindenütt, a hová csak az ember eljuthat s nincs nemzet, nép és ország, a hol e nyelven az útast útba ne tudnák igazítani. Az iskolai nevelés célja pedig szerinte: lehetőleg sok ismerettel kell bírni és azokról finoman, ékesen és tudományosan beszélni: «prudens et sapiens eloquentia», a mint magát kifejezte.

E cél elérésére első sorban a dialektika és retorika szolgáltak s ezek tanítását tartotta Sturm legfontosabbnak. Ezek, mint a «lélek szerszámai», rendszert hoznak az ismeretekbe, rendszeres gondolkodáshoz és ékes előadáshoz szoktatnak. E tudományok alapvető ismereteit ugyan már az alsóbb osztályokban is tanulták, de beható ismertetése a második és első osztálynak volt fenn-

tartva. Mindkettőhöz Sturm kézikönyvét használták s Demosthenes s Cicero beszédein gyakorolták be. Azonkívül a tanulóknak magoknak kellett egy példák könyvét szerkeszteni a városok, források, erdők, ligetek leírásaira, továbbá közhelyeket, hasonlatokat összegyűjteni stb.¹ Ezt kiegészítették a szónoklati gyakorlatok és színi előadások. Az első abból állott, hogy Cicero vagy Demosthenes egy-egy beszédét (ez utóbbit latin fordításban a tanuló ifjúság előtt vagy a színpadon előadták. Ez sokszor egy törvényszéki tárgyalás volt kicsinyben: bíróval, vizsgálóbíróval, lictorokkal, porkolábokkal, vádlottal és fölperessel, patronusokkal és barátokkal.² A színi előadásra leginkább Terentius és Plautus darabjait használták s ezt Sturm annyira fontosnak tartotta, hogy egy hétnek sem volt szabad elmulni nélküle.³

11. A STRASZBURGI
EGYETEM PECSÉTJE.

Ez osztályban kezdődött a földrajz, a csillagászat és a számtan elemeinek tanítása is. A vallástánból a biblia görög szövege alapján Pál egy levelét fejtegették, katekhizmust tanultak, egyházi beszédeket tartottak, a zsoltárokat nemcsak latin, hanem görög nyelven is énekelték, «mivel a mindenható mindenféle nyelven dicsértetni és dicsőíttetni akar». A karéneklést is gyakorolták s a zene elemeire is rendszeresen oktatták őket.

Ezek voltak azok a tantárgyak, melyeket Molnárnak egy év alatt el kellett végezni s nem csudálkozunk, ha új-év reggelén «esdekelve kérte az Istent, hogy Chytraeus Catechesisét, a dialektikát, retorikát és az osztály többi tantárgyait jól megtanulhassa» és a közeledő vizsgálatot sikeresen kiállja. Félelmét az is növelte, hogy a Wilhelmitanum növendékeivel szemben a tudás mértékére nézve

¹ SCHMIDT. II. 2. 358. kk.

² SCHMIDT. II. 2. 368–70. 377.

³ SCHMIDT. II. 2. 363–7. A tanulóknak decuriákba osztásáról l. u. o. 325.

még szigorúbbak voltak s többet kívántak, mint a többi tanulóktól.

Minden évben április 1-én tartották meg az iskolai évet bezáró dísz-vizsgálatot. Ezt megelőzőleg két héten keresztül a három iskolalátogató (visitatores) — egy közülök mindig a lelkész, kettő tanár vagy tanító — a rektor kíséretében sorra járt minden egyes osztályt, hogy személyesen szerezzenek meggyőződést a tanulók előmeneteléről. A dísz-vizsgálat csak arra való volt, hogy a szülők és a közönség is lássanak valamit az iskolai életből s a nyilvánosan nyert kitüntetések a tanulók versenyzési vágyát emeljék. Ezért tették erre a napra a tanulók egy osztálylyal előbb léptetését is, ezért rendezték azt nagy ünnepélyességgel.

A vizsgálat napja előtt három tanuló egy görög, latin és német beszéddel hívta meg a városi tanács tagjait. A meghívók fáradságuk jutalmául egy aranyat kaptak. A vizsgálatot zenével nyitották meg s legelőször az iskolalátogatók egyike, rendesen a lelkész, buzdító beszédet intézett a tanulókhöz az iskola céljáról stb., utána a rektor felolvasta minden osztályból a három első és legjobb tanuló nevét s ezeknek az iskolalátogatók jutalompenzt adtak át. Csak most következett a tanulók áttétele a következő felsőbb osztályba és egy rövid próba-examen a közönség kedvéért: Egy osztály első tanulója kérdéseket intézett az utána következő osztály első tanulójához stb. Majd az iskolai törvények felolvasása s újabb buzdító beszéd után az első és második osztály tanulói közül néhányan a szónoki emelvényre léptek s ott egy betanult szónoki beszédet adtak közösen elő, vagy egy szindarabot játszottak el. Végül ismét a lelkész zárta be az ünnepélyt.

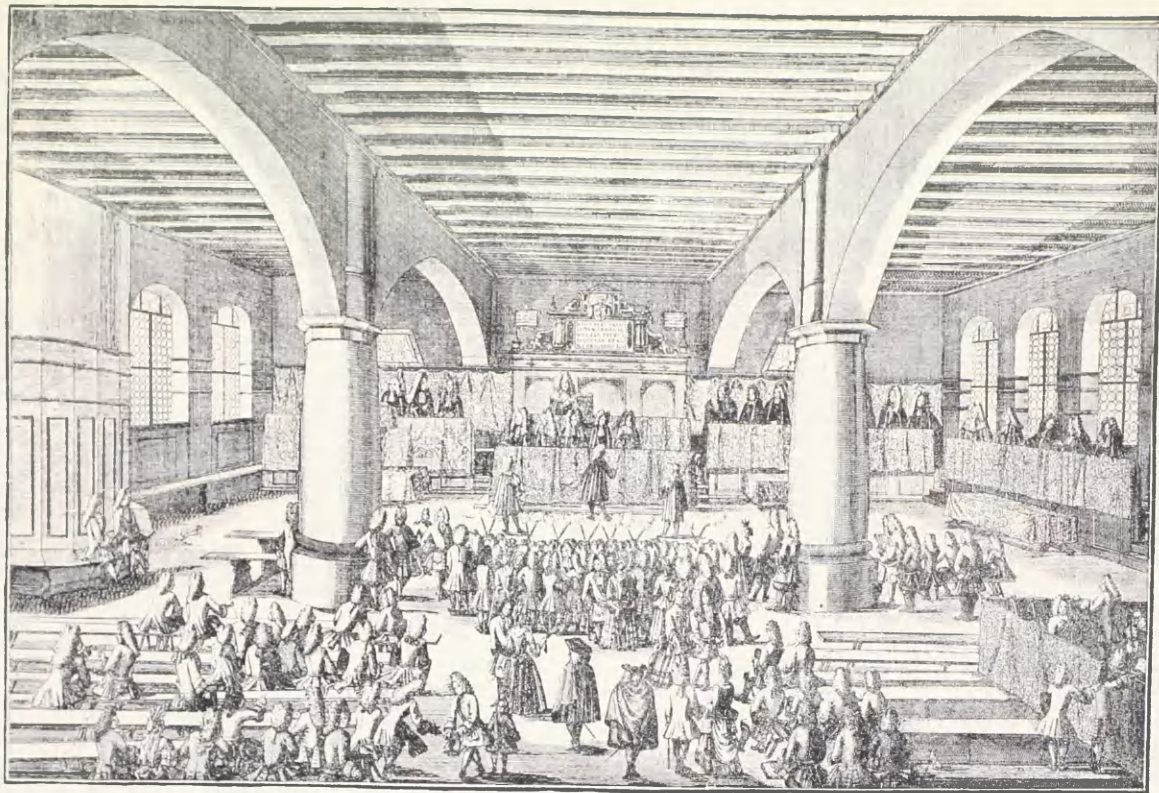
E dísz-vizsgálaton, melynek több mozzanata nálunk is meghonosodott, Molnárnak meglett az az öröme, hogy a szokásos előléptetésnél őt is az első osztályba tették át.

Ez első osztály sok tekintetben a mai gymnasiumi 8-ik osztályra emlékeztet, a mi itt az érettség, ott a baccalaureatus (babérkoszorúság) volt. Sturm mondja egy levelében, «hogy ez osztályban a Muzsák lakóhelyéhez oly közel érzi magát, hogy hangjukat is hallja és érti s a távolból már ki tudja venni a virágzó babérfákat, a melyekről nem soká gyümölcsöt szedünk s ágakat és koszorúkat szakgatunk azok szorgalma és igyekezete jutalmául, a kik tanulóink seregéből magukat arra érdemesítik» vagyis ez osztály végén a tanuló előtt a babérkoszorú, az első akadémiai fokozat állott, a melynek elnyerése után a nyilvános előadások hallgatására bocsáttatott, hogy azután tovább tanuljon a magisteri s végül a doktori fokozatért.

Molnár most már a sikerből meritett önbizalommal fogott hozzá ez új osztály tantárgyai tanulásához. Nem gyorsan tanult s így szorgalommal és kitartással kellett megküzdenie a nehézségekkel. A tantárgyak nagyobb részét itt is ugyanazok voltak, mint a második osztályban csak a tanulni való volt más: folytatása és befejezése az előbbi osztályokban elkezdettnek vagy további alapvetés a nyilvános előadásokhoz. Fő tantárgy most is a dialektika volt, mert ebből kellett majd a babérkoszorúért vizsgálatot kiállani, azután a görög, latin s héber nyelv és irodalom, fizika, matematika; új tantárgy az orvostan volt, melynek elemeit Molnár az európai híró Hawenreuter Lajostól hallgatta.

Az első osztályt is sikeresen elvégezve, most már a babérkoszorú állott előtte. Áprilisban állotta ki ez osztály vizsgálatát s miután egy hónapig nyilvános előadásokat hallgatott, májusban pályázott a babérkoszorúért. Ez évben összesen huszonnyolczan voltak jelöltek.

A babérkoszorú elnyerése szintén nagy ünnepélyességgel volt összekötve. Az egyetem dékánja előzetesen nyomtatott meghívóval, melyet az egyetemen is kifüggesztettek, hívta meg a tanárokat és az egyetemi ifjúságot az ünne-

12. DOKTORRÁ AVATÁS A XVII. SZÁZADBAN

pélyes vizsgálatra. Az ez alkalomra szerkesztett meghívó, melyet Molnár gondosan eltett s megőrzött egyetemi emlékei között, a babérkoszorúsi fokozatot dicsőítve, főlemlíti, hogy báró Herberstein Zsigmond is,* a ki sikeresen végzett követségeiért és egyéb jeles tetteiért oly sok kitüntetést kapott, ezeknél többre becsülte a babérkoszorúsi címet, melyet a bécsi akadémián nyert, mivel, úgymond, többi méltóságai, a melyekhez előkelő származása és a fejedelmi kegy juttatta, mintegy alapon ezen nyugosznak.

A nyilvános vizsgálat, melyet egy írásbeli és szóbeli magánvizsgálat előzött meg, május 21-én hétfő reggel 8 órakor kezdődött. A jelöltek előre megkapták a «problémát», melyre röviden felelniök kellett.

E problémák némelyike ma azt a hatást teszi reánk, mintha elmés kérdéseket olvasnánk Bod Péter Szent Hilariusából vagy e kor hasonló irányu termékeiből, a melyek az adomagyűjteményeket pótolták s nagyobb részük olyan, hogy azokból a tanulónak inkább olvasottságát, mint gondolkodó képességét ítélték meg. Egyik kérdés: «Miért nevezik a bölcsészek négyyszögletűnek az embert?» Másik: Honnan ered az a régi közmondás: «Egy próféta sem kedves a maga hazájában.» Vagy: Igaz-e a költői mondás: «Rövid beszédben nagy bölcsesség rejlik?» Tárgy szerint a logika, fizika, grammatika és hittan körébe tartoznak s van köztük néhány olyan is, melyeken rögtön szemünkbe tűnik, hogy akkor korszerű és gyakorlati kérdések voltak. Pl. «Miért rendelte el XIII. Gergely pápa, hogy a tavaszi éjegylenlőséget márczius 21-ére kell visszavinni?», vagy a melyek korunkban is rendes vizsgálati kérdések: «Helyes-e a zene iskolai tanítása és gyakorlása?» «Helyes-e a görög nyelv tanításának összekapcsolása a latinéval?» «Az iskolai oktatás előnye a magánoktatás felett» stb.

* Magyarországon is utazott. Útleírását lásd a SZAMOTA, Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. (1054—1717.) 147—150. l.

Fogós kérdések is voltak: «Az *enyém* harmadik, vagy első személyes névmás-e?» A középkor híres vitás kérdése is ott volt a problémák között: «Az Isten fiát helyesebb-e *ἰσοούσιος*-nak (egyenlő lényegű), mint *ὁμοούσιος*-nak (hasonló lényegű) nevezni?» stb.

Molnár tudományos kérdést kapott, talán a legnehezebbet az összes kérdések között: «Mi az oka, hogy csupán a dialektika tartotta meg a nem nevét s logikának nevezetik s nem egyszersmind a grammatika és retorika?»

A vizsgálat eredményes lefolyásáról babérkoszorúsi oklevele értesít. E szerint versenytársai közül az elsők között nyert helyet: «szabatos és tudományos feleleteiből meggyőződünk — mondja az oklevél — hogy a logika szabályait nemcsak megtanulta és érti, hanem stílus-gyakorlataiból is következtetjük, hogy mindkét nyelvnek, a görögnek és latinnak ismeretével is kiválóan rendelkezik» stb.*

A vizsgálat után babérkoszorút tettek fejére, melyet hasonlóképp eltett emléktárgyai közé; s azután barátai átadták azon üdvözlő verseket, melyeket e napra készítettek és ki is nyomtattak.

E költői szempontból értéktelen versek fellengző stílussal magasztalják a Molnárra nézve nagy nap dicsőségét: «Hát a haza győzője vagy? Hát győzelmi jelvények ezek, hogy most homlokod körül font borostyánt hordasz? Kellemes hazádnak a rettenetes törököket legyőzni, de neked kellemesebb az Aonida tábort követni . . .» Másik barátja is hasonló szellemben írja: «Terhes munkád után méltán látod, hogy Cynthus kedvel és, az Aonidák csapatja új győzelmi jelvényeket hoz . . .»

Végül a tanárok tiszteletére adott lakoma zárta be az ünnepélyt.

Molnár öröme, melyet az okozott, hogy hosszú és ki-

* *M.-Okmánytárban*, III. rész. 1595. jul. 1.

kitartó szorgalmának kivánt eredményét látta, ezúttal sem lehetett teljesen zavartalan. Azt a két font ezüstöt, mely az egyetemi pénztárnak vizsgálati díj fejében járt, nem tudta megfizetni s kötelezvényt kellett róla kiállítania.

Egyébként kellemesen teltek volna a straszburgi napok. Az intézet nem kötötte le egészen szabadságát, olykor-olykor, különösen a szünidők alatt ellátogathatott vidéki ismerőseihez. Straszburbban a Kügler-családot, melynek feje köz- és szenátori jegyző volt, kereste föl gyakran, a hol mint fiok jó barátját s tanulótársát azután is szívesen látták, mikor ez tanulás végett Genfbe távozott.¹

Vidékre rendszeren a nagy ünnepek alkalmával rándult ki, legszívesebben a szomszédos Büschweilerbe ment, hol református gyülekezet volt, ide mint «orthodox» egyházba úrvacsorát venni járt ki s templom után pedig a lelkész vendége volt.

Összeköttetéseit szülőföldével is állandóan fentartotta s folyton érkeztek jó és rossz hírek felváltva szülőiről, szülőföldjéről s hazájáról.

Így Wentey Ferencz, Bocskay Istvánnak, kinek rokonai szintén Straszburbban tanultak, titkára, egyszer arról értesítette, hogy meglátogatta atyját Szenczen, illetőleg ott magához hívatta, megvendégelte s elmondta neki, hogy milyen jól megy a fia dolga Straszburbban s levelét is átadta neki.²

Dasypodiusnál is rendes vendég volt, a ki olykor dolgot is adott neki: több ízben vele íratva le matematikai értekezéseit. Szívesen ellátogatott hozzá, már csak azért is, mert hizelgett neki az a tudat, hogy az a pártfogója, a kinek az atya a német ifjúság számára olyan hasznos könyvet írt, a mely azonkívül annyira elterjedt, hogy még Magyarországon is ismerik.

Az itt tett látogatás alkalmával újból föltámadt benne

¹ *M.-Okmánytár.* Levelezés, 1595. nov. 10.

² U. o. 1596. márczius 4., a hozzáadott jegyzettel.

az a gyermekkori jámbor óhajtás, hogy bárcsak vagy ő, vagy, mivel az nagyon soká lesz, míg ő ilyen munkára képes lesz, más valaki készítene a magyar tanulók számára ilyen könyvet. Elmondta ezt a jámbor vágyát Dasypodiusnak is s az jóakaratulag biztatta.¹

Tanárai is meghívták magokhoz. Akkortájban, mikor felsőbb tanulónak léptették elő, Pappus, strassburgi lelkész s az egyházi konvent elnöke² is meghívta s megmutatta neki könyvtárát, melyben a keresztyén világ majd minden nemzetének bibliája és szótára megvolt³ s mikor ezeket megmutogatta neki, így szólott:

— Fiam, ha azt mondanám, hogy e nyelveket mind értem, kevélyen szólanék, de szótár segítségével az Írás bármely mondásáról ki tudom találni, hogy azt az illető nemzet hogy fordította.

Azután kérdezte Molnártól, hogy hát a biblia megvan-e magyarul s van-e nekik magyar-latin szótárunk.

Molnár azt felelte, hogy amaz van, de ez nincs.

Pappus erre azt mondta, hogy mindkettőt szeretné s Molnár tudatta vele, hogy bibliát mi módon szerezhet.

«Ez utóbbiról pedig magamban fogadást tettem — írja később, mikor ezt elbeszéli — s az utókornak megígértem.»⁴

Unokaöccse, Sziogyártó Lukács, az egyházi viszonyokról írt neki: Nincs a reformátusoknak se papja, se tanítója, a lelkészt a földesúr üzte el s helyébe lutheránust tett, de ez is meghalt; szeretnék, ha már elvégezte volna tanulmányait s haza jöhetne.

Bátyja levelében is több a panasz, mint az örvendetes

¹ Dictionarium Lat.-Vng. 1604. 20. l.

² FREHER P., Theatrum virorum. (Nürnberg. 1687.) 357.

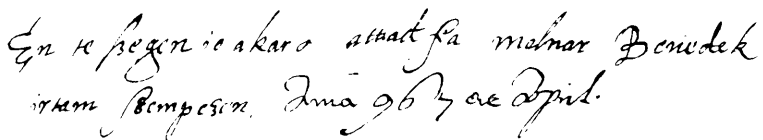
³ Id. helyen. Ez elbeszélés önkénytelenül Lugossy Józsefre, a híres könyvgyűjtőre és nyelvészre emlékeztet, a ki

több száz nyelven nyomtatott bibliát hagyott a debreczeni ref. kollégium könyvtárának.

⁴ Hoc autem tacitus vovi, posteritaeque sponendi Dict. Lat. Vng. 20.

újság: «a sok háborúság miatt megszegénykedtek», az idők viszontagságai különösen megviselte atyjukat, a sok hadakozás, rabló-csapatok átvonulása miatt sok sarcoltatást szenvednek, menekülniök is kellett egyik faluból a másikba. De azért Albertre gyakran gondolnak, szeretnék már látni, örömet küldenének neki úti költséget, ha nekik nincs is, tíz tallérig vagy tíz aranyig kölcsön kérnének mástól is, csak jönné haza. Felesége egy aranyat, Ilona huga pedig gyöngéd megemlékezése jeléül egy keszkenőt küldött neki.¹

A babérkoszorú megszerzése után Molnár ismét nagy szorgalommal látogatta a nyilvános előadásokat, hogy a második, a magisteri fokozatot is elnyerhesse. Már közel

13. MOLNÁR BENEDEK NÉVALÁÍRÁSA.

egy évig folytatta ily irányban tanulmányait, midőn váratlanul oly dolog jött közbe, mely tanulói pályáján megakasztotta.

Az a vallási türelem, melyről korábban a város annyira híres volt s a melynek jellemző bizonyosága, hogy alig volt nevezetesebb «eretnek», a ki egyszer-másszor itt meg ne fordult volna, így pl. Schwenkfeld sziléziai származású nemes, Hoffmann Menyhért, a képzelgő szücs, Frank Sebestyen, a misztikus bölcész és Servet mind jártak itt:² nem maradt állandóan a város sajátosága.

A békés jellemű városban, melynek katolikus, kalvinista és lutheránus lakói addig szép egyetértésben békésen megfértek egymással, türelmetlen s uralomra vágyó

¹ *Levelezés*, 1596. ápr. 7.

² LORENZ-SCHERER. 256.

lutheránus lelkészek (Marbach és Pappus: a felekezeti viszálykodás magvait hintették el. Ez utóbbi nyilvános vitában bizonyítgatta, hogy a vallási ellenfél kárhöz-tatása és eretneknek nyilvánítása, keresztyén szeretetből történik. Sturm ellen, a ki ezt nem hagyta czáfolás nélkül, szószéken, iskolában, a polgárok között lázított. Három év alatt mintegy negyven vitairatot adtak ki egymás ellen, melyekből a személyeskedések sem hiányoztak; az utczák szegletein gúnyversek hívták föl megtorlásra az embereket; polgárok, tanulók, városi tanácsosok az egyik vagy másik pártjára állottak, kívül állók is beleelegyedtek a vitába, bátorítva az által, hogy a lutheránizmus Elsaász minden részében kezdett tulsúlyra jutni. Az áldatlan küzdelem a «hazug, eretnek, ifjuságrontó» és még különb címekkel is illetett Sturm elmozdításával végződött. A diadal-maskodó Pappus az egyházi konvent elnöke lett s tovább folytatta türelmetlenséget szító munkásságát, mely czélul tűzte ki, hogy ne alkalmazzanak oly lelkészt, ne hívjanak oly tanárt meg, ne adjanak annak stipendiumot stb. a kinek lutheránus igazhitésége kétségen felül nem áll.

Midőn Molnár Straszburgba érkezett, Sturm, a vita áldozata, már sírjában porladozott, Pappus és vele az igazhitűek már régóta uralkodtak. Azon törekvésük, hogy ez a hitnyomozás az egyetemen keresztülvitessék, megtört ugyan a városi tanács emelkedettebb álláspontján, mely ennek határozottan ellene szegült s így kálvinista tanulókat is vettek föl ezután is nemcsak egyetemre, de a Vilmos-kollégiumba is: de azért a türelmetlenség és túlbuzgóság nyíltan és titokban szünet nélkül munkálódott s újabb és újabb áldozatokat keresett.

Érdekesen jellemzi az e korbéli állapotokat Molnár egy jó barátja, Fáber Antal levele, a ki pædagogus volt a Vilmos-kollégiumban s a mellett vasárnaponként kijárt a szomszéd faluba Lingelsheimba prédikálni. Kálvi-

nista volt s e miatt sok kellemetlensége volt az intézeti előljárókkal, a kik vallása miatt ellenséges indulattal voltak iránta:

«... Kollégiumunk felügyelői írja valamit akartak ellenem s a kollégiumból ki akartak rekeszteni, de nem vontak kérdőre nem faggattak egyetlen kérdéssel sem hanem alattomban... de hiába, hiába, mondom, mert a quæstor azt mondta: Ha ezt a pædagogust kirekesztitek, nem leszek tovább quæstor, pedig 40 éven keresztül voltam az stb. Vacsora alatt a tanulókkal vitatkozásba elegyedtem s többek között azt mondtam, hogy Luther a Krisztus személyéről, az elővégezettről és keresztségről velünk egyetért; ezt mondtam és megigértem, hogy könyvekből fogom bebizonyítani, hogy csakugyan az az igaz. Sokan mondták: Valóban, mivel így beszél (mert komolyan vettem a dolgot) hitelt adunk neki... mégis mindnyájan hallgatnak, egyházi beszédekben minden héten kárhoztatnak minket. Senki se szól hozzám... Így oroszlánok között ülök...» stb.

A Fábertől említett iskolafelügyelők figyelmét Molnár vallási érzülete sem kerülte el s szerencsétlenségére, neki nem volt quæstora, a ki pártját fogja.

1596. év pünkösd ünnepén, szokása szerint ünnepelni kiment Büschweilerbe. Hitsorsosai közül többen kirándultak s Molnár is hozzájuk szegődött, gyanutlanul, nem is sejtve, micsoda vihart zúdit ez által maga ellen.

Mihelyt visszatért, azonnal kérdőre vonták, hogy miért jár Büschweilerbe úrvacsorát venni, mikor ezt Straszburgban is tehetne volna. Hiába vigyázott minden szavára, hogy valami «meggondolatlan» szót ne ejtsen, melylyel előljáróit maga ellen ingerelje: ezek kimondták az ítéletet, hogy az intézetből kirekesztetik.

A kirekesztés okát, ha az egyházi állapotokból nem lehetne bizonyosan következtetni, bizonyítványjaiból is kivehetnők. Az intézet két előljárója ugyan valami meg

nem nevezett súlyos okokat emleget, melyek miatt a kollégium kebelében tovább nem maradhatott s ezért szóval és levélben kellő megokolással elbocsátását kérte: de ez a meg nem nevezett ok nem lehetett más, mint a mit az inspektor levele habozás nélkül kimond t. i., hogy nem akarta azt a hitet követni, melyet városuk követ, hanem inkább lelkiismerete csendességére vigyázott s ezért tette fel magában, hogy másuvá megy s kérte, hogy egyezzenek be. «Akarata ellenére nem tartóztathatták s nem is akarták.»

E lesújtó határozattal szemben, mely legszebb reményeit és kilátásait egyszerre megsemmisítette, kevés vigasztalást nyújtott, hogy az intézeti felügyelők és tanárai, kikhez külön-külön elment búcsúzni, jobbnál jobb bizonyítványt és ajánlólevéllel bocsátották útjára. Mindnyájan bizonyítják, hogy vallásos és szorgalmas tanuló volt, előjárói szerint három év alatt semmi panasz nem merült föl ellene s egyformán bírta tanárai és tanulóársai szeretetét. Az inspektor ridegebb hangú bizonyítványában csak annyit ismer el, hogy mindig engedelmeskedett neki.¹

Mikor bizonyítványait mind kezéhez kapta, még egy kötelezvényt kellett kiállítania arról, hogy sorsa jobbra fordultával visszatéríti az intézetnek azt, a mibe három évi ellátása került, a mit később meg is tett.

Julius 13-án még egyszer templomba ment, a hol Schaller lelkész épen a 120. zsoltárt magyarázta s beszédében épen a kálvinisták ellen támadt, midőn a templom tetejébe villám ütött bele, a boltozatot átfurta s körül futkózott a templomban. A nép megrémülve ki akart szaladni, a lelkész csendesíti, társai térdepelve imádkoznak.² Molnár

¹ E bizonyítványokat lásd a *M.-Okmánytárban*.

² MOLNÁR *Naplójában*, hol ez eseményt elbeszéli, e természeti tüneményt határozottan összeköttetésbe hozza a

kálvinisták megtámadásával. Babonás felfogása nem páratlan e korban. BORNEMISZA Péter is azt mondja (Pred. IV. 849. lev.): «Nagy-Szombatba mikor én predikállanék Balasi János házába és

pedig összeszedte podgyászát s készen állott az útatásra. Még egyszer meglátogatta a Kügler-családot, hol annyi jó órát töltött s többi jó ismerőseit, a kik útravalóval látták el; kirándult még egyszer elbúcsuzni a büschweileri csendes papi lakba is, melynek lakóját oly szívesen hallgatta a szószéken, a kihez oly őszinte ragaszkodás és tisztelet csatolta s ezután ismét kezébe vette a vándorbotot s nehéz szívvel útra kelt kevés reménnyel a jövőre nézve, mikor talál hasonló nyugodalmas otthonra.

V.

Az 1596-ik évben július 21-én egy szerdai napon déli 12 órakor búcsút vett Molnár Straszburgtól. Kikisérték barátai: az erdélyi származású Hoggæus Márton, Faber Antal pædagogus és az akadémia több tanítója. Távozásakor jól esett látnia, hogy barátai, ha nem segíthettek is sorsán, de őszinte részvétellel bocsátották el körükből s nehéz szívvel váltak meg tőle. Ez érzületet kifejezésre is juttatták. Egyik barátja a kolmári Ahenarius Ovidius egyik híres elegiáját (Trist. lib. I. 3.) alakította át tiszteletére búcsúverssé:

«Jaj! eszembe jutsz, szomorú nap képe, mely minden támaszomat elragadod tőlem, — elragadod hű pajtásomat . . .»

Másik barátja Reis, egy vallásos hangulatú költeményben az ég oltalmába ajánlja:

«Kedves Albertem, távozni készülsz? Krisztus vezetése

az menyüő köveket említeném az istenteleneknek büntetésére: azonba úgy üté a derék szent egyházat, hogy az fa feszület apróra rontatnék és az uraim ajánlékon küldöznek a morsalíkját. Ki miatt

mind Balasinak, mind nekem, mind a szombatiaknak sok bajunk volt, de ártalom nélkül, nagyobb épületünkre». Idézi SZILÁDY a Telegdi-kiadásához írott jegyzetekben 128. lap.

és védelme alatt menj oda, a hová a vallás és maga Krisztus hív . . .»

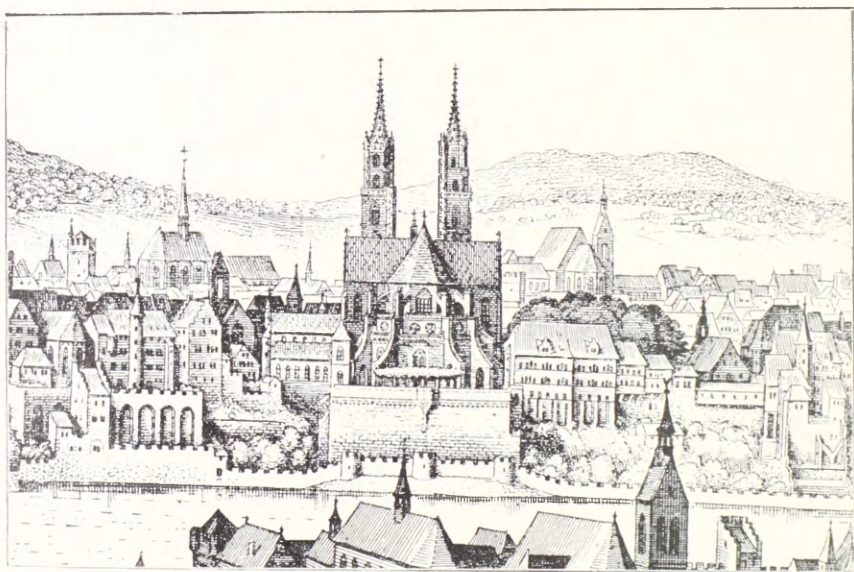
Molnárt a csapás, mely Straszburg elhagyására kényszeríté, egész váratlanul lepte meg s így előre megállapított úti terve alig lehetett. Ment arra, a hol oly emberekre vélt akadhatni, a kik között felekezeti viszálykodás még nem gyöngítette meg a humánus érzelmeket. Ilyen helynek képzelte Svájcot, a kálvinismus hazáját, melyet Kügler barátja leveleiből, a ki Genfben sokáig tartózkodott, már némileg ismert; azonkívül Bézát szerette volna látni és hallani: a kiről ez a barátja, mint nagy eseményt tudatta vele, a mikor egy beszédét hallhatta.

Straszburg határán elbúcsuzva barátaitól, egyedül haladt az Ill folyó mentén s egymásután maradtak el háta megett Benfeld, Schlettstadt, Reichenweier és Kaisersberg. Kolmárt elérve, a hová való volt Ahenarius barátja, abban pihenőt tartott. Fölkereste az iskolatanítót s az magánál marasztotta. Ilyen emberek örültek, ha látogatót kaptak, ki mindig tudott valami újságot mondani a városról vagy főiskoláról, a hol egykor ők is tanultak. A tanító másnap a lelkészhez is elvezette, ez annyival is inkább szívesen látta, mert levelet küldhetett tőle fiának Bâselbe, hol segédlelkész volt. Molnár is örült, mert a póstát rendesen szívesen fogadták.

Bâselbe július 25-én érkezett meg s itt mindenekelőtt a segédlelkészhez kopogtatott be a levéllel és üzenettel; ebéd után pedig együtt mentek Gryneus Jakabhoz, a Budáról elűzött Gryneus Simon unokaöccsének fiához és Polan Amandhoz, a híres hittudóshoz, a kinek társaságában oly jól érezte magát, hogy öt napig nem gondolt a távozásra. Szállása és ellátása, mikor valahová meg nem hívták, a kollégiumban volt.

Bâseli új ismerősei útravalójával ellátva, innen Zürich felé vette útját. Itt is hosszabb ideig mulatott. Vasárnap

kétszer is elment a templomba, a következő nap Beumler logikai előadását hallgatta végig. Egy ízben olyankor ment, a mikor épen nyilvános vitagyűlés volt: két deák, az egyik egy lengyel, a Krisztus Melchisedek rendi szerint való papsága felett vitatkozott nagy számú közönség: lelkészek, tanárok, tanulók és polgárok jelenlétében. Egy homályos és nehéz theológiai kérdés volt ez, melyet már akkor is, azóta is sokan vitattak. Mikor a gyűlésen elnöklő tanár

14. BÄSEL.

Molnárt megpillantotta, őt is felhívta, hogy szóljon hozzá a kérdéshez s ha van valami megjegyzése, mint a hogy a papok és tanárok tették, adja elő. Molnár csakugyan felállott s előbb egy pár szóval megköszönve a kitüntetést, több oldalról hozzá szolt a kérdésben forgó témához. Megjegyzéseit tetszéssel fogadták s mikor a vitagyűlés véget ért, a jelen volt lelkészek és tanárok oda mentek hozzá, hogy üdvözléjk s vetekedve hívták meg ebédre;

Molnár ebben «nem a rangra, hanem az illendőségre» nézett: Steiner János, a ki valószínűleg szinte tanár volt, szólította meg legelőbb s ennek a meghívását fogadta el. Ebéd után ennek fia elkísérte Zwingli Ulrikhoz, a híres reformátor rokonához, a kinél tiszteletét kívánta tenni. Később még talált időt arra, hogy többi meghívóit, így Stockot és Beumlert meglátogassa, a kik szerencsekivánással és ajándékkal bocsátották el maguktól.

Mikor visszatért a «Kisded»-hez címzett vendégfogadóba, a hol szállva volt, ott találta egy asztalnál poharazás között Birtlin és Korner lelkészeket, a Froschauer könyvnyomtató utódjával és több zürichi nemes emberrel egy társaságban, a kik ott voltak a vitagyűlésen is. Lelkészek, tanárok s egyes tekintélyes polgárok esténként összejöttek egy pár órai beszélgetésre s közösen megvitatták a napi kérdéseket, a melyek e korban rendesen a vallás körül forogtak. Vidám poharazás mellett is legtöbbször ez volt a beszéd tárgya s ez este természetesen a vitagyűlést hozták elő. Épen arról beszélgettek, midőn Molnár belépett. Rögtön megismerték, hogy ez volt az a fiatal ember, a ki olyan alaposan szólott hozzá a nehéz kérdéshez s egész diadallal maguk közé ültették; idegen ember más észjárással és ismeretkörrel: megkérték, mondja el még egyszer mi a véleménye Melchisedekről. Molnár nem vonakodott s véleménye, valamint bizonyítékai, melyekkel azt támogatta, feleletei, melyeket még egyesek ellenvetéseire adott, megtetszettek, az asztaltársaság az ő magyarázatát fogadta el s mikor azután az asztalbontás ideje elérkezett, szerencsét kívántak neki a további előmenetelhez, megajándékozták és úgy vettek búcsút tőle.

Ez a bási és zürichi barátságos fogadtatás elfeledtette vele straszburgi szerencsétlenségét s mikor még aznap ismét útra kelt, derültebb színben látta a jövőt is.

Beesteledett, mire Melligent, ezt a «katholikus város»-t

elérte, itt töltötte tehát az éjszakát. Reggel útját mint eddig, ezután is gyalog folytatva, Morgenthalban egy kovács szolította meg s üzenetet küldött tőle Bernben tanuló rokonának s viszonzásul a szivességért, hogy azt átadja, megmagyarázta neki az utat, merre juthat el oda legrövidebben.

Bernbe érkezve, fölkereste a kovács rokonát, másnap pedig, mivel vasárnap volt, templomba s utána a Hübner lelkész vallásoktatási (katechetikai) vizsgálatára ment.

Hétfőn Hübner útján egy lakodalomra hívták meg. A Musculus-család tartotta a lakodalmat: egy nő rokonukat adták férjhez egy falusi paphoz. Musculusék nagyon szívesen fogadták. Kissé korán érkezett s míg a vendégek begyültek s mielőtt a lakoma elkezdődött, Hübner megmutatta Molárnak a gymnasium könyvtárát, melyben sok kiváló művet talált. Az ebédnél Musculus Farkas, egy kedves modorú lelkész mellé ültették, a ki az egész ebéd ideje alatt mulattatta humoros elbeszéléseivel s rajta volt, hogy szomszédja minél jobban találja magát a társaságban.

Még egy napot töltött itt s azután Murtenba ment, a hová üdvözlést vitt a lelkészhez asztali szomszédjától, a kivel olyan jól mulatott a lakodalomban s tovább folytatva útját Lausanne felé, azon emléktábla mellett haladt el, melyet Merész-Károly burgundi herceg azon katonáinak állítottak, kik június 22-én a város ostroma közben estek el.

Lausannet csak két nap múlva érte el. Itt sem időzött soká, hanem a rektor üdvözlése után, a ki az iskola pénztárából három francia forintot adott neki, tovább ment s másnap megérkezett Genfbe. Ma is megvan francia nyelven kiállított kapujegye, melyet a város kapujánál az öröktől kapott, a melyet többi emléktárgyai között gondosan megőrzött.

Az utazás fáradalmait kipihelve, mintha csak pædagogiai tanulmányúton volna, másnap első dolga volt az egyetemet fölkeresni. Bement a bölcsészeti terembe, a hol Pacius épen logikai előadást tartott s leült a hallgatók közé. Az óra végeztével pedig hozzá ment, bemutatta magát s elmondta honnan jött, mi járatban van s mennyire szeretné Béza Tivadart is meglátogatni. Pacius szívesen ajánlkozott, hogy elvezeti ő hozzá.

15 GENF.

Béza, a híres hittudós, bibliafordító és zsoltárköltő, tudományosságán kívül azon barátságért is nagy tekintéllyel bírt és tisztelet tárgya volt, mely a reformátorokhoz fűzte. Összekötő kapocs volt a mult és jelen nemzedék között, nagy idők tanúja, sőt munkatársa egyik másik reformátornak.

Külföldi fiatal lelkészek s tanulók, köztük magyarok is, csupán azért útba ejtették Genfét, hogy őt láthassák s egyházi beszédét végig hallgassák, vagy vele beszélhesse-

nek s a sír szélén álló tudós ősz férfiú áldásából nehéz állomásukon lelkesedést merítsenek.

Béza a Paciussal hozzá bekopogtató Molnárt szívesen fogadta, széket hozott s Paciust jobbjára s Molnárt szemközt ültette, hogy beszéd közben jobban láthassa. Sok ideig beszélgettek ezután az egyházi és iskolai állapotokról, a régi és napi eseményekről, élelményekről. Béza jól ismerte a straszburgi állapotokat s midőn Molnár arra vitte át a beszédet, több jellemző dolgot beszélt el a viszályhintő Marbachról s hű szövetségeséről Pappusról, az érdemes Sturmról és másokról; mulatságos anekdotát mondott a calaisi herczegről stb. Midőn Molnár róla is tett egy pár bizelgő megjegyzést, talán azt mondta el, hogy mennyi sok szépet írt barátja felőle s milyen nagy híre van mindenfelé, az ősz egyházi férfi szerényen megjegyezte: «Vajha a valóságot kisebbnek ne találná a hírnél.»

A beszélgetés végén Molnár albumát is odanyújtá, hogy emlékül nevét írja bele.

Másnap vasárnap a templomban Béza prédikált, Molnár elment meghallgatni a messze földön híres szónokot, a ki hetvennyolcz éves kora daczára még mindig felállott a szószékre: de a francia nyelvű szónoklatot nem értette meg.

Az alatt, míg Genfben időzött, odaérkezett a brassai származású Felkmann Péter egy másik magyar utitársával: hazatérőben voltak angol- és franciaországi útjokból s Béza végett Genfet is útjokba ejtették. Molnárral itt összetalálkozva, együttesen elmentek Bézához, a ki most is barátságosan fogadta mindnyájukat, mint előbb, «jó bort és feje kenyert» hozatott s megkínálta azzal őket. Ismét hosszasan elbeszélgetett velök, megmutogatta a falon függő arczképeket, ott volt többek között Kálvinnak egy igen hű arczképe, a melyet mikor megmutatott, könybe lábadt szemmel mondta: «Ez az én atyám a Krisztusban». Búcsúzás előtt Molnár

elkérte emlékkönyvét, melyet három nappal előbb ott hagyott: egy idézetet írott abba Béza, Ágoston egyházi atyától a szabadakaratról.

Genf, ez a kálvinista Róma, Kálvin legkedvesebb városa

16. BEZA TIVADAR.

annyira megtetszett Molnárnak, hogy alig tudott megválni tőle. Csak kilencz nap mulva határozta el magát, hogy ismét kezébe veszi a vándorbotot. Talán még tovább is maradt volna, de földieit már útra készen állottak s ezekhez és egy szintén útrakelő városi követhöz csatlakozva, nehéz

szívvel hagyta el a várost s azon az úton menve, a melyen jött, visszatért Lausanneba, innen pedig Bernbe. Itt már voltak ismerősei, itt lakott a Musculus-család, kikkel a lakodalmon ismerkedett meg, legelőször is ezeket kereste föl. Az ifjú Musculus, volt asztalszomszédja, a Bernhez tartozó közeli faluban Höchstettenben volt lelkész, hozzá is kirándult s barátságos fogadtatásra talált. Megmutogatta tanulószobája díszeit: atyja és öregatyja műveit és arczképeit, sok más lelkészével együtt; ott függött a falon Erasmus arczképe is, kit nem csak irodalmi nagy érdemeiért tiszteltek, hanem azon hajlandóságért is, melyet a megindult reformációi mozgalom iránt érzett. Az nap el sem bocsátotta Musculus magától, s csak másnap kelt egy gazdag reggeli után útra. Emlékül két zsebkendőt kapott vendégszerető házi gazdájától.

*

A svájci kiránduláson Molnár annyi szives vendégszeretettel, szeretetreméltósággal találkozott, oly sok kellemes tapasztalattal és emlékkel lett gazdagabb, hogy szinte nem is csodálkozunk, hogy kedvet kapott az út tovább folytatására. Kedvező alkalom is kínálkozott erre. Luzernben, a hova Bernből utazott, megismerkedett Alfonz spanyol király milánói követének családjával. A követ, a ki itt csak átutazott, meghívta egy olaszországi útra s magára vállalta az úti költséget és élelmezést. Molnár nem gondolkozott sokáig, készséggel elfogadta az ajánlatot. Látni azt az országot, melylyel a latin klasszikusok műveiben lépten-nyomon találkozott s különösen Rómát, melyről mindennap hallott és olvasott vallási vitákban és társalgás közben, a hol nincsenek protestánsok pappal és templommal, a pápát saját szemével látni, s ezt majd tanuló társai és hitfelei ámulatára elbeszélni, a kik közül soknak olyan fogalma lehetett egy római útról, mint egész korunkig az európaiaknak volt Bokharáról, hogy oda egy protestáns sem teheti

be életveszély nélkül a lábát: mind ennek különös ingere lehetett egy kalandvágyó fiatal emberre. Ehhez kell még venni azt is, hogy Luther, Zwingli, Erasmus, Hutten Ulrik és Kálvin mind jártak Olaszországban: ezek példája is buzdítólag hathatott Molnárra.

Augusztus 18-án indult Luzernből a spanyol követ családja s Molnár is velük tartott. Huszonhét napig utazott a követ kíséretében; Chur, Chiavenna s Como voltak a nevezetesebb állomások; útközben semmi nevezetes esemény sem fordult elő. Comoban két magyar foglyot talált, a kiket tovább szállítottak, itt búcsút vett a spanyol követtől s honfitársaihoz csatlakozott, föltéve magában, hogy a hol módját ejtheti, mindent elkövet érdekükben s ha ki nem szabadíthatja is őket, legalább enyhíteni fogja nyomorúságukat. Milanóba érkezve, két folyamodványt írott azok ügyében, egyiket elvitte a milanói érsekhez, másikat a milanói herceghez. De e közbenjárásnak kevés sikere lett: az érsek egy fél tallért küldött nekik útravalóul, a hercegre pedig nemcsak nem volt semmi hatással, de egy időre le is tartóztatta őket. Molnár hiába ment személyesen hozzá, négy napig kedvük ellen ott kellett vesztegelniök.

Ekkor elvált a foglyoktól s további útjában, melyet most már magánosan részint gyalog, részint hajón tett meg, minden hosszabb pihenő tartása nélkül utazott Páduán, Piacenzán, Parmán, Región, Modenán, Bolognán keresztül. Riminitől kezdve a tengerparton folytatta útját s volt Pesaróban, Osimoban és Loretoban.

Ez utóbbi híres búcsújáró helyen egy kissé hosszasabban időzött s megnézte az itt levő Mária-templomot, melyet a hívő zarándokok nagy serege látogatott. Naplójában bőven leírta, mit látott benne. A templom közepén megnézte a márvánnyal körített házikót, a Casa Santa-t, melyben a legenda szerint Szűz-Mária lakott és a mely alapzat

nélkül is szilárdan állt, a belsejében levő Lukács evangélistától faragott madonnakép pedig «sok csodákat művelt». Egy eretnek érdeklődésével olvasgatta s híven lejegyezte a Casa Santa falain levő felírásokat, a melyeket egy évvel előbb (1595.) VIII. Kelemen pápa vésetett bele és a melyek azt beszélték el, hogy e házat 1291-ben az angyalok Palesztinából Tersato közelébe, innen többszöri helycsere után 1295. végleg Loretoba vitték.

Ezeket megszemlélve, a kormányzó palotájába ment, a hol ételt és italt kapott s a piacon még szőlőt, narancsot és fügét vásárolva, meglegegedetten hagyta el a várost.

Az országúton gyalog ballagva, a szomszéd város közelében darazsak vették üldözőbe s ezek csípéseitől dagadt arczczal érkezett meg oda. Egy ház előtt levő padra lepihenve, szomorúan tünődött loretoi torkossága ezen büntetésén. Merengéséből egy csapat fiatalság verte fel, kik zászlóval, dobbal, puskákkal nagy lármát csapva tértek haza a gyakorlótérről. Miután végig nézte a menetet, mely pihenését megzavarta, egy gyógyszertárba ment orvosságért s aztán tovább folytatta útját Róma felé, a hová Tolention, Pulverinon, Spoleton, Ternin át október 5-én érkezett meg.

Nem tudjuk megmondani, micsoda hatással volt rá az örök város építészeti emlékeivel és művészi pompájával? Elfogulatlanul élvezte-e a gyönyört, melyet annak páratlan nagyszerűsége nyújtott, vagy egy szigorú protestáns theologus szemüvegén keresztül nézte azt s a Szent-Péter-templomnak Michel Angelo művészi ecsetétől ékesített falai, a Palæstrina égbeemelő zenéje s a processió festői látványosságai között is csak azt látta, a mit később Naplójába írt be: hogy azokban «igen sok az ereklýe és az indulgentia?!»

Nyolcz napot töltött a városban s ez idő alatt a

Szent-István magyar királytól alapított s a Szent-Péter-bazilika szomszédságában fekvő magyar vendégházban talált vendégszerető ellátást. E zarándokház a német-magyar kollégiumhoz (*C. Germanicum Hungaricum*)¹ tartozott, a melyben német és magyar tanulók közösen laktak s együtt hallgatták a bölcsészeti és theológiai tanfolyamot. Az intézetben tizenkét magyar tanuló számára volt hely s ez időben többek között itt tanult a selmeczi származású Baksai István, a nagyszombati származású Sárváry János, Torday, Csallóközi és többen,² a kik meghallván, hogy magyar ember érkezett a zarándokházba, érte mentek s hívséges kalauzai lettek római tartózkodása alatt. Együtt járták sorra a nevezetesebb egyházakat s tekintették meg Róma nevezetességeit. Ezek közvetítésével láthatta VIII. Kelemen pápát Monte-Cavallo palotájában. Mikor már mindent látott, a mit látni kívánt vagy érdemesnek tartott, elhagyta Rómát s hat napi utazás után megérkezett Anconába. Itt egy velencei hajóra szállott, azzal a szándékkal, hogy megnézi a czölöpök városát, de kedvezőtlen szél fújtt, a tengeren vihar támadt s Pesaróban ki kellett kötniök. Megúnv a várakozást, míg kedvező szelet kapnak, letett a tengeri út folytatásáról s gyalog kelt útra Velence felé.

¹ A *Collegium Hungaricumot* XIII. Gergely pápa 1580. ápr. 13-án kelt bullájával egyesítette a *Collegium Germanicum*-mal. Ettől kezdve ez egyesített intézet rektora felügyelete alá került a Szent-István egyháza, a vendégház és addig a magyar collegiumhoz tartozott egyéb birtokok és azoknak jövedelmei. A zarándok- vagy vendégházra nézve a pápai bulla kikötötte, hogy abba csak magyar zarándokokat kell befogadni. A *Coll. Germ. Hung.* tanulóinak, kiknek száma 80—120 között ingadozott, belépésük alkalmával fogadást kellett tenniök, hogy annak idején papok lesznek. E szerint volt beosztva az a tananyag is, a melyet tanulniok kellett. Két cursus volt: bölcsészeti és theológiai, ebből az egyik 3, a másik 4

évre terjedt. Tantárgyaik: a latin, görög, héber nyelv és irodalom, logika, physika s a többi philosophiai tudományok és a theologia; itt különösen a polemikára helyeztek nagy súlyt. A gyengébb tehetségűek részére egy külön cursus volt, mely három évre terjedt. Szoros fegyelem alatt éltek az intézeti rektor (ez időben Bernandino Luzzi jezsuita) felügyelete alatt. Egész Rómában híres volt az intézet énekkara. V. ö. STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom.* I—II. Bd. (Freiburg im B. 1895) I. 140. 142—145, 186—189, 324—328. stb. FRANKÓI: A szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház (Budapest, 1893.)

² STEINHUBER. I. 326.

Meglehetősen hosszú út után, mely Ravennán, Ferrarán, Rovigon s Páduán vitt keresztül, október 28-án minden baj nélkül eljutott Velenczébe. Három napot szentelt a város megtekintésére s azután hajón ment a Margerai kikötőbe, innen Castelfrancoba, Kaisersgrentzbe, Triesztbe, majd Tirolon keresztül Konstánczba s végre Bâselbe. Itt újra pihenőt tartott s összeszámította úti kiadásait, mely erszényét csaknem teljesen kiürítette. Mikor útra kelt, részint ajándékból, részint könyvei eladásából tizenkét francia koronás aranya, két magyar dukátja, két Fülöp-tallérja s az az aprópénze volt, a mit Svájcban gyűjtött össze: a tizennyolcz heti hosszú út ezt mind fölemésztette s ideje volt, hogy jó barátai és ismerősei közé térjen vissza és ismét a tanulás folytatása után nézzen. Erre most a heidelbergi egyetemet tartotta legalkalmasabb helynek. De nem tudta megállani, hogy előbb straszburgi ismerőseit és barátjait föl ne keresse, kikről négy hónapig semmi hírt nem hallott. Julius 21-én hagyta el Straszburgot és november 21-én délután három órakor szerencsésen visszatért oda.

Barátai Reis, Ahenarius és többen, a kik távozásakor olyan érzékenyen búcsúztak el tőle, most is ott voltak s nagy örömmel fogadták. A két poéta újra üdvözlő verseket írt a visszatérés örömeire. Az egyik versben elmondja Reis, mennyi aggodalmat állott ki miatta, attól kezdve, hogy útra kelt:

« Úgy rémlett nekem, mintha vérengző rablók rohannának reád s minden javaidból kifosztanának; midőn tagjaim lepihentettem, az éj különféle álmai tettek izgatottá s láttalak, mint hatoltál át az életveszélyes Alpokon, melyek már sokszor okozták a vigyázatlanoknak halálát, láttam mint ütött el az összetömörült hógörgeteg, majd a tenger közepén láttalak elmerülni . . . »*

* *M.-Okmánytár.* III. rész.

VI.

ANÉGY HÓNAPIG tartó bolyongás után újra fölébredt Molnárban a vágy, hogy félbeszakadt tanulmányait folytathassa. Azon városok közül, melyekben megfordult, vagy több-kevesebb ideig időzött is, Heidelberget tartotta olyan-
nak, hol a református irányzat megerősödése s az egyetemmel kapcsolatos gazdag alapítványok miatt az egyetemi pálya folytatására kilátása lehetett. Reménységét egy különös ok is erősítette.

Az 1596. évben a keleti dögvész látogatta a rajnamelléki vidéket, mely két éven át dühöngött s folyton terjedve, még azon év július közepén Heidelbergben is teljes erővel kitört.* Mérges daganat s pokolvarhoz hasonló kiütések lepték el a testet, melyek néhány nap alatt az életerőt egészen felemésztették. Az általános rémületben, a ki csak tehette, menekült előle. A választó-fejedelem Bajorországba vitte családját; a tanulók nagy része a félelem miatt szétfutott vagy Kölnbe és Duisburgba menekült; az előadásokat a következő év husvétjáig be kellett szüntetni. A tanárok egy része egy csapat tanulóval szintén elhagyta a várost s Ladenburgból várta, míg a veszély elmulik. Csak nyolcz tanárnak volt bátorsága, hogy családjával együtt «a mindenható atyaúrsten szárnyainak árnyékában» keresen oltalmat s ott maradjon a városban. Más alkalommal már menekültek egyszer, mikor a vallás miatt kellett ezt tenniök. A honmaradottak között volt Tossanus, a theologia, Smetius, az orvostan tanára és Kimedontius, a ki

* Utoljára 1574 szeptember végén pusztított a pestis Heidelbergben, de ekkor csak rövid ideig tartott. Megelőzőleg, közel 200 éven keresztül látogatta különböző időközökben, úgy hogy az

egyetemnek a pestis idejére vonatkozólag külön szabályzatai voltak. ТОЕРКЕ, Die Matrikel der Universität Heidelberg 1386—1662. I. Einleit. 35—41. l.

szept. 22. óta az egyetem rektorát is helyettesítette. Mert ez is elmenekült, hiába mondta ki az egyetemi törvény: «A rektor a pestis idején Heidelbergben tartozik maradni, mivel Heidelberg városán kívül nincs heidelbergi egyetem.»¹

A nyolcz rettenthetetlen közül a halál épen a főt, Kimedontiust szemelte ki áldozatul. Októberben meghalt fia, alig öt hét múlva rá felesége, november 28-án őt is kikisérték felesége s fia mellé.²

Molnár épen e napon érkezett meg Heidelbergbe s belépése rossz omennel kezdődött, ő is ott volt a gyász-kisérletben.

A még ezután is tovább dühöngő járvány, melynek nagyságáról fogalmat nyújthat az, hogy nyolcz hó alatt 1200 ember halt el a városban, az ott maradt tanulók számát is megtizedelte. Az elhaltak, valamint az elmenekültek helye a Kázmér-kollégiumban (Casimirianum), melynek János Kázmértól építettett új palotáját³ csak öt évvel azelőtt avatták föl, üresen állott s így könnyen teljesíthető volt a Molnár kérelme, hogy ide fölvétessek.

Olyan intézet volt ez, mint a straszburgi Vilmos-kollégium: benne egyetemi tanulók különböző alapítványokból lakást és élelmet nyertek. Az intézet tagjainak egy része a babérkoszorú és a mesteri cím elnyeréséért küzdött; a kik e czímet már megszerezték, ha theológiát hallgattak, még öt évig, ha orvostant vagy jogtudományt, négy-négy évig maradhattak még a kollégium kebelében s így nem csuda, ha Molnár törekedett utána. Az intézet fegyelme és vallásos szelleme is természetével és hajlamaival megegyező, noha nagyon szigorú volt. Minden reggel az öt órai ha-

¹ Idézett h. 36. l.

² U. o. II 185—186, 191. l.

³ Előbbi neve *Dionysianum* volt. «Iam Casimirianum Collegium vocatur, quia ex auspiciis ac sumtibus principis Casi-

miri fuit instauratum et anno 1591 Calend. Decembr. Academiae in possessionem missum.» HAUTZ-nál *Gesch. d. Univ. Heidelberg. II. 130—4. l.*

rangszó után sorra kopogtattak a tanulók szobája ajtaján s házi isteniszteletre gyűltek össze. Zsoltár éneklésével kezdtek s imádsággal végezték, közbül egy, a kire a sor került, egy fejezetet olvasott föl a bibliából; így volt délben az ebédnél s este is, a midőn az intézet kapui már 8 órakor bezáródtak.

Reggel imádkozás után, még mielőtt előadásra mentek volna, az intézeti nevelők (regens) az egyes tantárgyakból kikérdezték őket. Ez ellenőrzés még a templomba menetelre is kiterjedt, hogy meggyőződjenek, nem maradt-e el valaki róla; kérdéseket intéztek a növendékekhez, hogy mit beszélt a lelkész, s a ki felelni nem tudott, az nap nem kapott ebédet. Nem volt szabad elmulasztani a vitakozási gyűléseket és szónoklati gyakorlatokat sem, s hozzá is kellett szólni a vitatott kérdésekhez.¹

A tanuló szabadságát teljesen megkötő ilyen intézkedésekhez, melyek ezeken kívül még a ruházkodásra, magaviseletre, társalgásra s az életnek mindenféle mozzanatára kiterjeszkednek s minden legkisebb eltérést büntetnek, hozzá szokott Molnár már Straszburghban s nagyon boldognak érezte magát, midőn decz. 4-én tudtára adták, hogy egy theologiai alapítványi helyre fölvették.²

Úgy képzelte, hogy az önfentartás gondjától megszabadult egész addig az ideig, míg tanulói pályáját be nem fejezi s ebben a hitben iratta be nevét a következő (1597.) év jan. 22-én az egyetem rendes hallgatói közé. A hirneves orvos Smetius Henrik kezébe tette le a szokásos esküt,³ a ki már ekkor öreg ember volt s az elmenekült rektor he-

¹ A Casimirianum statutumait (1591. évből) egész terjedelmében közli HAUTZ, idézett műve II. köt. függelékében. Urkunden XXXIV. sz. a.

² Naplójában decz. 3-át ír, ТОВРКЭ-нѣл (II. 187.): «Wurde bereits am 4. December 1596 in das Casimirianum

aufgenommen ad stipendium theologicum.

³ Az egyetem anyakönyvébe nevét így vezették be: *Albertus Molnarus, Zenzicensis Hungarus 24. Jan. gratis*. A beírást tanusító bizonyítványt lásd a M.-Okmánytárban.

lyettesítését is csak unszólásra fogadta el, azt hozván föl okul, hogy az ilyen koraikat a régi rómaiak a hídról szokták ledobni, mint a kik a közügyek vezetésére már alkalmatlanok.¹

Molnár öröme, melyet az intézetbe fölvétel miatt érzett, még most korai volt, az a reménye sem vált be, hogy a létfenntartás gondjaitól menten tanulásnak szentelheti minden idejét. Egy részről az intézeti ellátás a járvány ideje alatt, mely még ezután is tartott, nagyon elhanyagolt és hiányos volt, a tanulók gyakran fáztak és éheztek: de még kellemetlenebb meglepetést hozott reá a husvét,² midőn a tanárok és az elszéledt tanulók tömegesen visszatértek az elhagyott intézetbe. Az is visszajött, a kinek helyét ideiglenesen Molnár foglalta el: most ezt ennek át kellett engedni s így ő ismét lakás és élelem nélkül maradt. Oly váratlanul és minden előkészület nélkül érte e csapás, hogy akkor nap, a melyen elvesztette ellátását, annyija sem volt, a miből ebédet vehessen magának.

Elcsüggedten ünnepelte a Szentlélek-templomban a husvét ünnepét s midőn a templom ajtói is bezárultak előtte, elment a paphoz s elpanaszolta neki szomorú helyzetét. A pap megszánta s öt garast adott neki, hogy vegyen rajta valamit ebédre. Majd könyvei megérkeztek Straszburból a Kügler-családtól s ezeket adogatta el s ezek árából tartotta fenn magát.³ Közbe nem hagyott föl a reménnyel, hogy a Kázmér-intézetbe is újra bejuthat. A tanulók csak lassan szállingóztak vissza s előre lehetett látni, hogy ha majd az véget ér is, több hely fog betöltetlenül maradni. Úgy is volt. Ápril 7-én újra helyet kapott az intézetben.⁴ Nem volt ugyan ingyenes hely, tizenöt forintot kellett érte fizetni, de azt nem kellett rögtön letenni

¹ ТОЕРКЕ i. m. II. 187. 1.

² Ez évben márcz. 25-ére esett.

³ M.-Okmánytár: Levelezések 1396 decz. 26.

⁴ Napló id. h.

s Molnár remélte, hogy időt nyerve, ez összeget majd összegyűjti. Alkalom erre csakugyan nemsokára kínálkozott. Goselbachból felszólították két gyermek tanítására s ezért fél-évre négy forintot ígértek neki. Készségesen elfogadta. Az iskolai év úgysis csak lassan vette kezdetét. A tanárok nagyobb része csak márczius 30-án tért vissza s ápril 3-án küldték szét a fölhívást, mely a többi tanárokat és tanulókat is visszatérésre szólítja föl, de így is a rektor¹ csak május derekán érkezett vissza² s Molnár az előadások felől bátran vállalkozhatott magántanításra, attól elég szabad ideje maradt. Ápril 11-én kezdte meg Goselbachban a tanítást s kitöltötte a szerződött félévet. De egyéb jövedelme nem volt s a tizenöt forintot e miatt nem gyűjthette össze, pedig a hat hó elteltével az intézet gazdája (oekonomus) is megintette a fizetésre.

Szorongatott helyzetében elhatározta, hogy svájci ismerőseihez utazik le pénzt kölcsönözni, a kik olyan nagylelkűek és bőkezűek voltak vele szemben s egyszersmind irt straszburgi ismerőseinek is: e két helyről remélte, hogy összegyűl annyi, hogy a négy forintot tizenötre egészítheti ki. Útra is kelt s bekopogtatott hozzájok. Nagyon szívesen látták, déltől estig etették, itatták s a vidám társaságban elfelejtette, vagy elő sem merté hozni a kölcsönzési ügyet s így a nélkül ment haza, hogy a kívánt összeg meg lett volna. E miatt nagy aggodalmak között szomoruan zárult be rá nézve ez év, melynek utolsó napját a «bölcészek hóval fedett útján» magánosan sétálva töprengés között töltötte, keresve, de nem találva utat és módot, hogy szorult helyzetéből szabaduljon. Aggodalma nem annyira a tartozás nyomasztó érzése, mint azon tudat miatt volt, hogy ha azt egy bizonyos határideig ki nem fizeti, elvesziti alapítványi helyét az intézetben s ismét nyomornak néz

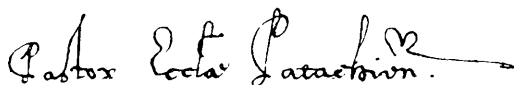
1 HEYMANN.

2 TOEPKE II 187.

elé. Az ó év aggodalma és izgatottsága átment az új évbe (1598) is, a kilátás most sem változott. Reggel a gond miatt már négy órakor ébren volt, hasztalan keresett az ellen az áhitatoskodásban menedéket s hiába énekelt zsoltárokat három nyelven is: magyarul, latinul és németül, még mikor templomba ment is, hiába igyekezett azon, hogy kedvelt papja Tossanus beszédét áhitatosan végig hallgassa, prédikáció alatt is újra meg újra eszébe jutott a pénz, csak akkor felejtette el egy kevés időre, midőn templom után honfitársát Tököly Istvánt látogatta meg, hogy boldog újévet kívánjon neki. Megnyugtatólag hatott kedélyére, hogy e magyar főúr két óra hosszant elbeszélgetett vele s beszélgetés után megajándékozva bocsátotta el.

Thomas Fabricius Tolnai.

Pastor Eccl. Pataspataki.

17. TOLNAI FABRICIUS TAMÁS NÉVALÍRÁSA.

Az alatt, míg Molnár Heidelbergben remény és kétség között hányatott, már írták Magyarországon a levelet, amely belé újra életkedvet volt hivatva önteni s a mely a jövőre nézve is kilátást nyitott meg előtte. Ha a postai közlekedés nem lett volna annyira nehézkes s nem kellett volna hónapokig várni, míg valaki Magyarországból Heidelbergbe utazik, a kitől a levelet el lehessen küldeni, a kiállott aggodalmaktól Molnár jórészen meg lett volna kímélve.

Novemberben írta Tolnai Fabricius Tamás sárospataki ref. lelkész azt a levelet, melyben, mint Molnár gondolta, «várakozásán és érdemén kívül», a sárospataki iskolánál újabban megüresedett tanári (lectori) állást följajánlotta neki.

«Hallottam — így szól a levél — az onnan most hoz-
zánk visszaérkezett atyafiaktól, milyen állapotban forgolód-
tál közöttük és micsoda nagy buzgóság hevit, hogy közös
hazánknak szolgálhass; ezek miatt részint szánalom, részint
különös szeretet fogott el mindjárt irántad. Ez az oka,
hogy elmém arra adtam, hogy a mennyire tőlem telik,
rólad gondoskodjam.»¹

Elmondja azután, hogy az idő rövidege miatt pénzt
és hivatalos meghívó-levelet nem küldhetett, de mihelyt
értesíti, hogy elfogadja a felajánlott állást, mind a kettőt
küldi. Mi lesz ott a tiszte, azt a Tököly István nevelőjé-
től megtudhatja, de siessen az elhatározással, mert tavasz
kezdeténél tovább az állás betöltésével nem várhatnak.

Egy másik levélből azt is megértjük, hogy Nagytálya-
István volt az a jóakaró barátja, a ki ügyében a sáros-
pataki lelkésznel közbenjárt s annak figyelmét reá irányozta.

Most, midőn buzgólkodásának sikerét látta, szintén le-
velet írott hozzá: «... Hogy kegyelmedet el ne felejtsem
több dolgaim közet, megértheti kegyelmed az Tamás uram
(t. i. Fabricius) leveléből, mint forgattam legyen az kegyel-
med dolgát az mostani utamban, mely ha kegyelmednek
tetszik, úgy vagyon, hogy az munka nagy, de mindazáltal
tisztesleges és következő dolgaidnak előmenetelire igen
hasznos leszen, ha kegyelmed felveszi ezt a munkát, az pa-
taki kollégaságot, mely nem csak mostan, de még ennek
előtte is tisztességes hivatal volt. Azért én az kegyelmedre
hagyom, ha akarátja kegyelmednek, mihelt ír Kegeyelmed,
mindjárast kész költséggel értetik kegyelmedet, mind köny-
vek szerzésére és útidnak elegendő véghezvitelére. Ennél
én jobb állapotot kegyelmednek soha nem reménlek jöven-
dőben, ha Magyarországnak szegény nyomorult állapotjá-
ban akar velünk együtt kegyelmed türni.»²

¹ M.-Okm. Lev. 1597. nov. 12.

² U. o.

Molnár válasza, melyet e levélre adott, elveszett, de azon levélből, melylyel Fabricius az ő két levelére felelt, kivehetjük, hogy az állomás elfogadására késznek nyilatkozott, oly feltétellel, hogy csonka egyetemi évét szabad legyen befejeznie.

Ismét hosszú idők teltek el várakozás közepette, hónapokon keresztül hiába várt az ígért meghívó-levélre és pénzre. Kénytelen volt másfelé fordulni levelekkel, írt Kassára Pap Ferencznek, egykori tanítványának, Ambrosius késmárki papnak.

Aggodalmát, a mire sivár anyagi helyzete elég okot szolgáltatott, otthonról érkezett rossz hírek növelték. Nagytályai előbb említett levelében atyjáról is írt, hogy «a gondok miatt nagyon megvénhedett s kezd világtalanodni és siketedni».

Iskolai pályája ezalatt a rendes mederben folyt tovább: husvét vasárnapján sor szerint reá került a prédikálás s a Kázmér-kollégiumban az intézet növendékeinek ő mondott latin nyelven beszédet a feltámadásról, melyen a héber nyelv tanára is jelen volt.

Ápril 2-ikán küldte el Molnár Fabriciusnak írott levelét, elérkezett május s hiába várt, nem kapott semmi választ. A «kellemetlen hitelezők» pedig mindinkább zaklatták: mit tehetett egyebet, nem győzte tovább kiállani s június elején, hogy tőlük szabaduljon, Straszburgba ment. Pünkösd ünnepére érkezett oda s régi ismerőseivel Büschweiler faluba is kirándult. Templom után elpanaszolta nekik szorongatott helyzetét; megkönyörültek rajta s hat Fülöp-tallért raktak össze számára, így csináltak neki pünkösd-i örömet. «Vigan tértem vissza Heidelbergbe — írja Napolójában — s kielégítettem azon hitelezőimet, a kik leginkább zaklattak».

E legnagyobb gondtól egyidőre ismét megszabadulva, könnyebb szívvel viselte a betegséget is, mely több mint

két évig ágyba szegezte, annyival is inkább, mivel magyar tanuló-társai, kik akkor meglehetősen nagy számmal, 12-en voltak az egyetemen, pénzzel ellátták, hogy a szükséges gyógyszereket beszerezze.

Ez idő alatt a Jób könyvét olvasgatta, a kiről úgy találta, hogy némileg azt is hasonló betegség sújtotta; azonkívül sürgető leveleket írt haza, Kassára, Patakra, szüleihez, testvéreihez; ajánló-levelet írt egy haza utazó barátja részére s a Kügler levelével vigasztalta magát, a ki az összeköttetést vele ezután se szakította meg s mihelyt betegségéről értesült, nem késett soká a vigasztalással. Ekkor kapott Debreczenből is levelet egy ott tanuló rokonától, szenczi Szigyártó Lukácstól, melyben az is keservesen panaszkodik, milyen nagy nyomorusággal kell küzdenie: az iskola 45 tanulója közül alig kettő-háromnak van nála rosszabb dolga, még szolgálgyermeket sem kapott, a ki legalább szobáját rendben tartaná; könyvei sincsenek, ezeket legalább használatra küldhetne Molnár neki stb.

Végre mire felgyógyult, az óhajtott levél és a várva-várt pénz is megérkezett. A levélből megtudta a késedelem okát is. Az öreg lelkész beteg volt, szélhűdés érte s e miatt levelét is mással iratta; a pénz összeszedése is időbe került, nem volt még sem egyházi, sem iskolai pénztár, a miből azt fizethették volna, úgy kellett azt összegyűjteni innen-onnan a buzgóbb hívektől, Pap Ferencztől és másoktól. Mikor már együtt volt az ígért összeg fele (50 forint), akkor sem küldhették egyenesen: Késmárkra vitték Ambrosius Sebestyénhez, hogy a mikor Tököly Istvánnak pénz vagy levelet küldenek, azzal együtt küldjék föl ezt is Molnárnak. A mindenre kiterjedő figyelem talált még más nehézséget is: a lengyel és magyar forintot bajos lett volna Heidelbergben használni vagy beváltani, tehát elküldés előtt beváltották egy késmárki polgárnál arany pénzre: mindez időbe került, úgy, hogy október lett, mire Heidel-

bergbe érkezett. Egy este hét óra tájban épen vacsoráját költötte el, a mikor a pósta bekopogtatott hozzá s átadta a pénzt s a «legkellemesebb feleletet».

Minő örvendetes meglepetés volt reá nézve e segedelem, melyről már azt kezdte hinni, hogy végleg el is marad, s hogy milyen kellemes változást idézett elő kedélyállapotában, egy fogadalmából sejtjük, melyet nem sokkal ezután tett. Vallásos érzülete sokáig kereste a fogadalom tárgyát, míg végre megtalálta. Egy vasárnap Tossanus az fejtegette, hogy «mikor istennek fogadást teszesz, ne halogasd annak megadását.»¹ Hazamenve, bibliaolvasásba merült el s ekkor nyitott be hozzá az intézeti szolga azzal az izenettel, hogy a gazda a bor árát kéri² s ezután nem hitelez neki tovább borral, mivel hallotta, hogy újabb pénzküldeményre Magyarországból egyhamar nem lehet kilátása. «Ó hitetlenség és irigység! — kiáltott fel — mintha bizony nem lennének még Magyarországon kívül kegyes emberek, a kiknek jótéteménye által az ilyen adósságtól megszabadulhatok!» Másik napon három orvosdoktor avattak föl s a főlavató beszédben Smetius a kar dékánja egy bibliai hely alapján a bor különféle fajait és hasznait fejtegette. A szolga megelőző napi figyelmeztetése s a beszéd hatása alatt elfogadta, hogy három hónapig egyáltalán nem iszik bort.

Ez az adat mellékesen vallásos érzületén kívül azt is sejtetni engedi, hogy, a miről a heidelbergi egyetemi tanulók különben is híresek voltak, a bort ő sem vetette meg s a mellett, hogy az intézeti gazdától néha ebédhez bort is rendelt, talán olykor-olykor honfitársaival el-elmulatott egy heidelbergi vendégfogadóban...

A küldött pénzt különben beosztotta s mig benne tartott, nyugodt, megelégedett életet élt, a mit Naplója is bizonyít, melybe a következő (1599) újév napján ezt írta:

¹ *Napló*, 1598. decz. 14.

² *HAUTZ*, II. 438.

«Dicsőség legyen a legkegyelmesebb Jehovának, ezt az új évet örvendetesebben kezdtem el, mint minden eddig, a melyeket Heidelbergben töltöttem.»

Életmódja különben a megszokottól nem igen tért el s kevés változatosságot mutatott. Csak akkor voltak derültebb napjai, ha otthonról levelet kapott, a hova írni soha sem mulasztotta el, mikor csak értesült, hogy valaki honfitársai közül haza utazik: vagy egy-egy régi ismerőse fölkereste, mint straszburgi barátja Kügler, aki már ekkor elvégezte az egyetemet s Speyerben joggyakorló volt s midőn a választó-fejedelem leányának keresztelőjére Heidelbergbe jött, Molnárt is meglátogatta. Máskülönben egészen beleélte már magát az intézet szellemébe, sőt buzgóságában még tovább ment, mint az a nélkül is szigorú szabályok megkövetelték s az áhítatoskodást ő még külön megtoldotta s rendszeren egy órával előbb fogott az énekléshez és imádkozáshoz.

A magános áhítatosságon kívül vallásos érzületének az is bizonyosága, hogy valahányszor templomba ment, mindannyiszor följegyezte a végig hallgatott beszéd alapigéjét, a végig olvasott bibliai szakaszokat, úgy hogy erről Naplója segélyével jobban tájékozódhatunk, mint arról, hogy egyetemi pályáján micsoda tantárgyakkal foglalkozott, micsoda előadásokat hallgatott. Azt bizonyosra vehetjük, hogy oly irányban folytatta a tanulást, a milyen irányban Straszburgban megkezdte s készült a magisterségre. Azonkívül attól fogva, hogy Fabricius levelét és segélyét megkapta, tanulmányai tárgyait úgy válogatta meg, hogy a tanultaknak nemsokára elfoglalandó új állásában gyakorlati hasznát vehesse. Ezt ajánlotta neki Fabricius is: «Tudod, hogy a tanulóknak nem kell mindent össze-vissza tanulni, mivel annak semmi haszna nincs, lehetetlen is, hanem csak azt, a mi szükséges és a mi az életben valamely hasznos célra vezet. Ezt tedd tehát kérlek, hogy neked hazatérésed után

méltán kívánhassunk szerencsét s a tanuló-ifjúság is nagy haszonnal hallgathassa tanításodat.»

Márciusban letelt fogadása, melyet szigorúan megtartott s ezután némileg kárpótlásul egy kirándulásra határozta el magát, a mitől eddig azért is tartózkodott, hogy folytonos kísértéseknek ne legyen kitéve. Egy barátja, Heysen Károly, rokonai látogatására Kreuznachba utazott s őt is felszólította, csatlakozzék hozzá útitársul. Hajón tették meg az útat a Neckáron Mannheimig s innen a Rajnán fölfelé északnak utazva, este hét órakor Gundersheimba jutottak el s itt töltötték az éjet. Reggel gyalog folytatták tovább az útat s még aznap elérték Alzeyt. Másnap Weltsteinba, innen pedig Siversheimba mentek, a hol a pap fogadta szíves vendégszeretettel, borral is bőven tartva őket. A két deák s körülükben a lelkész is, jól érezte magát, úgy hogy rájuk esteledett, mire beszélgetésük az egyház-igazgatásról s több efféléről véget ért. Jókedvűen, félig mámorosan tértek vissza Weltsteinba. Másnap Molnár egyedül utazott Kreuznachba, hogy Heysen levelét átadja a falu diaconusának. Ez ebéd után elvezette a kis város kitünőségeihez, az iskolafelügyelőhöz, a rektorhoz, a városi medicushoz, megmutatta neki a templomot s «édes ozsona után» bocsátotta útjára. Visszaérkezve Weltsteinba, a hol barátja várta, mi hirt hoz, a lelkész családjával együtt újra Alzeybe mentek, a hova nagy vendégségbe voltak híva. Itt várta már őket Marcellides, sőt egy magyar deák, Szerdahelyi Mihály is, a Tököly István nevelője, a kit szintén meghívtak. A nagy vacsora és mulatás után, melyet még egy nappal meg is toldottak, Molnár elbúcsúzott Heysentől, a ki itt maradt, vagy másfelé utazott tovább s egyedül kelt útra Heidelberg felé. Visszatérő útjában Neuhausenben időzött hosszabban s innen, nyolcz napi távollét után (28-ikán) visszatért ismét Heidelbergbe.

Huszonnegyedik életévét már ekkor betöltötte Molnár és még mindig csak tanuló volt az egyetemen.

Tanuló-társai közül azóta már több pap vagy tanító lett s honfitársai közül többet haza hívtak iskola vagy egyház vezetésére és ő még mindig bizonytalanságban volt jövője felől. A Fabricius levele ugyan biztos állást helyezett kilátásba, de az első pénzsegedelem küldése után ő is elhallgatott és sem az ígért hivatalos meghívó-levelet a sárospataki lectori állásra, melynek betöltését pedig olyan sürgősnek tartotta, sem a pénz többi részét nem küldte el.

Így azután ismét pénzzavar következett be s képzeletében már újra látta a nyomort, a hitelezők zaklatását s az intézet gazdáját, a ki kitiltással fenyegetőzött.

Úgy tetszett neki, mintha most már hiába «menne föl naponként a szent hegyre» is, azaz hiába énekel és imádkozik, sorsa azért még sem akar javulni. Mint vallásos felfogás tekintetében teljesen korának gyermeke, a mihez az intézeti szellem: a hol naponta háromszor olvastak előtte bibliát, még tovább fejlesztett, annyira beleélte magát az ó-testamentum gondolatvilágába: (melyhez e kor különös hajlandósággal még inkább ragaszkodott, mint az újhoz), hogy azt hitte, bűnei miatt hagyta el isten, s megpróbálta hátha az ájtatoskodás fokozása által engesztelhetné ki maga iránt s egész hetet töltött el folytonos éneklésben, imádkozásban és böjtölésben.

A folytonos aggodalom és bizonytalanság, a lázas izgatottság, melyet egy másnemű csalódás tetőpontra emelt, lassanként megtörték szelleme edzett rugékonyságát s leroskadva, a gondok terhe alatt beteg lett, úgy hogy a fejedelmi kórházba kellett szállítani. Mintegy két napig eszméletlenül feküdt itt, lázas álmok és rémképek kísértették.

Barátai, jobbára mind külföldiek, felváltva állottak őrt ágyánál.

Csak lassanként, hetek múlva jött ismét magához s tért

vissza az intézetbe. Betegsége utóhatásául bizonyos szomorúság és levert kedélyhangulat még sokáig megmaradt.¹

Ezalatt hazulról is csak szomorú hírek jöttek. Egyik főpártfogója, Fabricius, «a minden test útjára lépett», azaz meghalt, a mi azt jelentette, hogy végleg elesett a sáros-pataki lectori állástól.

Bánatában gyógyszer gyanánt hatottak s gondjait feledtették vele távoli barátainak levelei. Az egyik, Heysen, ki időközben lelkész lett, egy vidám hangu levélben meghívta magához s azonkívül tudatta vele, hogy nemsokára megnősül s már nagyban el van foglalva lakodalmi készülődésekkel s Molnár már hozzá is foghat a lakodalmi vers készítéséhez. Másik barátja, Kügler, a kit Molnár maga tudósított felgyógyulásáról, többek között azt ajánlotta neki, hogy gondja felejtése végett egy barátjával tegyen valahová kirándulást.²

E tanácsot Molnár megfogadta s mivel útitársa nem akadt, elindult egymaga, azzal a szándékkal, hogy a zweibrückeni herczegség nevezetesebb városait sorra járja.

Útjában betért Kügler barátjához, a ki Speyerben lakott s azután, mint rendesen, most is ellátogatott a lelkészhez, a ki ebédre magánál marasztotta. Hasonlóképen járt Knittelsheimban és Hunsbachban, hol egy Formicarius Mihály nevű költővel és lelkészszel ismerkedett meg. Ez ajánlólevelet adott neki Zweibrückenbe Pantaleonhoz, a ki szintén költő volt s megajándékozva és újabb ajánlólevéllel ellátva bocsátotta el. Innen Hornbachon, melynek a zweibrückeni herczegtől fentartott kollégiumát nézte meg s néhány jelentéktelen városon át ismét Straszburchban szállott meg hoszszabb időre.

Az egykor itt töltött boldog idők emléke vigasztalóan hatott kedélyére, épügy, mint az öreg Kügler-család szíves

¹ MOLNÁR: *Levelezés*. 1599. aug. 10.

² U. o.

vendégszeretete is, a kiknek körében öt napig időzött s a kik most is, midőn a visszatérésre határozta el magát, megajándékozva bocsátották vissza Heidelbergbe.

★

Kilencz év óta volt már távol Molnár hazájától, a mely időből mintegy három év esik Heidelbergre. Ez idő alatt különféle vándorlásai közben nem egyszer útbajthette volna hazáját is, de nem akarta ezt addig tenni, míg egyetemi tanulmányait be nem fejezte s míg otthon biztos és megfelelő állás nem akad számára.

Fabricius ajánlatának azért örült eleinte annyira, mert az mindkét óhajának megvalósulása lett volna. Most annak váratlan halála számítását egyszerre meghiusította s ily körülmények között nem érezte jól magát Heidelbergben s nem volt ott tovább maradása.

Vigasztalan anyagi helyzete, gondja, a jövőről való tépelődései következtében fölmerült emlékezetében hazája, a sírhoz közel álló öreg atyja, a ki talán meghal, a nélkül, hogy tőle utóljára elbúcsúzhatna, testvérei, a kik már annyiszor hívták haza, a kik azóta családot alapítottak, a kik között még sem lesz olyan árva s ez emlékek vonzóerejének nem tudott ellenállani: végre elhatározta magát a hazatérésre.

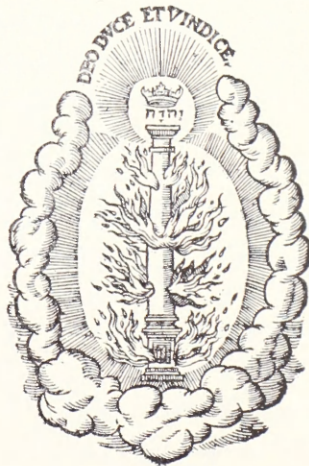
Nem volt szándékában, hogy végleg elhagyja a külföldet: csak meglátogatja rokonait s ismerőseinél, hitsorsosainál összegyűjt annyi pénzt, a mennyiből adósságait kifizetheti s egyetemi pályáját befejezheti.

Október 28-án indult el a városhól s kikisérték jó barátai, köztük báró Tököly István is nevelőjével, Szerdahelyivel s két német tanulótársa Walter és Hopf, a kik betegségében is mellette voltak. Ezekből, kik barátjukat s tapasztalt tanácsadójukat tisztelték benne, az öreg deákban, a város végén elbúcsúzva, Ulm felé vette útját.

Heilbronn, Schorndorf, Keppingen és Geislingen városo-

kon keresztül négy napi dunai út után érkezett meg ide. Két ismerősén Huberen és Ammannon kívül, a kikkel levelezett is, itt találta a Camper-fiuk nevelőjét, a ki tanítványaival szintén haza készült Pozsonyba s ezekkel együtt folytatva tovább az utazást, 12 napi út után elérték Bécset. Útközben többször tartottak pihenőt, hogy megtekintsék az útba eső városok művészeti és történeti nevezetességeit; Langnonában Nagy-Albert regensburgi püspök képét nézte meg, Regensburghban az a leonini vers ragadta meg figyelmét, melyet egy feszület alá írva látott.

Bécsben hat napot s Pozsonyban a Camper Ferenc özvegyénél, a ki vendégszeretettel látta, két napot töltve, november 26-án, vasárnapon, végre megérkezett «óhajtott» szülőföldre Szenczre, hol már együtt várta kedves családi köre. Még mint gyermek hagyta el azt s mint tapasztalatokban gazdag, huszonöt éves ember tért oda vissza. Leánytestvérei is, kiket mint játszótársakat hagyott ott, most már mint asszonyok férjeikkel s gyermekeikkel vártak reá.

18. ZÁRÓ-VIGNETTE A «POSTILLA SCULTETICÁ»-BÓL.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ IRODALMI MUNKÁSSÁG
ÉVEI.

19. ÍRÓI JELVÉNYEK.

I.

MOLNÁR hazatérése egészen új fordulatot jelez életében. Azon körutazás alatt, melyet most a szülei házból kiindulva a hazában tesz, hogy meglátogassa azon főurakat, polgárokat és lelkészeket, kik az egyház és irodalom pártolásáról voltak ismeretesek, megismerkedik azon férfiakkal, akik lehetővé teszik, hogy régóta ápolt irodalmi terveit megvalósítsa s a mellett — a mi ezzel szorosán összefügg — a tanulást is folytathassa.

Előbbi pártfogói, Fabricius s egykori tanítványa, Pap Ferencz, már elhaltak s újak után kellett nézni.

Egy régi jóakarója, a ki egykor a Fabriciustól gyűjtött pénzt közvetítette, Ambrosius késmárki lelkész még élt s most elvezette Tököly Sebestyénhez, a gazdag főúrhoz, Késmárk urához, a ki Győrnel tanusított hősiességéért két év előtt nyert bárói czímet. Ez már István fia miatt is, a kiről Molnár hírt hozott, nagyon szívesen fogadta, a lelkészszel együtt magánál marasztotta ebéden s csak két nap mulva bocsátotta el.*

* *Napló* 1600. jan. 3–4 Dictionarium Vngarico-Lat. 1604. to. I. Quantas vero tibi gratias debeam, magnifice domine Sebastiane Tökölyi, ignorare incivile ac

Szintén egy lelkes, Siderius János, ajánlotta Sárospatak ura s Bars vármegye főispánjához, Dobó Ferenczhez, az egri hős fiához.

De valódi, lelkes és bőkezű pártfogói nem a főurak, hanem az egyszerű polgárok soraiból kerülnek ki.

Ez osztály, dicséretére legyen mondva, a haza, az egyház, a nevelés, az irodalom és művelődés érdekében hozott áldozatokra nézve versenyez a dicsőségért a főurakkal. Az egyháznak ők a legerősebb és legbuzgóbb támaszai, templom- és iskolaépítésnél ők buzgólkodnak leginkább, sokszor erejüket meghaladó módon; a külföldi egyetemeken tanuló ifjak nagy része őket vallja kegyes patronusá-

Kyriak Io Siderii
Barattia Azetalos
Andras Maria

20. ASZTALOS ANDRAS NEVALAIRASA.

nak, ők küldik föl, hogy ott kiképezzék magukat pappá, vagy tanítóvá; a magyar nyomtatványok egy része is nekik ajánlva s az ő költségükön jelenik meg.*

Ez emberek ügybuzgósága, haza- és egyházszeretetének példányképe volt *Asztalos* András. Egy tekintélyes polgár

rusticum, dissimulare vero impium foret Tu enim me cum annis superioribus patriam inviserem, in arce tua cum reverendo viro d. Sebastiano Ambrosio ecclesiaste Kesmarcensi honorifice excepisti et per biduum clementer ac liberaliter tractavisti.

* Molnár pártfogóinak jellemzéséhez az adatokat főleg levélgyűjteményéből merítettük. Másik forrás erre nézve műveinek ajánlása és előszava, a hol gyakran egész névsort közöl kisebb és nagyobb patronusairól. Az Institutio fordításában pedig egész külön részt szentel nekik, a nagyobbaknál hosszasabban idézve, a kisebbek neveit betűrendes sorba állítva össze.

Nagyszombatban, a kit egy időben városa hadnagynak is megválasztott.¹

Javakorban levő családos ember volt már ekkor, nem nagy családdal: felesége volt és három leánya. Gazdag ember, a kinek több háza, földbirtoka, szőlője s nagy marhatenyésztése volt s e nagy vagyon fölösségét az egyház és iskola céljaira költötte el. Buzgó kálvinista ember volt. Oly időben, mikor e vallásfelekezetre az egész országban rossz idők jártak, de különösen Nagyszombatban nehéz volt nekik megmaradni, ő viselte különösen szívén annak sorsát s ő volt legfőbb támasza, éltető lelke, irányzója. Tanult ember volt, a ki levelezésben állott külföldi tudósokkal is, a kik műveikkel is kedveskedtek neki.

A magyar irodalom ügyét is szívén viselte, ismerte és megszerezte annak minden nevezetesebb termékét. Külföldi egyetemre a maga költségén küldött fel tanulókat s buzgósága annyira ment, hogy a mikor felekezete később templomát és iskoláját elveszítette, egyik házát is átengedte e célra, papról, tanítóról gondoskodott s az összes tanulókat saját költségén tartotta.²

Szenczről kiinduló útjában legelőször is őt kereste föl Molnár. Asztalos bizonyára hallott már róla, sőt talán szüleit is ismerte, kik gyakran jártak be Nagyszombatra s a nagyreményű ifjút szívesen fogadta. Ekkor ismertethette meg

¹ A nagyszombati kovácsok czehszabályaiban (1598.) neve így fordul elő: «Nos Georgius Hrachowichki judex. *Andreas Aszthalos capitaneus*, Thomas Köbl, Martinus Cheresdy etc. jurati cives civ Tyrnaviensis.» A következő évben már más tölti be e tiszteket, ugyanis a nagyszombati gombkötők 1599. évben kelt czehszabályaiban már ezek állanak a város élén: «Mi Cherody Martony bíró, Hamar Dániel, város *hadnagya*, Hrakoviczky György, Khebel Tamás etc. szabad és király Szombathi város-

nak eskütt polgárai.» A budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtárban.

² Asztalosról igen rokonszenves képet rajzol Ipolyi. Veresmarti megtér. hist. 1875. Bevezetés, 256 kk. Asztalos jellemrajzához forrásul az a hét levél szolgál, mely Molnár levelezései között maradt fenn s a M. Tud. Akadémia könyvtárában van. E leveleket már 1862-ben kiadta Lichner Pál, a pozsonyi ág. ev. főiskola 1861/2. évi értesítőjében, 5—17. ll. Egy Remhez írott levelét a göttingai kir. egyetemi könyvtárban találtuk

Molnár a szótár szerkesztése s a biblia új kiadására vonatkozó terveivel, melyeknek ezután Asztalos lesz egyik legfőbb pátronusa. Most egyelőre barátsága és pártfogása zálogául öt arannyal ajándékozta meg.

Másik pártfogó, mintegy az elvesztett Pap Ferencz helyébe, Kassán akadt *Békési* János személyében. Ennek életéről nincsenek bővebb adataink, csupán azon élénk érdeklődésnek maradt fenn emléke, melylyel a magyar irodalom iránt viseltetett s az őt Siderius ajánló-levelével meglátogató Molnártól is magyar könyveket kért. Molnárnak épen ilyen irodalmi tervei voltak s talán csupán e miatt, megtetszett neki, pártfogásába fogadta s «tanúsága folytatására» száz forintot adott neki.¹

Általában ez út eredményére Molnárnak nem lehetett semmi panasza, mindenütt szívesen fogadták, ki kisebb, ki nagyobb összeggel segítette.

Útazásában még sok helyütt, jobbara lelkészeknél, tanítóknál, megfordult, így volt Gönczön, Visolyban, a hol akkor épen zsinat volt s végig nézett egy lelkészavatást, Szepsiben, Eperjesen, Lőcsén stb., s mire körútját bevégezte, együtt volt az az összeg, a mely a külföldi tartózkodást számára ismét egy időre biztosította.²

Útja vége felé Rosenbergen somlyói Báthori Istvánt látogatta meg, a ki épen útra készen állott, hogy a pozsonyi országgyűlésre menjen. Fölvette Molnárt kocsjára s elvitte egészen Szenczig, úgy folytatta útját tovább Pozsony felé.³

E hosszú, majd három hónapi utazás után meglegeződéssel töltött el egy pár hetet szülőföldén s ismét föléledt reménnyel nézett a jövő és egy újabb utazás elé.

Ez új külföldi útra, melynek czélja egyelőre ismét Heidel-

¹ *Napló*, 1600 febr. 4. A Psalterium Vngaricum. 1607. 19.: Előljáró beszéd.

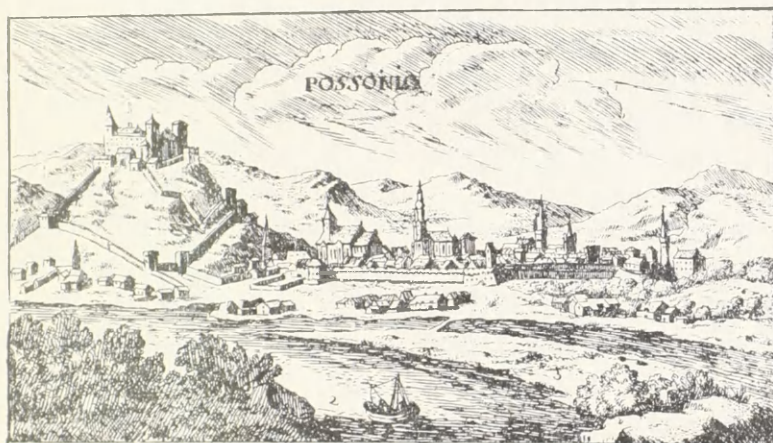
² *Napló*, nov. 28.—febr. 12.

³ U. o. febr. 13—19.

berg volt, márczius 6-án indult el egy barátjával, Suri Orvos Mihálylyal, a ki oda tanulás végett készült.

Útjuk Pozsonyon ment keresztül, a hol akkor épen országgyűlést tartottak. Itt fölkeresték az ismerős főurakat, a többi között Tököly Sebestyént, a ki mindkettővel barátságosan kezet fogott s útjukhoz sok szerencsét kívánt.*

Bécsből a nürnbergi postással utaztak tovább s Linzen, Regensburgon, Neumarkon keresztül husvét második napján megérkeztek Altdorfba. Itt megnézték az egyetemet,

21. POZSONY A XVII. SZÁZADBAN.

melyet a nürnbergi tanács 1573. alapított, másnap pedig Nürnbergbe mentek át, mely város régi szép épületei, forrásai, rendezett utczaival az utazókat általában elragadta s később Molnár is azt írta róla: «Németországi főváros, mely szép épületekkel, gazdagsággal, arosnéppel, külömb-külömb drága művekkel és mesteremberekkel híres-neves ez egész Európába', Németországban egyéb városokat fölyülmulván,

* Molnár erről később hálálkodva emlékezik meg a Dictionarium Ungarico-Lat. 1604. 10. lapján: Germaniam repetenti mihi comitique meo d. Michaeli Surio, Posenii in comitiis perfecta clementi dextra, faustum iter exemplo propemodum incredibili es precatus.

az olasz Valencével vetekedik.» S azt is megjegyezte róla, hogy «ez a város nemcsak Németországnak, hanem az egész Európának szinte közepén vagyok.»¹

Altdorfban Rittershausen Konrád tanárral ismerkedett meg, a ki később legnagyobb pártfogója lesz. Most csak szóbeli üdvözlőlevelet küldött tőle heidelbergi tanárokhoz és tudósokhoz, mely egyúttal a vivőnek ajánló-levele is volt.²

Heidelbergbe Molnár Surit csak elvezette, de maga nem időzött ott hosszasan, csak megpihent a baráti körben, «a kikkel való találkozás az út minden bajait elfelejtette» s könyveket küldött a haza utazó magyar tanulóktól Sideriusnak és pártfogójának Békésinek s azután útra kelt, hogy megnézzé e vidék nevezetességeit.

E kiránduláson, mely egy hétig tartott, a Kocher melletti Neustadtban megnézte azt az óriási hársat, mely legvastagabb egész Németországban, «melynek — mint írja — külső széle az ellenben való széléhez 44 lépésnyire vagyok, az minemő lépést én tehettem». Ezt, hír szerint, egy kocsis ültette oda s akkor már száztizennyolcz oszlop tartotta, rajta fejedelmek czimereivel, egyen 1530 évszámmal.³

Hálában megnézte, hogyan főzik a forrás-vízből a sót s azután meglátogatta egy barátja s volt heidelbergi lakótársa szüleit, a kik nagyon szívesen fogadták. Míg a házi-asszony oszonnát készített azalatt leánya levelet írott Minnebergben levő testvérének, melyet Molnár visszatérő útjában átadott neki.

¹ Dictionarium Latino-Vng. 1604. «Noriberga» szó alatt.

² *Levelezés.* 1600 márcz. 25.

³ *Napló,* 1600 jun. 16.

II.

HEIDELBERGBEN, hol Molnár egy maga által épített há-
ban lakott¹ most ezután öt hónapot irodalmi foglal-
kozással töltött. Eszébe jutott, hogy Kassán magyar könyvet
kért tőle pártfogója Békési s hogy neki kedveskedjék s
háláját is lerója, németből magyarra fordította s elküldte
neki *Tossanus* «*Lelki iskola*» című imádságos könyvét.²

Ambrosius Sebestyén késmárki lelkész ekkor tájban egy
magyar történeti művet írt s annak kéziratát Molnárhoz
küldte, hogy közölje az ottlevő történettudósokkal, Melis-
sussal, Calvinnal, Gruterrel s tanuló társával, az erdélyi
származású Felkmannel, kérdezze meg azok véleményét
felőle.³

De e kisebb irodalmi dolgok mellett különösen a ma-
gyar biblia kiadása foglalta el lelkét: hogyan valósíthatná
meg e rég ápoltt kedvencz tervét, mely folyton megújulva,
szünet nélkül foglalkoztatta. Pedig annyira híjjával volt a
hozzá szükséges segédeszközöknek, hogy még az a Károli-
féle fordítás sem volt kezénél, a melyet újra ki akart adni.
A kiadáshoz szükséges anyagi eszközök még inkább hiányoz-
tak. De ez akadályok nem rémitették el. A magyar biblia
felküldését, ügylátszik, már Asztalos megígérte neki s fel is
küldte az egyetemre menő Taksonyi Pétertől, de Bécsben
rekedt s nem volt, a ki onnan tovább vigye s várni kellett,
míg valamely tanuló Bécsen keresztül utazik Heidel-
bergbe.⁴ Addig is, míg ez megérkezik, mintegy előtanulmá-

¹ *Levelezés*, 1601 ápr. 22.

² *Psalterium Vngaricum*, 1607. 19.

³ *Levelezés*, 1600 jul. 1.

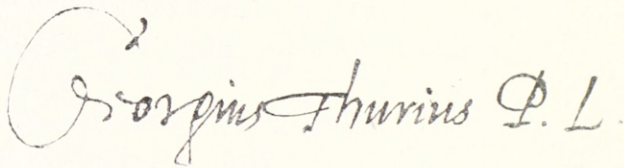
⁴ *Levelezés*, 1601 szept. 13. Taksonyi
ekkor tudósítja erről Molnárt, de ő 1600

nov. 26-án (TOEPKE II. 206.) már beirat-
kozott a heidelbergi egyetem tanulói
közé, tehát a biblia felhozása még előbbi
időre, szeptemberre vagy októberre te-
hető.

nyul hozzáfogott a német biblia olvasásához s végig olvasta az egészet.

Továbbá, mivel magát e nagy munkára elégtelennek tartotta, igyekezett munkatársul megvenni Thury Györgyöt, a ki Rákóczy Zsigmond költségén már négy év óta tanult a heidelbergi egyetemen, koszorús költő volt s a héber nyelvet oly alaposan értette, hogy az új-szövetség egy részét görögből héberre fordította s nyomtatásban is kiadta.* Thury késznek is ígérkezett a segítségre s biztatta Molnárt, hogy csak keressen kiadót.

A tervezett biblia, az akkor használatban volt kiadásnál kisebb, kezelhetőbb alakban kiadva, érezhető hiányt

22. THURY GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

töltött volna be, kelendőse is lett volna, e miatt Molnár remélte, hogy külföldön kap reá kiadót. Hozzá látott tehát idejében a kiadó kereséséhez. Két terve volt. Az egyik az, hogy míg kiadót talál, oly helyre megy lakni, hol ezek leggyakrabban megfordulnak s a velök való érintkezésben valamelyiket csak megnyeri tervének s azután valami csendes helyet keres Németországban, a hol munkáján kedve szerint kényelmesen dolgozhat. Az elsőre legalkalmasabbnak majnai Frankfurt kínálkozott.

* Thury György művének címe: «Epistolæ Pauli apostoli ad Galatas et Ephesios è Græcâ in pure Hebræam linguam translata. Wittenberg, 1598.» E fordítás annyiban is érdekes, hogy az első ilyenmű kísérletek közé tartozik s egy évvel megelőzte Hutter hasonnemű

kiadványát. V. ö. Debreczeni prot. lap. 1889. A külföldi egyetemre ment magyar tanulók közül különben többen kiténtek a héber nyelv alapos megtanulása által. Így Komáromi Csipkés György 1651-ben héber nyelven tartott értekezést Utrechtben

E város kedvező fekvése, melynél fogva a nevezetesebb kereskedővárosokkal, Páriszal, Straszburggal, Nürnberggel stb. szárazon és vizen könnyen közlekedhetett, már régen Európa legnevezetesebb nemzetközi piacza volt s különösen könyvkereskedelme legnagyobb és legélénkebb volt egész Európában.

Vásárait Európa minden részéből özönlöttek a könyvnyomtatók és könyvkereskedők. Egy egész városrészt, az úgynevezett könyvkereskedői negyedet foglalták el áruikkal, melyeket hordókba csomagolva szállítottak ide. A vásár e része mozgalmas képet mutatott. A rendes áruházakkal biró nagykereskedők boltjai előtt, kik állandóan Frankfurtban laktak, vagy ott évenként rendszeren megjelentek, plakátok s az ajtókra és ablakokra ragasztott czimlapok tudósították a közönséget a vásárra hozott vagy kiadás alatt levő művekről; némelyik előtt a könyvkereskedő arczképe is ki volt függesztve, a kiváltság-levéllal, melyet valamely mű kizárólagos kiadására nyert. Ezenkívül sátrokban és az útakon egész sereg vándor-könyvárus kínálgatta kalendáriumait, polemikus iratait, röpiratait háborúkról, gyilkosságokról, vagy kiáltotta ki a könyvpiacz ujdonságait.*

Mivel a könyvforgalom jobbára csak a vásárra volt korlátozva, a nagyobb könyvnyomtatók és könyvkereskedők rendszeren itt adták bizományba áruikat kisebb vidéki könyvkereskedőknek, itt vásároltak be papírt és betűket s itt várták, hogy őket nyomdai megbizásokkal felkeressék.

Írók és könyvkiadók egyaránt arra törekedtek, hogy műveik a vásárról le ne maradjanak, mert e vásár volt az író népszerűsége s műve kelendőségének próbaköve.

Természetesen, a hol ennyi nyomtatvány halmozódott föl s a hol ily élénk volt a könyvforgalom, ott legalkal-

* KAPP Fr : Geschichte d. Deutschen Buchhandels I. (Leipzig, 1886) 449: 451, 462, 468. s kk.

kalmasabban lehetett tájékozódni az irodalom újabb termékeiről is. Ugyanezért a könyvnyomtatókon és kereskedőkön kívül nagyszámmal jöttek ide tudósok, egyetemi tanárok Bécsből, Vittenbergből, Lípceből, Heidelbergből, Straszburból, Páduából, Oxfordból stb., kik a könyvvarus boltokban épenoly komolyan filozofáltak, mint otthon a tanári széken,¹ költők, szónokok, matematikusok, könyvtárnokok. Az utóbbiaknak e vásár látogatása kötelessége is volt, hogy itt könyveket vásároljanak és saját szemeikkel lássák, hogy mily tárgyú művek kelnek legjobban, mily irányú művekben van túlbőség, vagy hiány. Sokszor itt adtak a könyvnyomtatóknak találkozót, itt beszéltek meg velük műveik kiadását s esetleg itt vették föl az írói honoráriumot, melynek kifizetését az élelmes kiadó, ha annak megígérése csakugyan rá lehetett bírni, a mi ritka eset volt, a vásár eredményétől tette függővé. Sűrűen látogatták a vándortudósok is, hogy a kiadókkal személyesen megismerkedjenek s nekik magukat korrektorul, vagy más irodalmi foglalkozásra felajánlják.²

Ezek miatt szeretett volna Molnár is Frankfurtban letelepedni s ott maradni, míg irodalmi terveit megvalósíthatja. Az 1600. év őszén el is ment Frankfurtba s ajánlkozott Claude Marnehoz, Frankfurt egyik legnagyobb könyvkiadójához,³ de ezúttal sikertelenül. Újra visszament tehát Heidelbergbe, azzal a szándékkal, hogy kisebb város után néz, hol nyugodtabban szentelheti magát irodalmi tanulmányainak s azonkívül a félbenschakadt tanulást is folytathatja. E célra legalkalmasabbnak *Herborn*t tartotta.

Herborn, Nassau grófság városa, jeles főiskolával birt ez időben, melyben az e korbéli gymnasium rendes tárgyaiton kívül a theológiát is tanították. Nem volt ugyan

¹ KAPP Fr. 464—5. Idézet STEPHANUS (Estienne H.) *Francofordiense emporium* (1574) cz. művéből.

² U. o. 465.

³ KAPP I. 472.

egyeteme, de «jeles és híres scholája az akadémiákkal vettekedett, némelyeket meg is haladott».¹ Egyébként maga a város, ha Molnár barátjának, Surinak, hinni lehet, nem valami kellemesen hatott arra, a ki a «szép» Heidelbergből ment oda. Úgy tünt föl, írja ez, mintha az Éden kertjéből valami piszkos és zord helyre került volna, melyben a borzas gétáknál alig láthatni egyebet. Az éghajlat is oly zord, hogy már szeptemberben majd megvette a hideg az embert s benne még a ser is «keserő» volt.²

A főiskolának különösen két hirneves tanára vonzotta ide a tanulókat, Piscator János és Zepper. Amaz theologiai, ez egyházjogi és neveléstörténeti előadásaival.³

Molnár legelőször is az előbbit kereste föl ajánló-leveleivel, melyeket mindig magával hordott s azután beiratkozott a theologia hallgatására. Ellátást némi díj fizetése mellett az intézetben kapott, lakást előbb egy másik tanulóval közösen fogadtak, később egy vallásos lelkű fiatal nemes, Nolde Ernő adott neki szállást. Az az előnye is megvolt itt az iskolai életnek, hogy könnyebben ment a bizalmas érintkezés a tanárokkal, mint a népes heidelbergi egyetemen: itt Molnárt tanárai meghívták ebédre vagy vacsorára is, a mely alatt egyik a maga theologiai vitáival, a másik vallásos nézeteivel ismertette meg.⁴

Most Molnár ismét szorgalmasan látogatta az előadásokat s résztvett az iskolai vitatkozásokban s tanárai annyira megszerették, hogy ha üresedés lett volna, tanítóul is szívesen alkalmazták volna.⁵

A tanulás mellett volt ideje kirándulásokra és irodalmi foglalkozásokra is. Egyszer Dillenburgba sétált ki, megnézni a nassai gróf várának belsejét. A gróf ekkor el levén

¹ Dictionarium Latino-Ung. 1604.

• Herborn •

² *Levelezés*, 1601 szept. 30.

³ *Napló*, 1600. decz.

⁴ *Napló*, 1600 decz. 25.

⁵ Bizonyítványa a M.-Okmánytárban. III. 1601. jul. 18.

foglalva, Textor püspök vezette körül s mutogatta meg neki a vár nevezetességeit, a fegyvertárat és muzeumot. Azután jól tartották s a kis gróf-fiuk iskolájába is bevezették, a kik kezet nyújtottak neki s azután Albumába is beírták nevüket.¹

A bibliakiadás ügye ez idő alatt ismét kedvezőtlenül alakult. Thurytól levelet kapott, melyben tudósította, hogy haza hívják s e miatt visszalép a biblia tervezett kiadásában való segédkezéstől. Thury különben sem lelkesedett úgy ez ügy iránt, mint Molnár s higgadtabban fontolva meg a tervet, nem sokat remélt a magánvállalkozástól, mert szerinte az ilyen munka igen szerencsétlenül szokott

Handwritten signature: *Joannes Siderius*
frater & dominus
huj. Lynceus.

23. SIDERIUS JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

sikerülni, ha abban egy patronus akarata, vagy segítsége nem támogatja a vállalkozót.²

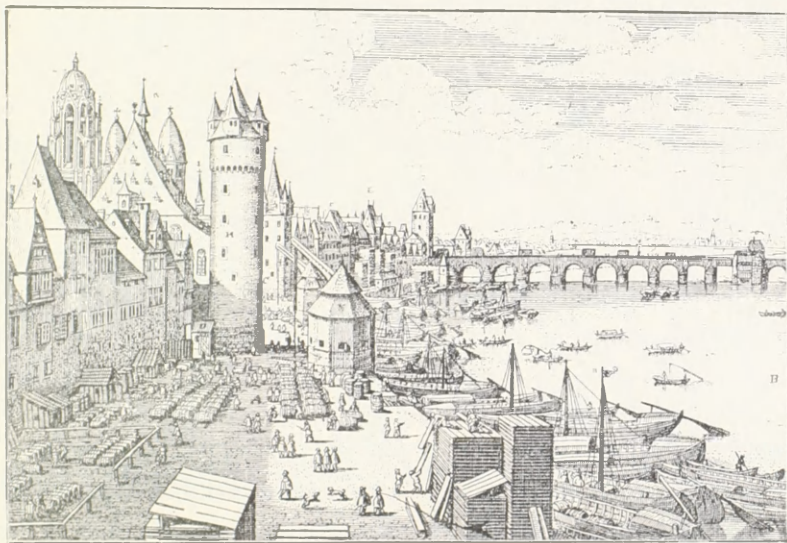
Ehhez járult az is, hogy Siderius a Békési nevében a Molnár hazatérését is mindinkább erélyesebben sürgette. Úgy látszik, mind Békési, mind Siderius több hasznot vártak otthoni tanítói vagy lelkészi működésétől, mint külföldi tartózkodásától, ezért sürgették annyira. Még három hónapot se töltött Herbornban, mikor Siderius levelét kapta, hogy késedelem nélkül mentül előbb térjen haza, — hogy adósságba ne kelljen keverednie. «Ez a pártfogód akarata — teszi utána — a minek egyáltalán nem szabad ellene sze-

¹ *Napló*, 1601 jul. 19.

² *Levelezés*, 1601 márcz. 24.

gülnöd. Ő ezután is kegyes, jóindulatú és mindig bőkezű lesz veled szemben, ha most az ő felőled táplált reménynek és egyszersmind az én ajánlásomnak eleget teszesz.» Egyszersmind harmincz aranyat küldött neki, melyet újra Békésitől eszközölt ki.¹

Molnár a küldött pénzt nem kapta meg, heidelbergi «irigyei» maguknál tartották,² de ha megkapta volna is, sem ez, sem a Thury visszalépése nem tántorította volna

24. MAJNAI FRANKFURT.

el feltett szándékától, hogy csak tőle kiadott magyar könyvekkel tér haza. Újból próbát tett Frankfurttal s ha az első kísérlet meg is hiúsult, másodizben eredményyel járt: Sauer János könyvnyomtató korrektornak fölfogadta.³

Tanulóknak, kik a megélhetéshez szükséges anyagi javakkal nem bírtak, sőt egyetemet végzett ifjaknak is, míg biz-

¹ *Levelezés*, 1601 febr. 19.

² *Levelezés*, 1601 febr. 19. Molnár jegyzete e levelen: Recepti nudas has

Herbornæ, pecunia inique Heidelbergæ ab invidis detenta

³ *Napló*, 1601 jul. 21.

tos állást kaptak, két olyan megélhetési mód kínálkozott ez időben, mely némileg előtanulmányaiknak is megfelelő volt: a nevelőség és a könyvnyomtatói korrektorság. Mindkét állást rendszeren az ilyen egyetemi tanulók látták el s hírneves tudósok is pályájukat sokszor itt kezdték, vagy egyidőre az egyikkel, vagy a másikkal keresték kenyerüket. Brant Sebestyén Bâselben és máshol is korrektoroskodott, Melanchton még mint tizenhét éves ifjú Tübingában egy könyvnyomtatóhoz szegődött el s három éven át dolgozott nála s nyolcz latin mű az ő javításán ment keresztül.¹

Molnárnak is ez volt a tiszte Sauernál, hozzá költözve szorgalmasan hozzálátott a javításhoz a jóforgalmú nyomdában, melyben előbb három, majd négy és hat sajtóval nyomtattak. Naplójában le is jegyezte azon művek czimeit, melyek ekkor kerültek ki sajtó alól, melyeknek házi korrekturáját ő végezte.

Az e korbéli nyomtatókat és könyvkereskedőket a kortársak mogorva összeférhetetlen és kapzsi embereknek festik, a kik mindig csak a nyereséget nézik, a tisztességre semmi tekintettel nincsenek s az írókat és tudósokat is kevésre becsülik.²

Egyik író panaszkodik, hogy egy könyvnyomtatót többször kért, hogy művéből rendezzen újabb kiadást s az hátat fordított neki. Azután megtiltotta neki a kiadást s később tudta nélkül mégis hozzáfogott a nyomtatáshoz. Mikor ennek hírért vette, kérte, hogy legalább javítás végett a szedést hadd nézhesse át, ingyen megcsinálja: azt is visszautasította s mikor az ívek már ki voltak nyomtatva, akkor küldte el, hogy tárgymutatót készítsen hozzá. A ki a fősvénységtől és mogorvaságtól irtózik — teszi

¹ KAPP, I. 309, 310. kk.

² REIFFERSCHIED, Quellen zur Geschichte d. geistigen Lebens in Deutschland während d. XVII. Jahrh. I. (Heilbronn, 1889.) 808. WEBER E., Virorum

clarorum sæc. XVI. et XVII. epistolæ selectæ. (Lipscse, 1894.) *Conr. Georgii Nic. Rittershusiorum* epistolæ. Ed. Strobel 1769. 67.

utána elkeseredve — annak ezek mindenféle fajtáját kerülni kell.¹

Egy másik szerint a könyvkiadók csak azt nézik, hogy az író pénzét kicsikarják,² egy harmadik azt állítja róluk, hogy magukat Lucius (Nyereség) istennek eladták stb.³ A kik kevés kivétellel az írókkal szemben ilyenek voltak, alkalmazottjaikhoz sem voltak méltányosabbak s miként az írók,

25. EGY XVII. SZÁZADBELI KÖNYVNYOMDA BELSEJE.

úgy a korrektorok is folyton panaszkodnak a nyomdatulajdonosok ellen. Pellican, a ki Luther bibliafordításának három kiadását javította, ezért a kiadótól semmi díjazást nem kapott. Froschauer zürichi könyvnyomtatóra is panaszkodtak, hogy nagyon jól értett ahhoz, hogyan kell a szöveg átnézését, javítását és a tartalommutatókat díjtalanul vagy csekély díjért végeztetni.⁴ Az ezekenél kisebb nyomdák tulajdono-

¹ REIFFERSCHIED, I. 808, 808.

² REIFFERSCHIED, I. 198.

³ U. o. 285. V. ö. 100, 411.

⁴ KAPP, I. 310. 310.

sai még kevésbé voltak bőkezűek s alkalmazottaiknak az ellátáson kívül rendszeren semmit sem adtak; e mellett nem is részesítették azokat képzettségüknek megfelelő bánásmódban és becsülésben. Ritka kivétel volt az olyan eset, mint a Geleniusé, a ki Frobennél elfoglalt javítói állását nem cserélte föl a görög és latin nyelv tanszékével, melyre őt Melanchton ajánlotta.¹ Molnárnak is a sok dolog mellett rossz dolga volt Sauernél, a ki e tekintetben nem volt jobb a többi könyvnyomtatónál, legalább erről tanuskodik egy Naplójában megörökített sóhaja: «Jó Isten! mennyi keletlenlenséget nyeltem itt el!»²

Ez azért nem akadályozta abban, hogy ismét a biblia-kiadás eszméjével foglalkozzék. Most, midőn a nyomdánál alkalmazást nyert, közelebb látta magát céljához s tudósította erről a Heidelbergben tanuló Taksonyit s együtt örülnek a siker halvány reményének. Ez azután sietett arról tudósítani az ügy iránt érdeklődő Asztalost is. Ettől fogva Taksonyi szakadatlanul buzdítja és bátorítja terve kivitelére.

«Ha alkalom van a biblia kinyomatására (bár volna!) — írja mindjárt a második hónapban, a hogy Sauerhez költözött — azonnal írj nekem . . . Nem veszne kárba a munkád, sőt az összes magyar nemzetiségű hiveknél örök és boldog emlékezetet szereznel magadnak.»³

A hazulról ismét megújuló hívások, sürgetések ellensúlyozásául, melyeknek írói, szerinte, mintegy akarata ellenére a haza határához akarják szegezni, azzal igyekezik megnyugtatni, hogy a biblia egyetlen, bármelyik fejezetének kinyomatásával nagyobb hasznot tesz az egyháznak, mint ha azok hazahívó szavára hallgat s utal az Asztalos hozzáfűzött várakozására is.

Úgy látszik ez ügynek most Taksonyi lett Asztalosnál a közvetítője, ő levelezett vele s hogy nem eredmény nél-

¹ KAPP, 311.

² *Napló*, 1602. (jan. 1.)

³ *Levelzés*, 1601 szept. 13.

kül, az is mutatja, hogy már egy ízben affelől is kérdezősködött, hogy a kinyomtatott példányokat hogyan lehet majd Magyarországra szállítani?¹

Segített az érdeklődés ébrentartásában Taksonyinak Suri Mihály is, a ki egyszer Molnárt meglátogatta Frankfurtban s ott a könyvnyomtatóval is beszélve, személyes tapasztalatait oly lelkesedéssel beszélte el Taksonyinak, hogy még nagyobb reményt keltett benne a terv sikerülése felől, mint Molnár a maga leveleivel. Most már ő is megigérte, hogy «minden követ megmozdít» ez ügyben, és Samarjai Mátét is «felbújtja» az Asztalos «füstölő kedvének lángra gyújtása végett.»²

Mindezek arról tanúskodnak, hogy Molnárt a bibliakiadás gondolata folytonosan foglalkoztatta s hogy baráti buzdításokban nem volt hiány, de tényleges eredménye az ő buzgólkodásuknak sem mutatkozott. Hazulról még mindig nem jött egyéb, mint tervének helyeslése, a mi különben természetes is volt, de semmi pozitív ígéretet nem kapott, sőt még annyit se tudott barátjai támogatása mellett sem elérni, hogy egy magyar bibliához juthasson.

A könyvkiadók közül, kiket Molnár e végett fölkeresett, egy sem vállalkozott. Szintén eredmény nélkül múlt el a frankfurti őszi vásár, melytől pedig legtöbbet várt; hasztalanul járta sorra a könyvvarúsnegyed árúházait, ajánlatokat téve kiadóknak és nyomtatóknak, a biztos nyereség kilátásával kecsegtetve azokat: egy sem vállalkozott rá. Mogorva főnöke, Sauer, még kevésbbé. Nem tudjuk, hogy a Surinak tett ígéret mi volt, alig lehetett más, mint föltételes biztatás. Bizonyára Sauer is a Thury nézetét vallotta s biztatta Surit és Molnárt, hogy keressenek e célra ott-hon pártfogókat.

Még öt hónapot töltött ezután Sauernél, fáradságos munka

¹ *Levelezés*, 1602 márczius 29.

² *Levelezés*, 1602 márczius 30.

és vesződség között, melytől csak néha szabadulhatott meg egy kevés időre, mint midőn Heidelbergbe utazott a Sideriustól küldött pénz átvételére, vagy midőn a vásáron rátalált Keckermannra, egykori kedves tanárára, Gocleniusra és több herborni tanulóársára, a kik a találkozás öröme magukkal vitték és megvendégelték.

Egy ízben Sauer elvitte magával az új belga egyházba istenitiszteletre s itt később a lelkészszel személyesen is megismerkedett. Ennek útján azután Duboisnak is, a gallican egyház lelkészének is ismeretségbe jutott, a kivel ezután gyakrabban érintkezett. Ez megsajnálta a jobb sorsra érdemes s bizonyára többször panaszkodó ifjút s magához fogadta. Lakást és ellátást adott neki s egyúttal arról is gondoskodott, hogy pénzt kereshessen. Genius, a belga egyház lelkésze és Bongars pénzért másoltatta vele, ez utóbbi számára Dudics leveleit is lemásolta. A humánus lelkész családja gondosan ápolta betegségében is, mely ez idő alatt egy baleset miatt érte.¹

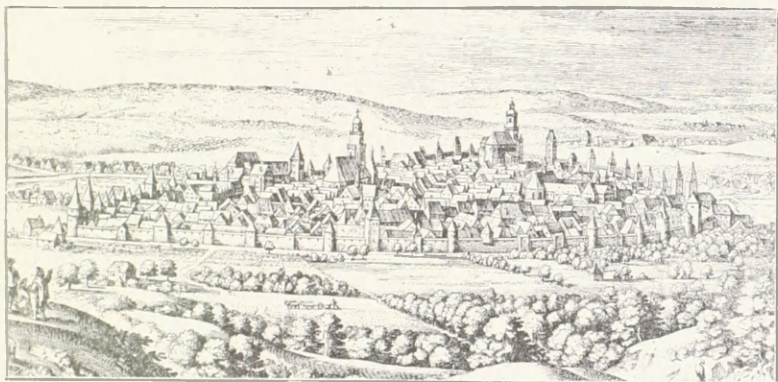
Mintegy két hónapig élt a Dubois jóindulatával, most is folyvást érintkezve a könyvnyomtatókkal, a kik között már sok ismerőse volt. Némelyik, mint Claude Marne, megbízásokat is adott neki. A tavaszi könyvvásárra elmenni sem mulasztotta el, itt mint mindig, úgy most is találkozott ismerőssel² s azonkívül újabb ismeretsegeket is kötött. Itt ismerkedett meg a vásáron Forster ambergi könyvnyomtatóval, a kinek biztatására elhagyta Frankfurtot s elment Ambergbe. Nem akarta Dubois jószívűségét tovább igénybe venni, azért nézett ismét valami állás után, a miből megélhessen.

A korrektori állás mellett a tanítói pálya volt az, melyen alkalmazást remélhetett s Ambergben is ilyenért folya-

¹ A szent-Katalinról nevezett templom közelében egy megdühödött ló ugrott rá s lábszárán megsebesítette. Dubois a ló gazdáját hatóság elé idéztette s a Molnárt gyógyító orvost megfizettette vele. *Napló*, 1602 márcz. 15.

² *Napló*, 1602 márcz. 26.

modott. Ajánló levelekkel bőven el volt látva, de alkalmazásának útjában állott, hogy a fejedelem engedelmé nélkül idegent sem egyházi, sem iskolai hivatalra nem volt szabad választani. Hanem azért itt mégis jutott valami megélhetési módhoz: egy városi tanácsos* nevelősséggel kínálta meg. Gernand Jánosnak hívták ezt a tanácsost s egy fiát kellett volna tanítani. Molnár a szükségtől is kényszerítve, örömmel elfogadta az ajánlatot, egy időre ezáltal legalább felmentve érezte magát a mindennapi megélhetés gondjái-

26. AMBERG.

tól. A családhoz kellett költöznie s a lakáson s élelmezésén kívül ruhát és valami csekély díjazást kapott. E korban általános szokás volt ily magántanítók alkalmazása; már az iskolai tanítási módszer, mely inkább csak a lecke feladására

* *Napló*, 1602 ápr. 15. Több. Molnárnak írt levél czímzésében Gernand-fiúk említetnek, de LADISLAUS JÁNOS levelének e helye: «filioli unici curæ et institutioni fuerat præfectus» azt kizárja. *Levelezés*, 1603 jan. 21. Épen ez időben szerepel egy Gernand Kázmér János nevű kiváló tehetségű gyermek, Gernand János fia, a ki 1600 szept. 1-én a heidelbergi egyetem hallgatója, de a kit zsenge kora miatt nem eskettek föl: ugyanez 1605. év

márcziusában jogdoktori címet akar szerezni, de nem engedik meg neki, mert még nincs 17 éves. Ehhez írt WESTON ERZSÉBET JOHANNA is egy költeményt, midőn 13 éves korában másodsor nyerte el a bölcsészeti babérkoszorút. De a név azonosságán kívül semmi sem bizonyítja, hogy ez egy személy az itt említett Gernand János Kázmérral. ТООРКЕ: Матриkel. II. 204.

és kikérdezésére szoritkozott, szükségessé tette, hogy legyen valaki, a ki a tantárgyat megmagyarázza és betanítsa.* Iskolai törvények intézkedtek e pædagogusok kötelességeiről. A hospitiumokban mondja egy ilyen törvény az úr és az asszony iránt tiszteletet, engedelmességet és félelmet tanusítsanak, magokat szolgálatra készeknek mutassák; azok tudta és engedelme nélkül a házból ki ne menjenek, sem pedig éjszakára kint ne maradjanak; a mindennapi étellemmel és fekhelylyel, bármily hitvány legyen is az, megelégedjenek. A gyermekekkel szemben barátságosak és szelidek legyenek, azokat kellő időben felköltsek, felöltöztessék, megmosdassák, megfésüljék és imádkoztassák, iskolába vigyék és ismét elhozzák, katekhismusra, szép zsoltárookra és imádságokra tanítsák, magyarázzák meg, hogy értsek iskolai leczkéljüket . . . illedelmes evésre, kevés beszédre, szerény életre és finom taglejtésre, mindkettőre szóval és saját jó példájukkal szoktassák, helytelenkedéseiket és kihágásaikat megfelelő módon büntessék. És mert némelyek azon balhiedelemben vannak, hogy ha az iskolában szünet van, nekik otthon sem szabad semmit ismételni, ezután ez nekik többé meg ne engedtessek. Megtiltják még e törvények a lopást, fecsegést és a cselédséggel való czivakodást.

Molnárnak is kétségkívül ez volt kötelessége a Gernand-gyermeknél. Hogy a paedagogus helyzete nem volt valami kecsegtető, az ebből is látható, de ezenkívül erre nézve e korból még sok más adat is maradt fenn. Nem emelkedtek még ekkor annak tudatára, hogy a szülők részéről a nevelő iránt tanusított becsülés és elismerés, a nevelés sikerének egyik alapfeltétele. A nevelőnek legtöbbször szolgálai szerep jutott a háztartásban. Érdekes erre nézve Molnár egy kortársának, Naubitzer Györgynek, ké-

* PAULSEN FR.: Geschichte des Gelehrten Unterrichts. 2. Aufl. Leipzig. 1896. I. 331.

sőbb tanítónak és papnak leírása, melyet saját nevelősködéseről ad. Hat év alatt négy családnál volt nevelő, a kikenél paedagogiája mellett sokféle házi munkát is kellett végeznie. Az egyik családfő többször magával vitte a vásárra s ott a boltosinas szerepét juttatta neki; többször meg is verte. Második gazdájánál, egy cserző-vargánál gyakran neki kellett a taposott bőrt targonczán hazaszállítani s a cserzőházban csávázni segíteni. A harmadik helyen a malátakészítésnél és sörfőzésnél vették hasznát s olykor szombaton negyven cseber vizet hordott a fürdőbe a vállán; az ő tiszte volt bort és sört hozni s ezért akárcsak mint egy szolgát sokszor éjfélkor is elszalasztották. Utolsó helye egy chirurgusnál volt, itt éjjelenként recepteket írogatott, ha vendégek voltak, az asztalnál felszolgált s ha este gazdája vagy a koresmába vagy a szomszédba ment egy kis vidám poharazásra és ott maradt, neki kellett érte menni és haza hozni.*

Molnárnak sem lehetett sokkal jobb helyzete s szorult és inséges állapotát mi sem bizonyítja jobban, hogy azért itt kilencz hónapig meg tudott lenni. De akármennyire igyekezett is a család kedvében járni és kötelességét hiven betölteni, azt már nem mondhatta el magáról, a mit Naubitzer mondott, t. i., hogy megkedvelték és nem szívesen bocsátották el. A férfi csak meg lett volna vele elégedve, a mi nek bizonyágaul többször meg is ajándékozta, Szent-György-napkor egy tallérral, pünkösdkor egy magyar arannyal, de az úrnő, egy fősvény, házsártos és zivakodó asszony sehogy sem szívelhette. Már az is bosszantotta, hogy a férje szépen megfér vele s addig zsörtölődött s addig panaszkodott róla, hogy végre a férj is megunt hallgatni s a házi béke kedvéért felmondta Molnárnak az alkalmazást. A felmondás épen a legrosszabb időben, januárban történt. Molnárnak

* Ez elbeszélést PAULSEN után (I. 332–333.) közöljük.

tél-víz idején kellett ismét vándorbotot fogni kezébe. Ezen a barbarismuson «sokan csudálkoztak — mondja Ladislaus tanár ajánló-levelében — a kik ez ifjúembert ismerték.»

A barátai által ez időben hozzá irt levelek értesítetek egyéb foglalkozásairól, melyek között a neveléségtől szabadon maradt idejét töltötte. Leghívebb levelezője, Taksonyi leveleiből látjuk, hogy a Károli-biblia még mindig nem jutott el hozzá, habár őt avval most is váltig biztatgatta, a többi levelek a hazatérést emlegetik s mindinkább erősebben sürgetik. Siderius levele pedig már a neheztelés hangján beszél a beléhelyezett bizalom megrendüléséről.

*Petrus Taksonyi
Ungaris.*

27. TAKSONYI PÉTER NÉVALÁÍRÁSA.

Eddig — úgymond — pártfogójának, Békésinek, a ki már többször megszólította s kérédezőködött utána, hogy akaratjuk ellenére hol késik oly soká, mindig valami tisztességes kifogással állott elő s védelmezte. De most már ő is csudálkozik a halogatáson s igazság- és hálaérzetére utalva, ismét kéri, hogy térjen haza. Ne okozzon kárt másoknak és ne veszélveztesse jó hírnevét.

A Siderius levele a «tízszerezsen nyomorúságos és minden orvosság nélkül való esztendőben» kelt,¹ s ha egyéb hírekből nem tudta volna, ebből is sejthette Molnár, hogy otthon a hazában még kedvezőtlenebbek a viszonyok irodalmi terveinek megvalósítására, mint külföldön. Inkább várt tehát és türt tovább, bármily nagyon vágyott is oly biztos állásra, a minővel otthon két pártfogója biztatta. Aggódó lelkiismeretét Taksonyi sietett ismét megnyugtatóni. Bármennyire megróják is mások — írta már előbb, — ő tettét mindig helyeselte,² most pedig arról értesítette, hogy

¹ «Ex Szepsi 22. Aprilis, anno nobis DeCies MIsero et omni prorsus carente MeDICIna» A chronostichonból 1602 (kétszer) jó ki. L. *Levelezés.*

² *Levelezés,* 1602 márcz. 29.

a biblia ismét útban van, minden nap várhatják Bécsből.¹ Ez ugyan egyelőre hiú remény volt, a mennyiben egy újabb levelével ismét lerontja azt, arról tudósítván, hogy most meg már el is vezett a biblia; az, a kire Asztalos bizta, hanyagul járt el a megbízásban s most újra kell írni, hogy nagyobb óvatossággal és megbízhatóbb póstástól más példányt küldjön, mert ez aligha kerül meg többé.²

De ötödfél hónap mulva végre mégis megérkezett a várva-várt biblia Taksonyihoz. Sőt egy más kellemes meglepetés is várt Molnárra a Taksonyi leveléből, melyben ezt neki megírta. Asztalos ugyanis megígérte, hogy ha valaki vállalkoznék a kinyomatásra, háromszáz tallért ad s Molnárnak is megtéríti az úti költséget, vagy méltó tiszteletdíjat fizet, ha könyvnyomtatót keres reá. Molnár legfőbb óhajta beteljesedését a közelben látta. Most már ha közvetett úton is, de tekintélyes helyről jött ígéret s kezében volt a levél, melyre a könyvkiadókkal tárgyalás közben hivatkozhatott.

Csakhogy most megint más akadályok merültek föl. Taksonyi helyzete megváltozott s ennek ez ügyre is elhatározó hatása volt. Míg az a heidelbergi egyetemen tanult, lelkesedéssel karolta fel ez ügyet s leveleivel közvetlen és mások útján izgatott mellette; mert szerette volna saját nevéhez fűzni e kiadás dicsőségét. Levelei világosan tanúskodnak erről. Abban a levélben, mely tudósítja Molnárt, hogy az elveszett biblia helyébe más példány küldését kéri Asztalostól, ezt is írja: «Akkor, t. i. ha ez a könyv megérkezik, majd meglátom, mit kell csinálni a könyvnyomtatókkal. Inkább itt akarnám Heidelbergben kinyomtatni, mint bárhol másutt, — a Camper költségén, a ki a kiadásról bennem némi reményt is keltett.»³

Midőn e közben a hazatérésre felszólították s arra el-

¹ *Levelezés*, 1602 júl. 3.

² U. o. 1602 szept. 23.

³ U. o. 1602 nov. 17.

⁴ 1602 szept. 23.

határozta magát, s így egyszerre minden reménye elenyészett, hogy része lesz a «kibocsátás szolgálatában»: föltűnő változás állott be gondolkozásmódjában is. Alább hagyott a biztatással is, sőt szinte meglepő módon ajánlja most már Molnárnak is a hazatérést. «Megvallom — írja — igen sok akadály van ugyan, melyeket nekem is megirtál; melyek késleltethetnek, ha test szerint ítélünk. De több ok van, a mely haza hív és követeli, hogy a közös hazát erődhöz képest segítsed. Ezeket nem azért írom, mintha tanácsot akarnék adni, a mire semmiesetre nem szorulsz, sem nem azért, hogy téged kellemetlenül érintő szavakkal hazatérésre nógassalak, hanem hogy kijelentsem, hogy nekem tisztességes dolognak látszik sietni a hazatéréssel . . .»¹

Talán ez volt az oka annak is, hogy nem sietett a biblia átküldésével, miután már megkapta: pedig azután még négy hónapig maradt Heidelbergben s így elég ideje lett volna az elküldésre. Mikor pedig indulásra készen állott, Asztalos megbízásából, a ki nem akarta, hogy a nagynehezen Heidelbergbe felküldött könyvet onnan újra visszahozzák, átadta egy tanuló társának, hogy az egyetemi könyvtárba vigye, hadd legyen ott mindaddig, míg alkalom nem kínálkozik a kinyomtatásra.²

Így omlott össze a remény, melyet a Taksonyi közvetítésére épített, épen akkor, mikor az az eddigieknél sokkal kedvezőbb kilátásokkal kecsegtetett.

Mindezek akkor történtek, a midőn a Gernand családot «a fősvény és nagyon mogorva úrnő miatt» el kelle hagynia.

¹ *Levelezés*, 1602 nov. 17.

² Érsek Péter csak 1603 május 2-án tudósította erről Molnárt. *L. Levelezés*.

III.

A KÉTSZERES csalódástól elkeseredve hagyta oda Amberget s a téli utazás veszélyessége daczára útra kelt Altdorf felé. Itt már volt egy ismerőse, a «lyceum tündöklő csillaga», *Rittershausen* Konrád, a római jog tanára s azonkívül híres nyelvtudós, a kit hasonlításokban gyönyörködő kortársai a század Scævolájának neveztek el s azt is állították róla, hogy a görög nyelvet írásban és szóban, prózában és versben oly könnyedséggel s folyamatossággal kezelte, hogy a klasszikus írók és költők bármelyikével kiállotta az összehasonlítást. Bámulatos tevékenységű író, a ki számos görög író művét adta ki latin fordítással s jegyzetekkel, görög-latin szótárt szerkesztett, a zsoltárokat s több bibliai könyvet héberből latin versekbe fordított stb.¹

28. RITTERSHAUSEN KONRÁD.

Míg tudományossága által csodálatra ragadta kortársait, barátságos és bizalomkeltő modorával lebilincselte azokat, a kik vele érintkeztek. Senki előtt sem zárkózott el s ismerősei feljegyezték róla, hogy leggyűlöletesebbnek azt tartotta, ¹ a valaki megközelíthetetlennek mutatta magát s mikor kedve vagy ideje nem volt, nem fogadta el azokat, a kik vele beszélni szerettek volna.²

Altdorfba érkezve, Molnár először is hozzá kopogtatott

¹ FREIER O., *Theatrum virorum eruditione clarorum*. Nürnberg. 1688. 994–996.

² U. o. 996.

be ajánlóleveleivel. A nemes szívű tudós megszánta a sors-üldözött ifjút s az egyetem deákszallásán azonnal lakást rendelt számára. Hogy pénzhez jusson, másoltatott vele, majd később az egyetem felügyelőinél közbenjárva érdekében, lakáson kívül ellátást és pénzsegélyt eszközölt ki részére; nürnbergi ismerőseinél pedig pénzt gyűjtött, a miből régi adósságait kifizethesse.¹

Megszabadulva e szerint a megélhetés gondjától, irodalmi terve kiviteléhez fogott, mely keletkezésére nézve csaknem egyidejű volt a bibliakiadás tervével s a melyet, habár az nem foglalkoztatta is annyira, mégis hamarabb megvalósíthatott. Ez volt egy *latin-magyar szótár* írásának terve. Még heidelbergi tanuló korában, midőn Sárospatakra hívták lectornak, egyik tanárjának, a kívül bizalmasan közölni szokta belső aggodalmait, megvallotta, hogy fél ez állás terhétől, mivel a magyar ifjuság alkalmas könyvek híjjával van, s még egy közönséges szótár sincs számára.

Tanárja azt felelte rá: «Tehát az egész haza iránt érdemet szerezhetnél, ha ilyesmit írnál».

Molnárunknak e nyilatkozat mint maga megvallja² rendkívül jól esett. Midőn tehát saját hibája, vagy a nélkül, hogy arról lemondott volna, elesett ez állástól, ezután már csak valami nyugalmas állapotra várt, hogy egész idejét ennek szentelhesse. Ehhez jutott most hozzá Altdorfban.

Nyugodt s gondtalan helyzetében, Rittershausentól is bátorítva, 1603. július elején hozzá is fogott az íráshoz.

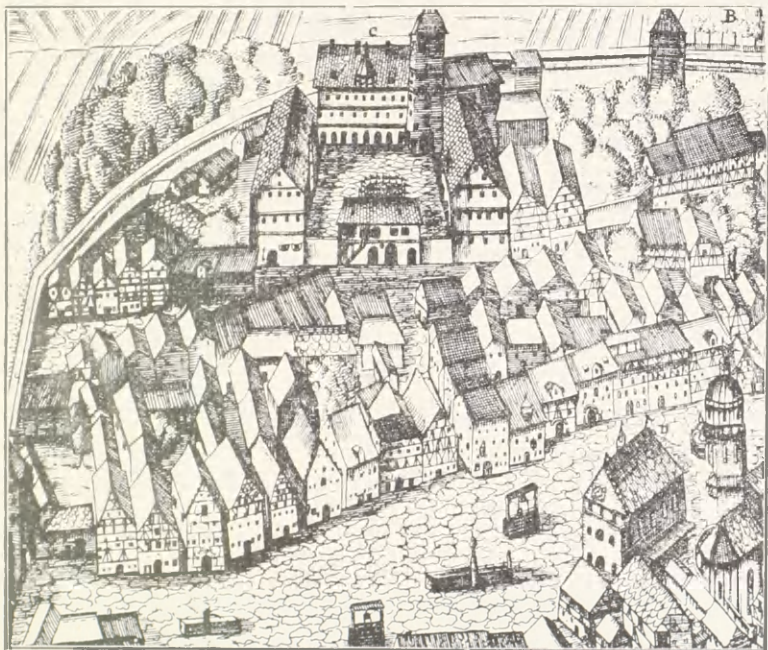
Egy ily szótárra valóban nagy szükség volt. Az eddig

¹ MOLNÁR, Dictionarium Lat. Vng. 1604. 21. Sic alter (Rittershausen) Noribergæ una cum præstanti et humanissimo viro domino Hieronymo Cölero, apud nobiliss. et amplissimos d. d. d. d. scholarchas dn. Martinum Hallerum, Paulum Colerum, Georgium Volckhame- rum et Ioan. Iacobum Bæmerum, pro

me animose feliciterque intercedendo impetravit mihi præter solutionem æris alieni, in quo eram, tantum beneficium et victum gratuitum, ut abdicata pædagogia molestiore, huic operi soli potuerim vacare.

² MOLNÁR, Dictionarium Latino Vng. (1604.) 20—21.

kiadott szótárak, melyek egyéb nyelvek mellett a magyart is magukban foglalták, vagy már rendszerüknél fogva voltak, a mennyiben tárgyi és fogalmi csoportok szerint sorolták föl a szavakat, iskolai czélokra alkalmatlanok és egyébként is nehezen kezelhetők,¹ vagy kevés példányban

29. ALTDORF

voltak elterjedve,² vagy nagyon sok nyelvet öleltek fel s e miatt drágák és szintén nehezen használhatók voltak.³ Ezek

¹ MURMELIUS, SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS, PESTI GÁBOR szótárai. A két első Molnár név szerint említi. MURMELIUS mellett PESTI GÁBOR művére czéloznak következő sorai: «Excusa quidem fuit Cracoviæ JOHANNIS MURMELII Nomenclatura trilinguis, ut et alia quædam Viennæ cum loquendi formulis sex linguis: sed in utraque editione literis Po-

lonicis et Germanicis voces Vngaricæ erant impressæ. Dict. Lat. Vng. 1604. 18. HEYDEN SEBALD művét s a Dicta Cationis-t is itt említi.

² VERANTIUS, MEGISERIUS. Ezeket Molnár nem ismerte.

³ CALEPINUS (tizenegy nyelvű) szótárát Molnár is említi. Dict. Lat. Vng. 17.

mellett nagyon élénken érezhető szükség volt egy kisebb terjedelmű s egyszerű betűrendes szótárra, miként azt a gyakorlati észjárású Molnár felismerte: olyanra, mint a Dasy-podius szótára, a kit e művéért a strassburgi szellemes Sturm szerint nagyobb dicsőség illet meg, mint a minőt ócsárló bírálói valaha szerezhetnek.¹

Ezt a latin-német szótárt² vette tehát alapul, a mely már Kassán nevelő korában annyira megtetszett neki, a melynél jobbat azóta sem látott, pedig az egyetemeken tizennégy év alatt a frankfurti könyvvásárokon elég sok szótár megfordult a kezén.³

Ezt azután összehasonlította más szótárakkal, így több latin-francia szótárral s azokból is vett át szavakat.⁴ E munkájában ismét Rittershausen volt nagy segítségére, a ki könyvtárát rendelkezésére bocsátotta s kieszközölte, hogy az egyetem könyvtárát is szabadon használhassa s a kétes és nehéz latin szólásokat is megmagyarázta neki.⁵ Azonkívül felvette szótárába azon szavakat, melyeket strassburgi tanuló korában az iskolában kellett lejegyezgetnie,⁶ a Clusius-Beythe-féle latin-magyar növényteni szótárt stb.⁷ Nagy hasznára volt Calepinus magyar tolmácsa is, a kinek mint emliti, nevét nem tudhatta meg.⁸ Figyelme arra is kiterjedt, hogy a magyar tanulók a latin szavakat rendesen magyar hangsúly szerint ejtik ki, ezért megjelölte azok hangsúlyát, továbbá a főnevek nemét, a beszédrészek nevét, úgy

¹ Dict. Lat. Vng. 27.

² Dictionarium Latin Germanicum et Germanico Latinum. 4-ik kiad. Strassburg, 1565.

³ Dict. Lat. Vng. 22.

⁴ Említi STEPHANUS-t, BASILIUS-t, FRISIUS-t, CHYTRAEUS-t. U. o. 22.

⁵ U. o. 21.

⁶ «Fundamenta operis in Argentinensi lycæo posui, in quo alumnus eius reipublicæ ultra triennium vixi. Con-

scripsi autem et opus absolvi in illustri academia Altorfina. U. o. 10.

⁷ *Levelezés*, 1603. jun. 2.

⁸ In versione juvit me interpres, qui Calepino Vngarica inseruit, cuius nomen ego adhuc resciscere non potui. Diction. Lat. Vng. 24. Tudvalevőleg SÁNDOR ISTVÁN s újabban SZILY KÁLMÁN SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN tudós jezsuitát és rendtársait tartja szerzőjének. L. SZILY: «Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?» Budapest, 1886. 16.

a mint *Dasypodiuson* kívül egy francia szótárban látta.¹ A ritkán előforduló városnevek helyett másokat s főleg olyanokat vett föl, melyekben megfordult, vagy hosszasabban tartózkodott;² ezeknek nevezetességeit is megemlíti: *Strassburgnak* magas tornyú ékes templomát, kinek Európában nincsen mássa, *Zürichnek* szép tavát, stb.³ A hol a latin szóra megfelelő magyar kifejezést nem talál, vagy olyan nem volt, körülírással s meghatározással segített magán.⁴ Különösen nagy nehézséget adtak a tudományos műszavak s a tudományok nevei s az ilyenekre két- vagy háromféle fordítást, helyesebben magyarázatot is ad.⁵ Általában igen szívesen magyaráz,⁶ világosító példákat is gyakran idéz a magyar nyelvből⁷ s olykor a magyar és idegen szokások között való különbségre is figyelmeztet.⁸

Az irodalmi munkásság ezen első éve, melyet gondtalan helyzete s egy régi irodalmi tervének teljesevése miatt a boldog évek közé számított volna, nem volt zavartalan, bánat és csalódás nélkül. Midőn szótárán javában dolgozott, *Sideriustól* levelet kapott, melyben szemrehányást tesz neki,

¹ U. o.

² *Dict. Lat. Vng. 20.*

³ Azonkívül némelyiknél a maga életkörülményeit is főlemlíti. Így *Altorfndál*: «Holot ez Dictionariomot írta Albertus Molnár, 1603. esztendőben»; *Strassburgnál* (*Argentina et Argentoratum*): «Holot (az akademiában) én is, ki ezt magyarol írom, negyedfél esztendeig laktam iffiab koromban». Egy későbbi kiadásba *Szeneczet* is beiktatta.

⁴ Pl. *Plantanimalia, Proletarii* stb. Ez utóbbi köv. meghatározással: «Római szegény nép volt, ki az várost egyébképen nem segíthette, hanem csak gyermek szüléssel szaporította, hadba sem küldetöt, hanem csak nagy szükség idein. *Stratagema*: Hadi okos fortély. Hadi tisztettesseges (így) alnokság.»

⁵ Pl. *Logica*: Akarmi dolognac igazán meg eszmellésére, es jo rendel ki-

mondására tanito tudomany, avagy Igazat az hamistol megválasztó tudomany-nac módgya. Vagy Mesterséggel vetekező tudomány.

⁶ I. különösen a theol. vonatkozású szavakat.

⁷ *Syncrisis*: Két különböző dolognac Öszvevetése, ut Vert viszer veretlent. Te tul 's én innen, te hagyiczad, 's én útdm. *Prosopopoeja*: Személy szerzés, Mikor néma dolgocnac beszéllést tulajdonitunc, ut: Sir az Szegetbe az Igazság, Rikolt az utzákon az Hamisság: ezt Könnyves szemmel nézik az város falai. — *Prosonomasia*: Hozzá nevezés. Midőn így szólunk: «Ne meg a Sarló, ahol a Tarló».

⁸ Pl. *Stimulus*: Ösztöny, kivel egyebüt az rest Ökör oldalát gyakdossác: De Magyar Országban az Ökröt nem stimulus-sal surdallyác, hanem Ostorral suytogattyác.

a miért nem tér haza;¹ majd egy másik levél érkezett Taksonyitól, mely atyja halálhírét hozta meg. Levert hangulatát, melyet e gyász hír okozott, a szótára előszavában atyja emlékének szentelt kegyeletes sorokban örökítette meg.² Ez a levél még más szomorú híreket is foglalt magában. Ez hozta meg a választ arra a levelére is, melyet Asztalosnak a biblia kiadása felől írt s ez a válasz szintén kedvetlen volt: Hagyjon fel most e gondolattal, — írja neki Taksonyi az Asztalos megbízásából, — elegendő pénzforrás nélkül, a mi most Asztalosnak sincs, nem kell sietni a kiadással. Nem azt jelenti ez, — teszi utána mintegy mentségül, — mintha megbánta volna ígéretét, vagy a költséget sajnálná, hanem azt, hogy most oly szomorú idők járnak, hogy attól is lehet félni, hogy az idő és munka kárba veszne. Hadd maradjon azért a biblia is Heidelbergben. Hasonló okból nem fogadta el «*Molnár Gergely latin nyelvtanának*»³ ajánlását sem, melyet Molnár újra ki akart adni: félt, hogy megsérti Nádasdy Ferencz grófot, a kinek az előbbi kiadások ajánlva voltak.⁴ S ha kiadja, ne szól-

¹ *Napló*, 1603 máj. 23. Attulerunt Altorfium Siderii maledicas literas.

² *Levelezés*, 1603 aug. 12. (Uj naptár sz.) A magyar-latin szótárban (13. lap) sajtóhibából áll 1604.

³ MOLNÁR GERGELY művének e kiadásából egy példányt sem ismerünk. (SZABÓ-HELLEBRANT: RMK. 1014. sz.) Molnár *Naplójában* nem írja, hogy ki nyomatta, de a hozzá írt levelek többször említik. Hogy csakugyan megjelent, abból is gyanítjuk, hogy RITTERSHAUSEN üdvözlő-verset is írt hozzá, mely fenmaradt Molnár iratai között s BOD (Magyar Athenas, 180.) és HORÁNYI (Memoria Hung. II. 656.) is kiadták. Talán (hibásan) erre van célzás PASOR üdvözlő-versének e szavaiban is: «Linguae patriae compendia tradit». Dict. Lat. Vng. 32.

⁴ «Quod attinet ad editionem Gram-

maticae Molnaris popularis nostri doctissimi Latinæ, eam hactenus probaturum dominum patronum scito, quatenus pristinae dedicationi strenui comitis Francisci Nadasdi nomine celebratæ non officiet, quia nempe omnia propemodum exemplaria, diversis in locis Ungariæ, Germaniæ, Viennæque id ipsum intenderunt, ne quid maculæ tanti viri inuretur: censet idem iam quoque faciedum esse» *Levelezés*, 1603 aug. 12. Az itt említett kiadások szintén mind elvesztek s az első kolozsvári 1556-iki kiadásnak is csak emléke maradt fenn. Gróf Nádasdy Ferencz, vasvármegyei főispán és kir. főlovászmester 1555—1603 között élt, s 1568-ban már neki ajánlotta egy bécsi könyvnyomtató PESTY GÁBOR szótárának egy kiadását. A Grammatika elveszett (legalább is három) kiadásának nyomtatási idejét körülbelül ez év és

jon előszavában a biblia kiadás tervéről s az Asztalostól ígért összegről, mert az is megeshetnék, hogy e miatt a városból kirekesztenék vagy talán Magyarországból is vagy legalább Pozsonymegyéből kitiltanak.

Volt egy biztató szó is a hosszú levélben: A latin-magyar szótárt és megfordítva, ha elvégezed, nem csekély szolgálatot teszesz az irodalomnak, mely hogy mindenkinek és neked is javadra szolgáljon, kérem az Istent fia által.»¹

E biztatásból is erőt merítve, csak annál serényebben látott a szótár szerkesztéséhez s öt hónap alatt elkészülve az első részszel, menten hozzáfogott a második, *magyar-latin* rész írásához.

E szótárhoz, mely nálunk az *első* kísérlet volt, az első rész forrásain kívül számos magyar művet is használt, melyeket részint Magyarországból kapott és vitt ki magával, részint Frankfurtban és Nürnbergben vásárolt az ószerárúsoknál.² Ezenkívül a szavak egy részét emlékezetből írta össze. «Kétségkívül csodálkoztok — mondja a magyar és erdélyi tanulóifjúsághoz intézett előszóban — hogy épen én készítettem nektek magyar-latin szótárt, a kit Magyarországon kevesen ismernek, a ki sok éven át a hazától távol voltam s nagyrészt Németországban nevedek-

¹1003 közé tehetjük. A legrégebb kiadás, melynek példányai fennmaradtak: az 1613-iki debreczeni kiadás.

¹ Molnár fenmaradt levelei között ez Taksonyinak utolsó levele s úgy látszik, ezzel meg is szűnt köztük a levélváltás. Később Asztalos vagy unokaöccse Szijgyártó Lukács útján hall Molnár némi hírt róla. 1608 márcz. 6-án Asztalos azt írja neki: «Petrus Taxoni jókai predicator it nálunk házzasult meg, bizonyára jámbor nemből való leánt vet el, de nem becsüllí meg, nem él ol tisztességessen vele, az mint predicatorhoz illendő volna.» Szijgyártó pedig ezt írja (1609 jan. 24-én):

«Taxonius ecclesiam, quæ est in Joka, regit, cum duabus filiabus et uxore, habens corporis fila firmiter constituta». Erről a passzusról írta IPOLYI ARNOLD: «Nem olvashatom jól Szenczi Coriarius Lukács kiadatlan levele ezen helyét: Uxore senis Oressoris, vagy Tonsoris vagy Professoris filia!» (Veresmarti megtérése hist. Bev. Budapest, 1875. I. 235.)

² Quorum (t. i. magyar könyveknek) etiam in Germania nunquam mihi defuit copia. Nam præter allatos ex Vngaria, Francofurti, et hic Noribergæ in foris scrutariis (quod miremini) libros repperi et emi Vngaricos. Dict. Lat. Vng.

tem. De megszüntök csudálkozni, ha okaimat megértitek. Abban a családban születtem (távol legyen a mondottól az irigység), a melyben a régi magyar nyelv romlatlanul maradt. Ősöm az erdélyi székelyek nemzetéből származott, a kik azzal dicsekesznek, hogy náluk a magyar nyelv tisztább, vajjon azért-e, mivel először, vagy utoljára jöttek ki Scithiából, azt nem tudom, csak tudom, hogy dicsekesznek.»¹

Míg a szótár első részének szerkesztése öt hónapig tartott, addig e második részszel egy hó alatt elkészült, úgy hogy a következő év január havában már az egész munka teljesen kész kéziratát mutathatta meg a nürnbergi könyvnyomtatóknak.²

Ezek között csakhamar kapott rá kiadót is a jeles tudós és könyvnyomtató Hutter Illvés személyében. A kor egyik legnagyobb orientálistája volt ez, a ki egy ideig Lipcsében a keleti nyelvek tanára s Ágost szász választófejedelem héber nyelvmestere volt, később pedig egy könyvnyomdát alapított s azzal előbb Hamburgban, majd Nürnbergben telepedett le. Híres volt héber nyelvű kiadványairól s hat és tizenkét nyelvű bibliáiról, melyeknek nemcsak nyomtatója, hanem szerkesztője is ő volt, valamint egy felfedezéséről, egy új nyelvtanulási módszerről, mely szerint három-négy év alatt csekélyebb fáradsággal több nyelvet meg lehetett tanulni, mint az előtt tiz, húsz vagy több év alatt.⁴

Ez vállalkozott a kiadásra s már februárban hozzá is kezdett a nyomtatáshoz. Molnár Nürnbergbe tette át lakását, Hutterhez költözött, hogy a javítást jobban végez-

¹ Dict. Vng. Lat. 13.

² U. o. 12.

³ *Napló*. 1604 január.

⁴ HUTTER életrajzát s műveinek jegyzékét l. WILL: Nürnbergisches Gelehrten-Lexikon (Nürnberg u. Altdorf, 1756)

11. 213–220. Haláláról itt csak annyi áll, hogy 1602 után halt el, de ez sokkal később történt. Életrajzához érdekes adatokat tartalmaz Molnár levelezése. Lásd kül. 1604 apr. 26., máj. 2 (Pasor levele Hutterhez, júl. 6., júl. 30.)

hesse s a nyomtatásra is állandóan felügyelhessen, nála lakott azon hat hónap alatt, míg a mű nyomtatása tartott.

Midőn a szótári rész kikerült a sajtó alól s csak az ajánlás és előszó hiányzott még belőle, hogy a könyvpiacra is megjelenjék, Molnár elvitte vagy elküldte tanáraihoz, s azon tudósokhoz, a kikkel ismeretségben állott s fölkererte őket üdvözlővers, úgynevezett «epigramma» írására. Rendes irodalmi szokás volt ez s egy kis doktori értekezés sem jelenhetett meg a nélkül, hogy három-négy ily vers ne magasztalna a művet és szerzőjét. E verseket rendszeren latinul írták, de találunk héber, görög stb. nyelven írottakat is. Különösen kezdő írók fontosnak tartották, hogy minél több és minél tekintélyesebb neveket függeszthesenek műveik elé. Néha bizonyos jótállás volt ez, melyet elismert tekintély egy kezdő íróért a közönség előtt vállalt, máskor viszonzás fejébe ment, de legtöbbször egyszerű udvariassági tény volt, melyet ritkán tagadtak meg attól, a ki ezért hozzájuk fordult.

Molnárnak, a ki barátai műveihez szinte írt ilyeneket,¹ hét tanár- és tudós-ismerőse kedveskedett ily üdvözlő verssel.² Rittershausen épen görögül akart írni, de az elkezdett verset elvesztette s a helyett gördülékeny latin versekben magasztalta a Molnár hazaszeretetét, melynek e mű a bizonyosága; Girschner szerint: «Ha szeretsz latin vagy franczia nyelven beszélni, mért ne szeretnél pannoniai nyelven is? Pasor azt fejtegeti, hogy a szótár mennyire szükséges tudósoknak, tudatlanoknak egyaránt, úgy hogy, ha Calpinus élne, szinte rászorulna lexikonára.

Jellemző, hogy Molnár lassanként mennyire felköltötte az érdeklődést a magyar nemzet és nyelv iránt oly tudó-

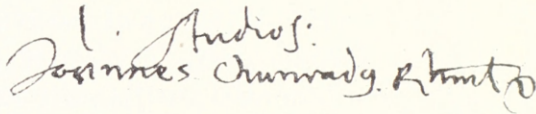
¹ Pl. I. BÖSZÖRMÉNYI PÉTER, SZILVÁSI MÁRTON disputái mellett.

² Az alább említettekén kívül még Pis-

cator János és Höltzlin Jeremiás. Mind ezeknek eredeti kézírata fenmaradt Molnár iratai között.

sokban is, a kik helyzetüknél és szakjuknál fogva ezekről tudomást is alig vettek volna.

Rumel Konrád orvosdoktor előbb is kérte, hogy írja le neki a biblia első fejezetét magyarul,¹ most pedig, midőn szótára nyomtatás alatt van, mint a pannoniai nyelv megtartóját üdvözli, ki dicsőséget hoz a hazára, melynek földjét lovon, fűvét aranyos féken s vizét nyergen vette nemzete s egyszersmind dicsőséget saját nevére . . .² Rem szerint a Hunyadi, Attila, Béla, László, István, Géza hősi tetteiért szükséges lenne megtanulni e nyelvet, Keckermann pedig a magyar nyelv eredetének stüppedékes talajára is

30. RUMEL KONRÁD NÉVALÁÍRÁSA

rálépett s szerinte igen sok magyar szó héber eredetű s nincs oly nyelv Európában, mely közelebb állana az Isten és angyalok nyelvéhez, mint a magyar, melynek neve már a bibliában is előfordul,³ — a mely állítását azután Rem sietett kétségbe vonni.⁴

¹ *Levelezés*, 1603 jún. 2

² Ez üdvözlő vers befejezése :

Ergo tuum nomen nunquam leve crede feretur,
Dum maneat *himlo*, föld, quoque frugiferens,
Dum vigeant *zabola few*, viz atque *nyereg*.
Isten ember & *egh*, *Kyrali pap* & *ige*.

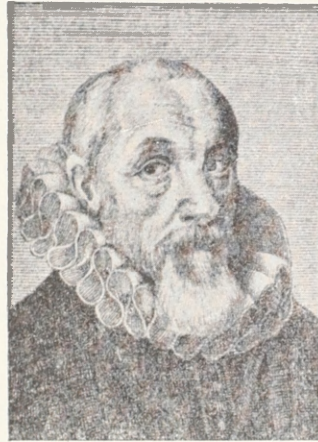
(Dict. Lat. Vng. 1604. 31. 1.)

³ Quos ante sanctus autor dixit Hagriim,
Dein pauciore syllaba Psaltes Hagrím,
Chaldæus hos diserte vertit Hungaros;
Quin usque nunc Iudæa gens vos Hungaros
Appellat Hagriim, simulque Hagar solum
Id nominant, Alberte, quod te protulit,
Idem docebit nomen arcis Agriæ. (U. o. 29.)

⁴ «Unum me suspensum habet, Hungaros ne recte Agarenos dixerimus et paraphrasten Chaldæum fali potuisse, qui Agarenos in Arabia, Aegypto, Africa et posteris temporibus in Hispania potius, quam Pannonia quæsiisset, atque inve-

Az így most már teljesen készen levő munkáért Molnár kiadójától 12—25 tiszteletpéldányra számíthatott. Ekkor még az írók rendszerint nem kaptak műveikért tiszteletdíjat. Luther, Melancthon díj nélkül írták műveiket, Erasmus és Hutten élesen visszautasították a vádat, hogy a könyvkiadók műveikért megfizetik őket. Kivételesen ugyan arra is találunk példát, rendesen olyankor, a mikor a kiadó adja a megbízást, hogy a szerző előre egyességre lép avval a honorárium dolgában. Így egy frankfurti kiadó szerződés szerint minden nyomtatott példány után egy krajczárt fizetett az írónak, egy másiktól csak nagy nehezen lehetett kiereszokolni, hogy ivenként egy fél tallért adjon. Meglepő nagy díjat kötött ki magának egy theologus, a ki egy nagyobb műveért 500 forintot fizettetett magának, de ez annyira hallatlan eset volt, hogy azt e miatt erősen meg is támadták, hogy simoniát üz, pénzért eladja a szentlélek adományát.¹

Az írói tiszteletdíjat pótolta némileg a könyvajánlás (dedicatio), mely e korban s egész a XVIII. századig feltűnő nagy mértékben divatozott.² Rendszeren fejedelmeket, főurakat, vagy nagyon gazdag embereket választottak ki e célra, a kikről föltehették, hogy ez hiúságuknak hízeleg s kellőkép honorálják a megtisztelte-

31. REM GYÖRGY.

nisset rectius verius. Vestram gentem omnibus modis Sarmaticum vel Scythicum potius arbitror. Sed litem non moveo et transigam cum Keckermano, ubi Ariam Montanum, Sanctum Pagninum, Justinianum Genuensem et dominum hospitem tuum, clarissimum Hutterum in illius sententia esse compertam habuero. (*Levelezés*, 1604 aug. 13.)

¹ KAPP. I. 315—16.

² U. o. 322.

tést. Erasmus kiváló gonddal választotta meg patronusait s figyelme még magyar emberekre is kiterjedt s egy művét Thurzó Jánosnak ajánlotta. Gazdagabb városok tanácsa is gyakran jutott ily kitüntetéshez, úgy hogy az ajánlásokról rendes jegyzéket kellett vezetni.

A dedikálás sokszor csupán tiszteletből, de legtöbb esetben jutalom reményében történt, a mi ritkán is maradt el, bár nagyon változó volt. Egy író száz dukátot, egy másik aranyozott és arannyal megtöltött serleget, egy harmadik gabonát és bort, Erasmus Thurzótól egy hermelinbőr-süveget kapott.¹ Az egyes városok tanácsa nagy óvatossággal járt el a jutalom utalványozásában s különbséget tettek oly művek között, a melyek a város dicsőségére szolgáltak s olyanok közt, melyek tisztán haszonlesésből készültek. A svájczai szövetség történetének írója Zürichtől s Berntől 200—200 tallért s a többtől is nagy összegeket kapott, míg egy másik jelentéktelen író csak két tallérral fizettek ki, s némelyiknek azt is tudtára adták, hogy máskor ne merészeljen hasonló ajánlásokkal alkalmatlanodni.²

A királyok és fejedelmek is így jártak el, de náluk sokszor a miniszterek vagy a körükben élő tudósok hangulata döntött az ajánlás elfogadása vagy a tiszteletdíj nagysága fölött.³ Hogy őket leggyakrabban keresték föl ily ajánlásokkal, azt ezek után természetesen találjuk. És sokszor fejedelmileg is jutalmazták meg az írókat. Ferdinánd magyar király egy írókat, a ki görögből latinra fordított művét ajánlotta neki, a görög nyelv egyetemi tanárává nevezett ki.⁴ A tudományoszerető és tudóspártoló Rudolf császárnak és magyar királynak is bőven kijutott az ajánlásból s oly műveket, melyek iránt érdeklődött, valóban bőkezűen jutal-

¹ NISARD, *Etudes sur la renaissance*.
Paris, 1855. III.

² KAPP, I. 318., 320.

³ KAPP, I. 318.

⁴ KAPP, I. 317.

mazott. Keplernek például 100 tallért utalványozott *Optica* című műve ajánlásáért.¹

Molnár is Rudolfot választotta műve patronusának. Az ügyesen szerkesztett és lendületes ajánlólevélben, mely egy mythologiai képpel, Minerva és Mars születésének elbeszélésével kezdődik, először magasztalja a németek feltalálói ügyességét, melynek szerinte, nyilvánvaló célzással Rudolf kedvteléseire, az óra is egyik ékesen szóló bizonyosága s azután rátér arra, miért ajánlotta a császárnak e művet. Mert míg Európa minden részének tudósai képviselve vannak e téren, addig Magyarországból, melynek koronáját pedig harminczkét év óta viseli, az egy Zsámbokin kívül senki sem gondolt erre.²

Nem felejtkezett el ajánlásában a császár mindenható tanácsosairól sem. Tudta, hogy azok útján juthat csak a császár elé s megemlítette, hogy a főhivatalnokok és gyermekeik is hasznosan élhetnek művével, ha az alattvaló nép beszédét ismerni akarják. Most még hátra volt, hogy művét személyesen vigye el Prágába a császárhoz, mert csak így remélhetett onnan eredményt.

És ez volt a dolog legnehezebb része. II. Rudolf császárt négy évvel azelőtt búskomorság lepte meg s azóta meghasonlott kedélyvel, azon képzelődéstől gyötörtetve, hogy egy szerzetes töre alatt vérzik el: félrevonult a világtól.

Mindenkiben, még testvérében is ellenséget látott, mindenkire gyanakodott s e miatt került az embereket. Ha olykor a hradšini várpalota kertjének fedett sétányain sétált, vagy egykori kedvencz lovait ablaka elé vezettette: mindössze ennyivel árulta el, hogy még némi gyönyörűsége telik a világban. Máskülönben magába zárkozott,

¹ KEPLER *opera*. Ed. Frisch VIII. 765. *Cæsar præter omnem meam spem ob dedicationem libri (Opticæ) nuncupavit 100 thaleros. Sed et hi et alii 400 floreni ex superiore anno sunt apud quæstorem.* »

² Tehát nem ismerte többek között a BERGER, JESSZENSZKY műveit.

elhanyagolta a misét, csak nagy ritkán ment el a tanács-
ülésekre, még ritkábban fogadott el valakit kihallgatásra:
ezek helyett inkább az alkhimiára és asztrologiára fordí-
totta minden idejét.* Hogyan lehetne aranyat csinálni s ez
által a császári kincstár gyakran előforduló pénzzavarán

32. II. RUDOLF CSÁSZÁR.

örökre segíteni, vagy a planéták állásából a jövőt, halála
módját és idejét megtudni; mit jelent egy üstökös vagy új
csillag feltünése, mi változást idéz elő a politikai viszonyok-

* GINDELY, Rudolf II. u. seine Zeit. 1600—1612. 1.44 kk. — Rudolfnak és korá-
nak hű jellemzését l. e korszak legalaposabb ismerőjének, KÁROLYI ARPÁD-nak
«A korponai gyűlés 1605-ben» (Budapest, 1896.) és «A 22. artikulus» (Budapesti
Szemle, 1889.) cz. tanulmányaiban.

ban egy nem várt napfogyatkozás: ezek voltak azok a dolgok, melyek a császár érdeklődését éveken át lekötötték.¹

A császárnak e csillagászati kedvteléseinél, melyekbe mind inkább elmélyedt, e század legnagyobb csillagásza,

33. KEPLER JÁNOS.

Kepler János volt segítségére. 1601 óta ő volt a császári matematikus s a fent előadott kérdésekre rendszeren neki kellett a horoszkop segélyével megfelelni.⁵

¹ Joannis Kepleri astronomi Opera omnia. Ed. Frisch. (Frankf. 1858—71.) VIII. 962.

² Lásd u. o. 733.

Mint ilyennek nagy befolyása volt a császárra, a ki bizalmával teljes mértékben megajándékozta. E miatt nagy összeköttetése volt az udvari személyzettel és a tanácsosokkal is, a kikkel folytonosan érintkezett s a kik gyakran ő általa vitték keresztül szándékukat.¹

A fent előadottakból következik, hogy Rudolf nem azon uralkodók közé tartozott, a kik az ügyek legnagyobb részét maguk intézik el s annak a ki ügye gyors elintézését óhajtotta, a befolyásos tanácsosoknál kellett kopogtatni, mivel ezek jóindulatától függött rendszeren ügyének sikere.³

Molnár is csak ily úton remélhette, hogy célját ér ajánlásával s ajánló levelekkel bőven ellátva érkezett Prágába.³

Már említettük, hogy a tudományos körökkel ismerős és levelező Rittershausennek mennyire kegyében állott Molnár.⁴ Rajta kívül pedig még számos jóakarója és pártfogója volt. Ilyen volt többek között *Rem*⁵ György, egy előkelő származású⁶ nürnbergi tanácsos és jogdoktor, költő és tudós, a ki Európa minden részének tudósaival levelezett s voltak ismerősei Prágában úgy, mint Párisban, Angolországban, mint Magyarországon s egy életirója szerint kevés tudóssal érintkezhetett s nem sokáig tanultattott az, a ki Remet nem ismerte, vagy legalább nevét nem hallotta.⁷ Ez Molnár iránt kiváló vonzódást érzett, attól kezdve, midőn megismerte. Buzdította, jóakaró tanácsokat adott neki. Mikor műve elkészült, sürgette, hogy siessen a prágai úttal, mert a tél közelget; sürgette a szomszédjában lakó könyvkötőt is, a kinek Molnár hat példányt bekötés végett adott, felajánlotta neki az utiköltséget, majd

¹ U. o. 962, 938.

² GINDELY, II. 35, 70.

³ *Levelezés*, 1604 szept. 8.

⁴ Lásd 106. l.

⁵ Önéletrajza töredékében, mely még kiadatlan s a melyet a stuttgarti királyi könyvtár egy kéziratgyűjteményéből használtunk, családja nevét állan-

dóan *Rhem*-nek írja. De ő maga soha sem használja nevében a *h*-t, ezért hagyjuk el mi is. V. ö. ТОЕРКЕ, Matrikel d. Univ. Heidelberg. III. I. 392.

⁶ Önéletrajzában többet felsorol ősei közül, kik nagyobb városi, katonai vagy papi hivatalt is viseltek.

⁷ FREHER, *Theatrum* 1042.

megadja, ha visszajön;¹ ilyen volt *Gentilis Scipio*,² Rumel János Konrád, koszorús költő, a kihez útközben tért be Neumarkba stb.³

Ezek ajánlása vezette be Molnárt Prága tudós és befolyásos köreibbe. Ezeknek voltak tagjai *Bachacék* Márton, a Károly-kollégium rektora, hírneves számtan-tudós, a ki egyébként magyarokkal, többek között Ambrosiussal is levelezett s Honter egy művét is kiadta;⁴ carlsbergi *Carolides* György,⁵ költő és Prága város tanácsjegyzője; *Weston* Erzsébet a híres költőnő, a «tizedik Múza», vagy «negyedik Grácia», kinek szülei a vallási üldözések miatt menekültek ide Angliából. Egy bámulatos tehetséggel megáldott nő, a ki német, cseh, olasz és francia nyelven beszélt s a latin nyelvet is annyira elsajátította, hogy már tizenhat éves korában sikerült költeményeket írni s a legnehezebb versmértékek kezelésében is meglepő könnyedségre tett szert. A kor elsőrendű kritikusaival s tudósaival levelezett, 1601-ben pedig költőtársa Melissus Heidelbergből koszorúval és üdvözlő versekkel is megtisztelte;⁶ wackhenfelsi lovag *Wackher* György császári tanácsos, a prágai udvar legbefolyásosabb embereinek egyike, a tudósok nagy pártfogója, kinek szintén volt egy

34. GENTILIS SCIPIO.

¹ *Levelezés*, 1604 szept. 8.

² *Levelezés*, 1604 márcz. 29.

³ *Napló*, 1604. szept. 13.

⁴ Ambrosiusnak hozzá intézett érdekes levelét, *Molnár Levelezése* 1595 decz.

⁵ JUNGSMANN, *Historia lit. cesky.* (Prag, 1849.) SZABÓ-HELLEBRAND: Régi Magyar Könyvtár. 861.

⁶ *Levelezés*, 1604 aug. 16.

⁶ Életrajzát egy becses és kimerítő monografiában LATKÓCZY MIHÁLY írta meg *A humanismus egy elfeledett nőalakja* czímen az eperjesi kir. kath. főgymn. 1890/91. értesítőjében.

csodagyermek, egy költő, a latin nyelven kívül a görög és héber nyelv ismerője, a zene és számtan nagy kedvelője, a korán elhunyt *Ilona*;¹ és végül *Kepler Fános*, az udvari matematikus, a legnagyobb csillagászok egyike.

Molnár Prágába megérkezve (1604. szept. 25.) a város mindezen kitünőségeivel megismerkedett. Különben sem járt volna sok nehézséggel, hogy író az írókat, tudós a tudósokat fölkeresse. Az ilyen tisztelgés, mely mintegy hódolat számba ment, e korban egész természetesnek tűnt föl s ez esetben hízelt volna is, mint annak bizonyága, hogy hírnevök Nürnberg határáig is eljutott: de Molnárnak ezenkívül is volt, a mivel beköszöntsön. Bachacekhez Rittershausen ajánlotta,² Carolidesnek levelet kellett átadni Grutertől s azonfelül mindkettőnél bocsánatot kelle kérni a Rittershausen nevében a hosszas hallgatásért,³ Weston Erzsébettől, a bájos és alig huszonnégy éves fiatal asszonytól, a ki egy év óta Leo János udvari ágensnek volt neje, meg kellett kérdeni, hogy megkapta-e azt a költeményt, melyet Rumel az elmúlt tavasszal küldött neki egy levél kíséretében s tévedés kikerülése végett meg is mutatni, hogy az volt-e s újabb levelet is adni át a Rittershausen üdvözlétével, a ki a távolból hírneve után ismerte.⁴ Szintén a Rumel költeményével kopogtatott be Wackherhez, «a császári felség belső tanácsosához» s azonkívül Rumelnek tizenkét prófétáról írott művét is át kellett adni neki.⁵

A mindenkivel ismerős Rumelnek Keplerhez volt leg-hosszabb izenete. Meg kellett tőle kérdeni, hogy emlékszik-e még arra, a mikor Tübingában a Rumel doktori felavatásán volt s a felavatást követő doktori lakomán örök barátságot ígért neki. Ő abban a hitben volt, hogy már rég

1 STRUVIUS, Acta litteraria ex manuscr. eruta. Fasc. VI. (Jena, 1709.) 71. Wackher Ilona Mária ekkor kilencz éves lehetett. 1607-ben halt el tizenkét éves korában.

2 *Levelezés*, 1604 okt. 28.

3 U. o.

4 *Levelezés*, 1604 okt. 28. és okt. 23.

5 U. o. 1604 okt. 23.

elveszett. Mert, nem tudja honnan, de egyszer az a hír jutott a fülébe, hogy Gráczból Stájerországba távozva, a barátságtalan Dunában a halak eledele lett. Nagyon fájalta a tehetséges költő és matematikus elhunytát, sőt meg is könnyezte. Most, midőn hallja, hogy él: újra éled. Azonkívül megbizta Molnárt, hogy figyelmeztesse arra,

35. WESTON ERZSÉBET JOHANNA.

hogy az egyszer elkezdett szeretetben tartson ki, a melyben ő is örökké megmarad.*

A fogadásra és vendégszeretetre nem lehetett Mol-

* *Levelezés.* 1604 okt. 23.

nárnak panasza. Wackher, Keplernek e nagy pártfogója, a kinek nagy érdeme volt abban, hogy az udvari matematikus állását ő nyerte el,¹ ebédre hívta meg magához,² s bizonyára Weston és Carolides is szívesen látták, de legszívesebben a Kepler családja. Bár ekkor mind ő maga, mind felesége — a különben is gyenge szervezetű és beteges nő, mindketten betegeskedtek, de azért nem engedték, hogy egy hitsorsos és derék tudós iránt való vendégszeretben rajtok más túl tegyen: hozzájok kelle Molnárnak költözni, náluk lakott és étkezett: így akarták viszonzni azt a vendégszeretetet, melyet Gráczból kiűzetésekor Magyarországon talált,³ a mit nagy örömmel adott a Rumel tudtára.⁴ Innen azután Bachaček is elhívta magához, s így idejét kettejük között kelle megosztani.⁵

Ennyi és ily pártfogók mellett a királyi udvarba is sikerült bejutnia: alig egy héttel azután, hogy Prágába jött, a császárnak is bemutatta művét, a ki azt szívesen fogadta,⁶ s ötven forintot utalt ki, melyet a császár questora fizetett ki.⁷ Ekkor fordult meg a császár csillagászati termében, vagy mint ő nevezi «mathematicához való szerzőszámosházában» is, a hová bizonyára Kepler vezette be s ott beszédbe elegyedett Móricz hesseni tartománygróf csillagászataival. Közöttük volt *Bürgi* Jost is, Móricz atyjának egykori udvari órása,⁸ a ki Kepler számára csillagászati műszereket készített, egyébként is alaposan képzett ember, a kinek a nevét a tizedes törtek és logaritmusokra vonatkozó felfedezései tartották fent:⁹ mikor ezeknek em-

1 Kepleri Opera omnia VIII. 962.

2 MOLNÁR, Lusus poet. (Hanau, 1614.)

3. 1.

3 Kepleri op. omnia VIII. 701. V. ö.

GÜNTHER, Kepler. Galilei (Berlin, 1896.)

10. Természettud. Közl. 1872. 85. CZÓG-

LER, A fizika története. 1882. I. 146.

4 *Levelezés*, 1604 okt. 23.

U. o. okt. 28.

1 MOLNÁR, Psalt. Ung. (1607.) 9.

7 *Napló*, 1604 nov. 19.

8 Egy izben egy tőle készített globusszal kedveskedett Móricz tartománygróf Miksának is. KEPLERI op. omnia II. 770.

9 KEPLERI op. omnia v. 587. II. 80 439, 834. v. 639.

Clarissime & nobilissime Dne Reme m^r fautor observande.
Salve plurimum

Nullam memini astatem pluribus profectioibus & crebrioribus
emansioibus transegiſſe me quam hanc praeteritam: Caſellas
ter ſuis profectus, toties vel plures Francofurtum & Hano-
viam, ſemel atq; iterum Hezbornam & Dillenburghum. Su-
periori menſe viſi quoq; Herdelbergenses amicos: ſperans
me iſtlic Berexaſſienſium literas inventurum, quas ne-
gat Dn^s Samaray ſibi traditas eſſe Argumentum earum
perſcripſit ad me Cl. Dn Michael Szepl. Rector Scholae Patachi-
nenſis. Centum florenorum viatico promiſſo vocant me ad
ſua Scholae oppidana reditum Locus huiusmodi eſt et reditus
perſentis, ut mihi refert ornatiffimus Vir Dn Job. Tegyrovski
qui illi Scholae biennium praefuit anteq^m Academiam viſiſſimam
Equidem poſtq^m Illuſtriſſimo Principe Grammaticam ex h^{ab}ita-
tione patriae deſiderio fueram inflammatus, & honorarium
ad ipſius celſitudine acceptum in viaticum convertiſſem ſane,
& patriam latus adire, offeram cum ipſius celſitudo etiam lite-
ras commendatitias promiſſet ad quem nominarem ex pro-
ceribus Ungariae. Sed ſupervenientes 8. populares ſudioſi
ungari Marburgum, & litera amicorum per hoc allata plane
immutarunt redendi propoſitum vel tantum differre co-
gerunt. Ajunt enim omnes & affirmant unus Dictionarii
editione, (quod ſit per Ungariam totum) plus me commoda-
re poſſe patriae univerſae, quam ſi per plures annos abicubi
in ea praesens doceam juvenentem vel eccleſiam. Cura vero
ejus rei jam promiſſionem feceram amicis non paucis, placuit
occafionem oblatam edendi Dictionarii Hanoviae arripere. In cuius im-
mutatione, locupletatione jam dudum laboraviſſem. Adieci Graecae
voce, Adieci pro quantitate certarum ſyllabarum antea vitatae?
poeticas, & in aliud quaſi Dictionarium transformavi. Non q^udem
magnum pretium a Bibliopoliſtis accipiam. Lator tamen me
ſic deſiderio miſella patriae ſatiſfacere. quam plurimum enim
literis hoc a me flagitarent amici; qui primum Dictionarium
antequam ipſis innotuerat, diuenditum eſſe querebantur: & quot-
quot ſudioſi Marburgum vel Witebergam Haydelbergum ve
conſerebant, omnes affirmabant ſe in mandatis habere ut ſi cogiam
inveniant, emanet pro compluribus annis & ſuis diſcipulis in Un-
garia viciſſim: ſunt itaq; in quatuor mundis deſideratum, proferam Deo
volente ad nundinas paſcales. Volebam q^udem initio, hanc quoq;
antiam editionem veſtri Norici commendare & in reditum tranſitum
meum ipſius patriam deferre: ^{editionem} Sed cum audirem poſt collapſam &
diſſipatam Hutteri familiam, typographiam etiam diſtractam a
creditoribus eſſe & diverſis venditam cum multis exemplaribus,
de ea occaſione deſperavi, tunc libenter arripui. cum & praefationem
cenſuram apud Noricos metuerem, nec manſionem iſtlic talem ſpe-
rarem, qualis hic offeratur. Scripſi nuper ad Clariffimum Dn.
Ritexſium, cum ſimul etiam ad Tuam Excellam: Eumq; rogavi
ut juxta Ungarici emendatum exemplar ad nos tranſmittere
ne dubitaret, & quantum pretium ſuo pro labore peteret, perſcriberet.
Editionem procuraret vel ipſe Claviſſ. Dn. Job. Rodolphus Lavata-
rus Tyurin^{us} Rector Illuſtris Scholae Hanovienſis, cum ſuo compatre Lu-
rado Biermanno. Ecce nequeo propter occupationes ad ipſius Excellam

Scribere Te itaq; magnopere rogo Virorum nobilissime & fautorum
meorum exoptatissime, ut de hac re ipsius Excell.^{am} admonere, à me
reverenter & moniter salutatum, ne graveis, & ipsi Grammaticæ
meæ exemplum exhibere, donec benevolentiori munere ipsius pietati
ammum gratum testari poterò & tibi quod mitto ejusdem exem-
plaris Lennè arciducor, quæso accipe benigna manu, & intuen-
illud per otium dignare. Eo mihi benigniter condona
quod ob supra dictas occupationes hanc gratam animi
mei mentem tibi frequentius declarare per hanc astatem
non potuerim. Officio in posterum nunquam deero, modo
Deus addat vires & suppediet occasiones speratas.

Porro ad Præstantissimum Nobilissimumq; virum Dn.
And. Aftalos exaravi literas & ad Senatam patriæ
meæ, atq; etiam ad consanguineos meos, quibus addidi tria
Grammaticæ Hungaricæ Exemplaria: quorum fasciculum ad
tuam incredibilem humanitatem mitto per Dn. Jos. Schönfeldis
Ambergensem. & oro reverenter Tuam Excell.^{am} ut illum
velit ad Dn. Aftalos Tiranariam transmittere. Ego tua
vicissim Excellentiæ gratum ammum spondeo, & officia
promissimè, & si quid expensum fuerit ad ejus curam,
remittam eum gratis proxima quaq; occasione.

Bene & feliciter vale, vic. Eximie & festinationi ignosce.
Saluto officiosè Ct. Dn. Jos. Cimonem, Dn. Burkardum, &
Cll. Dn. Professores Altorfina Academia: Nominatim
Dn. Scipionem, Queccum, Piccartum, Waldingum, Mamestium &
Merum vale & latere in Dno Jesu .. Hanovia 18. July
Anno Dni. 1610.

Tua Excellentiæ addictissimus
Studiosissimusq;

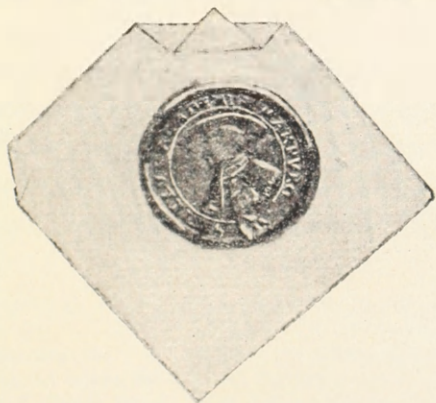
Albertus Molnar.

RECTORE ACADEMIÆ
MARBURGENSIS,

JOHANNE HARTMANNO, PHILO-
sophiæ & Medicinæ Doctore, Mathematicarum
artium Professore Ordinario;

RÉceptus est in numerum STUDIOSORUM, qui cœlestis
doctrinæ, optimarumq; artium addiscendarum gratiâ
hîc aliquandiu commorantur, *Albertus Molnár*
Szenciensis, Ungarús.

Id quod hæc scheda publico Academiae Sigillo munita te-
statur, & confirmat. Dabatur Marburgi, Anno Jesu
Christi MDCVII. Mense. *Junio*. Die 18.

A MARBURGI EGYETEM REKTORÁNAK BIZONYÍTVÁNYA MOLNÁR BEIRATKOZÁSÁRÓL.

1607. JUN. 18.

(Eredetije a M. Tud. Akadémia birtokában.)

litette, hogy ajánlása nem volt a császár előtt «kedvetlen», biztatták, hogy ha egy új könyvet ír, kísértse meg az ő fejedelmükkel is, az szintén szívesen szokta fogadni az ilyen ajánlásokat.¹ Szótárát is nagy örömmel fogadták s csakhamar elfogytak a példányok, melyeket magával hozott s írnia kellett Altdorfba, hogy még hat példányt küldjenek utána;² Himmelreich Tibor a magyar kancellária titkára³ s az ott élő magyarok: Topos Bálint,⁴ és Szentmarjai mind a hárman aranynyal fizettek érte; egy példánnyal kirándult Libochovitzba is, Báthori Zsigmondhoz, a volt erdélyi fejedelemhez, a ki szintén megajándékozta.⁵

Itt tartózkodása alatt több tanácsossal és kamarással, a kikkel találkozott, elbeszélgetett a magyarországi eseményekről, a kik figyelmeztették a támadásra, mely a magyar protestánsok ellen megindult s mely csak kezdete egy még fokozottabb mértékű támadó föllépésnek; ez ijesztésekkel egyszersmind figyelmeztetni akarták, hogy nem lesz tanácsos sokáig protestánsnak maradni. Molnár ezzel szemben az ellenmozgalomra utalt, melyről ekkor már hírek kerengtek Prágában, különösen az ott élő magyarok között s a melyről tudhatott Kepler is, a ki a magyar eseményeket folytonosan figyelemmel kísérte.⁶ Unverzagt Farkás, a bécsi udvari kamara elnöke szép szerével át is akarta téríteni s egy ajánló levelet adott neki, a bécsi akadémia cancellárjához, hogy az egyetemen valami alkalmazást adjanak neki,

¹ Psalterium Ung (1607.) 9.

² *Levelezés*, 1604 okt. 19.

³ V. ö. *Levelezés*. 1604. aug. 16.

⁴ *Napló*, 1604. nov. 19. Itt ugyan keresztnevé nincs, de hogy T. Bálint lehetett, onnan következtetjük, mivel ez kapott 1605 december 10-én Mihály és György rokonaival II. Rudolftól czímereslevelet. NAGY IVÁN, *Magy. csal. xi.* 180, 247.

⁵ *Napló*. U. o.

⁶ Erre nézve bizonyságul szolgál

KEPLER egy levele, melyben a következőket írja: «Haydones hic metuo, ut meo dicitio rectissime habituri fuerint, si primo quoque tempore essent oppressi. Nam Cæsar in ipsos se parat et dissentiant invicem. Et Boczkayum cum pecunia deseruit autoritas, ut ferunt, et capitaneos suos ipse interficit. Etiam de Walachiæ waywoda Radullo narratur, quod arcem ipsius occupavit 4 miliaribus a Waradino Petzumque liberavit...» *Levelezés*, 1605 febr. 13.

a mi természetesen csak vallásváltoztatás mellett lett volna lehetséges, s biztatta, hogy a császártól kapott ötven forintot fordítsa útiköltségre.¹ Molnár bármint szeretett volna is Bécsbe menni, — nem azért ugyan, hogy az egyetemen alkalmazást nyerjen s még kevésbé azért, hogy ott «Krisztusban való igaz hitét próbára tegye», hanem, hogy onnan hazájába is ellátogasson: de a folyton érkező háborús hírek miatt nem mert útra kelni, attól félve, hogy nem mehet majd vissza, hogy többi irodalmi terveit is megvalósítsa.² Hetvennégy napi prágai időzés után tehát ismét Altdorfba tért vissza.³

IV.

PRÁGAI útja anyagi és erkölcsi eredményeivel Molnár meg lehetett elégedve. Ha a prágai viszonyokat ismerte, a kincstár üressége miatt a király ajándékának nagysága felől különben sem lehettek vérmes reményei. Ez volt a véleménye barátainak is, a kik szerint Rudolf, ha nem oly bőkezűleg is, mint kellett volna, de mégis tisztességesen megfizetett fáradságáért.⁴ E siker nagyra emelte őt pártfogói előtt is, különösen mikor meghallották, hogy nem megvetendő ajánlatokkal komoly kísérletet is tettek áttérítésére, de ő annak rendületlenül ellene állott. Helyzetét úgy fogták föl, hogy most módja lett volna szerencséjét megalapítani, ha az igazhitűeket romlással fenyegető «dögvészes levegő vagy forgó szél» — czélzás a térítési kísérletre — útjába nem állott volna.⁵ Most még serényebben buzgókodtak, hogy valami állást kerítsenek számára. Ezek között jó példával most is Rem György járt elől, ő járt közbe

¹ MOLNÁR, Postilla Scult. (Opp. 1617.)
Levelezés, 1604 okt. 28. és 1605 febr. 7.

² Post. Scult. Ajánlás.

³ Napló, 1604 szept. 14.—nov. 26.

⁴ Levelezés. 1605 febr. 7. Miskolczi
Pasztor István levele.

⁵ U. o.

érdekében Volckamer György iskola-felügyelőnél,¹ hogy az altdorfi iskolánál valami alkalmazáshoz jusson; ő írt egy *Omnia* című, idyllnek nevezett latin költeményt számára, melyet Molnár saját verse kíséretében Wackernek ajánlott, hogy haláját kimutassa iránta a leereszkedő barátságért, melylyel Prágában tartózkodása alatt kitüntette, vagy, hogy jó indulatát még jobban meghódítsa.² Rittershausen pedig nagyon jó bizonyítványt adott az Altdorfban eltöltött két évről, dicséretekkel halmozva el.³ Valószínű, hogy ő ajánlotta nevelőnek is Fleischbachba egy nemes emberhez, a hol azonban csak két hétig volt maradása.⁴

Az altdorfi két esztendő után ismét a vándorlás ideje következett. E két év alatt eléggé megmutatta, hogy, ha az életfentartás gondjától csak rövid időre is megszabadul, komoly munkásságra képes s kitartó szorgalommal tud a magára vállalt munkán éjjel-nappal dolgozni.

Mostani útjában, melynek alkalmazáskeresés volt a célja, megfordult Regensburgban és Augsburgban is. Itt a könyvtárat nézte meg s a könyvtárnok egy görög nyelvű Corvin-codexet is mutatott neki; Regensburgban Rem ismerősének Donaver lelkésznek vendége volt, a ki most Remtől átvette a pártfogolás gondját is és serényen működött, hogy valamiképen segítsen rajta.

Előbb egy báró fiához akarta ajánlani, de erre még egy hónapig kellett volna várni, a mikor a bárónak valami birtokvásárlási ügye eldőlt, mert addig nem akarta fiát egyetemre küldeni.

¹ U. o. 1605 jan. 29. és febr. 2.

² E költemény eredeti kézírata Molnár gyűjteményében. Ugyanazon évben Rem a maga költségén ki is nyomatta «Eidyllion Remi OMNIA inscriptum ad dn. Alb. Molnar, Pannonem» czímen. Amberg, 1605. 4-r. Ma egy példányát

sem ismerjük. Másodszor Molnár adta «*Lusus poetici*» (1614) cz. versgyűjteményében. Az ide vonatkozó levelezést l. a *M.-Okmánytárban*.

³ *M.-Okmánytár*. III. 1605 febr. 15.

⁴ *Napló*. 1605 márcz. 9.

De nem mindennap, vagy akkor nem akadsz ilyenre magad és tieid számára — mondta neki Donaver.

Melvik vallásfelekezethez tartozik? — kérdezte.

Az evangelikushoz, — felelte Donaver.

Tán a kálvinistához?

Sőt a legnagyobb mértékben, — mondá, — de nem tudom, mit tartozik az a kor és tanulásra nézve zsenge gyermekekre? A grammatika elemeire s nem a theologusok vetélkedésére s a veszekedő felekezetek mesterkedéseire tanítja azokat.

De Altdorfból jő, a hol mindnyájan olyanok.

A milyeneknek — válaszolt sértődve Donaver — többnyire azok vádolják, a kik sem a dolgot, sem a személyeket nem ismerik.

Míg így folyt a beszélgetés, látogatók jöttek s Donaver távozott, mielőtt rábeszélhette volna a bárót, hogy Molnárt nevelőnek fogadjja föl.¹

De azért ezután sem vette le gondját róla s a Regensburgból útra kelt vándornak csakhamar levél ment utána, hogy egy engelsbergi nemes ember két fia mellé nevelőt keres s ez állást azonnal elfoglalhatja. Stántzing Sebaldnak hívták e nemest, a kinek protestáns vallása miatt Steyerországból menekülnie kellett s így telepedett le a bátorosabb Engelsbergben. Nagyobb fiai voltak, a kiket Lavingenben, vagy Straszburgban kívánt taníttatni.²

Molnár a levél vétele után azonnal beköszöntött a családhoz, a hol csakugyan tárt karokkal fogadták. A család feje s a nevelő jellemre nézve nagyon hasonlítottak egymáshoz.³ Itt a család körében töltött másfél hónap után, abban egyeztek meg, hogy Lavingen helyett Altdorfba mennek tanulni, hol Molnár már ismerte a tanárokat és tan-

¹ *Levelezés.* Donaver levele, ²melyben az egész párbeszédet leírja, keltezés nélkül (1605 ápr.).

² *Levelezés.* 1605 ápr. 18.

³ *Levelezés.* 1605 júl. 22.

rendszert. Úgy is lett, a gyermekek Rittershausen tanítványai lettek s ellátást egy tanárnál, Mauritius Györgynél nyertek.¹

Molnárnak tanítványai mellett, a kik olyan jól tanultak, hogy inkább fékezésre, mint buzdításra volt szükségük,² elég üres ideje maradt irodalmi foglalkozásokra.

Ismét föllevenült tehát lelkében a *Zsoltár* és *Biblia* kiadásának terve.

A protestáns cultusnak a nemzeti nyelvű egyházi ének egyik leglényegesebb alkatrésze, legfőbb vonzereje az egyházi beszéd mellett ebben rejlett s hódításait is javarészből ennek köszönhette. Luther énekei körutat tettek a világon³ s midőn, Baselben a zsoltárokat német nyelven kezdték énekelni, sokan a meghatottságtól örömkönnnyekre fakadtak.⁴ Az éneklés nagy fontosságára nézve Lutherrel Kálvin is egy nézeten volt, csak hogy ő kizárólag a Dávid zsoltárai mellett foglalt állást, melynél szerinte nincsenek jobb énekek s e miatt a cultusban más énekeknek helyt sem akart adni.⁵ Az ő tekintélye fogadtatta el, sőt részben az hozta létre Marot Kelemen, a jeles francia költő s Béza (Bèze) Tivadar francia zsoltárfordításait,⁶ melyeket régi egyházi énekek, népdalok és Bourgeois dallamai szerint énekeltek,⁷ később pedig (1565) a világhírű zeneszerző Goudimel Kolozs, Palestrina egykori tanára zenésített s alkalmazott négy szólamú karénekekre.⁸ Közkedveltsége voltaképen ezután kezdődik; egymásután fordítják

1 *Napló*. 1606 jan.

2 *Levelezés*. 1605 nov. 2.

3 Douen, O. Clement Marot et le Psautier huguenot. Paris, 1878. I. 272.

4 U. o. I. 273.

5 U. o. 278.

6 Marot Kelemen előbb (1541.) 30. később még 20 zsoltárt fordított le; a többi százat Béza fordította (1550—2.).

7 Douen nagy munkájában bőven fej-

tegeti, hogy a zsoltárok melodiájának nem Goudimel volt szerzője (I. 667.), s külön fejezetet szentel a melodiák szerzőinek és forrásainak kimutatására. U. o. 600—735.

8 Les Pseumes mis en rime francoise par Clement Marot et Theodore de Beza, mis en musique à quatre parties par Claude Goudimel. H. n. 1565. Kis 8-adr.

németre,¹ latinra,² cseh, holland³ stb. nyelvre s e szerint kezdték énekelni templomokban és az egyetemek énekkarai-ban. Molnár már svájcei útja alatt hallotta ez énekeket, heidelbergi tanulókorában maga is énekelte a templomban németül, s a Kázmér-collegiumban latin fordítás szerint. Bárhová ment, mindenütt e francia dallamu énekeket hallotta. Így ébredt föl benne a vágy, hogy azzal megajándékozza nemzetét. A zsoltárokat ugyan már ekkor magyarul is énekeltek, leginkább a Sztárai Mihály fordítása szerint,⁴ sőt ő is énekelte,⁵ de élénken érezte, hogy mennyire hátrább állanak ezek nemcsak dallam, hanem verselés tekintetében is akár a francia eredetnél, akár a különböző fordításoknál. Miként később írja, bántotta őt az, hogy e magyar zsoltár-énekek közül némelyek «igen paraszt versekben vadnak foglalván, noha még az szent léleknek is kedves az versek szép egyező volta»⁶ s azok verselése alig különbözött a historiás énekekétől, a melyekben tíz vers is egymás után mind egy igében megy ki, a honnan számtalan bennük a sok vala, vala, vala, kin az idegen nemzetek, a kik ezt látják, nem győznek eleget nevetni.»⁷ Így érlelődött meg benne az elhatározás azoknak újból lefordítására.

Molnár a verstan elméletét alaposan értette s gyakorlatilag is állandóan foglalkozott a versírással. Már debreczeni tanuló korában magyar verseket írt s külföldi tartózkodása alatt sem hagyott föl vele: midőn egy ízben honfitársai áskálódtak ellene, egy költeményt írt⁸ az irigység mardosásá-

¹ MELISSUS és LOBWASSER AMBRUS.

² SPETHE ANDRÁS, a kit MOLNÁR műve ajánlásában például választott.

³ ALSTED héber verses fordítását is megpróbálta. Lásd MOLNÁR, *Levelzés*, 1608. apr. 22.

⁴ *Psalt. Ung.* Előszó: «Mert látom, hogy főemberek által az Soltárnak nagy része meg vagon fordítva, cseh, német

és tulajdon nótákra, kik közül az én tet-szésem szerint legszebbek az SZEGEDI GERGELYÉ és SZTÁRAI MIHÁLYÉ.

⁵ *Napló.* 1598. jan. 1. Cecini in lecto Psalmos Ungarice, Latine, Germanice.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

⁸ *Napló.* 1599. jan. 1.

ról; nem sokkal azután doktorra avatott barátainak latin versekkel kedveskedett, melyet azok ki is nyomattak s ezek a latin versformák könnyed kezeléséről tanuskodnak.¹ Így nem minden előképzettség nélkül fogott a fordí-

36. A «PSALTERIUM UNGARICUM» CZÍMLAPJA.

táshoz. Már altdorfi tartózkodása alatt megkezdte azt, sőt néhányat mutatványul ki is nyomtatott belőle,² de a szó-

¹ MOLNÁR levélgyűjteményében maradt fenn Onnan közöltem címét adalékul SZABÓ-HELLEBRANT, Régi magyar könyvtár III. kötete I. részéhez az Irodalomtört. Közl. 1896 évi folyamában. Másodszer a «Lusus poetici» (1614) versgyűjtemény 71—75. lapjain jelent meg.

² Csak így érthetjük PISCATOR JÁNOS-

nak a Szótárra (1604) irt üdvözlő verse köv. helyét:

Nuper enim clarum specimen tu sponte dedisti,

Lobwasseri oden dum canis Ungarice,
Quam prelum Hutteri pulchris formisque

notisque

Perscite expressit.

tár írása, prágai utazása miatt munkáját félbe kellett szakítani. A Stäntzing-gyermekek mellett a tanítástól elég üres ideje maradván, egészen újból fogott ismét hozzá a fordításhoz.

Még előbb azonban körülnézett a magyar irodalomban s mestert⁷ keresett, a kit a magyar verselésben például választhasson. Helyes érzékét mutatja, hogy e közben figyelmét épen Balassy költeményei ragadták meg, melyekről ő is észrevette, hogy e korszak legjobb költői termékei s miután a «paraszt» versekről megemlékezett, ezekre czélözva, örömmel utána tette ezt is:

«Hála Istennek ez egynéhány esztendőkbén az mi embereink is ékesb verseket szoktak írni» s idéz is néhány példát «egy vers nemének megjobított módjaira». A mint írja: «Az első és köz mód ez:

Láss hozzám Úr Isten kegyelmes szemeiddel,
Nyomorúságimban vigasztalj szent lelkeddel,
Sok boszuságimat hogy elszenvedhessem jó lelki békességgel.

Második azon nótán ímez:

Csuda álhatatlan
Lám ez világ dolgában;
Mint kerek forogván
Inkább minden órában,
Változik különböz,
Számptalan sok bút hoz
Minden szempillantásban.

Harmadik azon nótára legszebb:

Bocsásd meg Istenem, ifjuságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok förtelmességét
Töröld és rütségát,
Minden álnokságát:
Könnyebics lelkem terhét.¹

* Psalt. Ung. Előszó. V. ö. SZILÁDY ÁRON, Gyarmati Balassa Bálint költeményei, 283. l.

A szöveg fordításához alapul a Lobwasser német fordítását vette,¹ vagyis -- a mint ő kifejezi -- ennek vezető sinórját követte,² mivel németül jobban tudott, mint francziául,³ de különösen a versformák végett a francia eredeti is előtte volt⁴ s a hol ezt nem értette, Dubois Kelemen, a francia lelkész szolgált neki útbaigazítással.⁵

A Marot-Béza-féle zsoltár százharminczféle dallam szerint ment, s csaknem ugyanannyiféle versnemben, s így elhíhetjük Molnárnak, hogy fordítás közben sok nehézséggel kellett küzdenie, ha a tartalomhoz és formához egyaránt hű akart maradni. «Annakokáért meggondolhatja minden írja maga annak Ajánlásában -- minemő nagy munkával kellett ennekem ez hosszú magyar igéket az francia apró igékből álló versekre formálnom, holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem a sensustul nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogy nem az verseknek ékesgetésére».⁶

1606 márcziusban fogott Molnár a fordításhoz -- vagy a mint ő nevezi -- «magyar zubonköntöskébe öltöztetéséhez», s szeptemberben már készen volt az egészszel. Ha tekintetbe vesszük, hogy azzal csak szabad óráiban foglalkozhatott, valamint azt, hogy időközben több mint három hónapig a fordítást abba hagyta, el kell ismernünk, hogy ügyes verselő volt, a ki a változatos versformákat meglepő könnyűséggel kezelte, s valamint azt is, hogy a ráfordított időhöz képest nagyon sikeresen oldotta meg feladatát.

Nyelve magyarosság, erő és tisztaság tekintetében a

¹ Psalt. Ung. Ajánlás.

² U. o. (Az 1594. lipcsei kiadás szerint.)

³ *Napló*, 1596. aug. 15.

⁴ Világosan következik ez a Psalt. Vng. alább idézett helyéből: «Annakokáért meggondolhatja minden» stb. és

a Duboys segítségéből is. A legújabb időben is vita volt erről egy prot. egyházi lapban.

⁵ Psalt. Ung. Ajánlás.

⁶ U. o.

Balassyéval is kiállja az összehasonlítást: bámulatra méltó körülmény, ha meggondoljuk, hogy ekkor már tizenöt évet töltött idegenben, távol hazájától.

Költészeti szempontból tekintve, a zsoltárok fordítása nem mind egyformán sikerült, de van köztük több olyan

különösen a 33, 42, 50, 86, 90. zsoltár mely valóban szépnek mondható s költői tehetségre vall.¹ A bíráltnál az is figyelembe veendő, hogy az alapul vett Lobwasser-féle fordítás több darabja messze mögötte marad a franczianak s itt is a Marot és Béza zsoltárai költői szempontból nagyon különböző értékűek.²

Alig hogy elkészült Molnár fordításával, helyzetében újabb fordulat állott be.

Stántzing megígérte neki, hogy Altdorf után Heidelbergbe fogja őt fiaival együtt küldeni. Időközben azonban a terv a családi körülmények miatt változást szenvedett: leányának hozományt kellett adni, maga is megnősült s e miatt tett nagyobb kiadásai következtében ígétét nem teljesíthette. Molnár, a ki főleg a biblia kiadása, de más okok miatt is Heidelbergbe vágyott, ekkor haza vitte tanítványait szüleihez s másfél évi tanítás után búcsut vett tőlük s elment Heidelbergbe. Stántzing bizonyítványában említi, hogy nem szívesen vált meg tőle, Rittershausen pedig ajánlólevelében áradozóan magasztalja erkölcsét és érdemeit, a kire soha sem volt panasz s a ki a tudomány-szeretete miatt száműzött lett s Németországban él, nem hogy hazáját feledje, hanem hogy tudományt és tapasztalatot gyűjtsön, melylyel később reászoruló hazájának tehetsége szerint szolgáljon és használjon.³

Heidelbergben egy ideig a Tököli Miklós vendége volt,

¹ Egy zsoltárt theologiai szempontból RÉVÉSZ IMRE tárgyalt tüzetesen a Prot. Egyházi és Isk. Figyelmezőben (1877—78.) versről versre összevetve MOLNÁR fordítását az eredetivel.

² DOUEN id. műve.

M. Okmánytár III. 1606. nov. I.

később a Frigyes által alapított Sapiientiæ-collegiumban, mely 60-80 nagyobb tanulót fogadott be, a tanítók asztalánál nyert ellátást.¹

Most végre a heidelbergi egyetem könyvtárából kivette az Asztalos rendeletére ott letett magyar bibliát s hozzá foghatott annak tanulmányozásához. De még előbb a zoltár kiadásának gondjától akart megszabadulni. Heidelbergben, Frankfurtban hasztalan kínálta a kiadóknak. Itt is Dubois buzgózkodott érdekében, ő ajánlotta Palthe-niusnak, a ki kezdetben hajlandónak is mutatkozott, azután (1607) Herbornban Corvinus (Raabe) Kristófnak² a ki végre vállalkozott kinyomatására. Mint Molnár mondja, e kiadást

37. CORVINUS KRISTÓF NÉVALÁÍRÁSA.

Corvinus is nagy áldozatnak tekintette s inkább csak Isten-nek tett fogadásból vállalta el, a miért a pusztító pestis közepette életben maradt.³

Molnár művét, melyhez egy *Catechismus* fordítást is csatolt, IV. Frigyes pfalzi választófejedelemnek s Mórica-z hesseni tartománygrófnak ajánlotta. Az előbbinek hálából, a miért az ő akadémiáján «öt esztendőnél többig volt jótéteménnyel élő tanítvány» és mert Németország volt «tanuságának csendes partja», a hol életének csaknem felét töltötte el; Móricaznak, mivel már Prágában hallotta,

¹ HAUTZ, Gesch. d. Universitäts Hei-delberg I. 438. E felvétel kivételes volt, mert a Collegium szabályai szerint a tagok csak Pfalzból valók lehettek

² *Napló*, Akad. kiadás, 16. l.

³ Molnár HOLLÓS KRISTÓF-nak ne-vezi.

hogy az ilyen ajánlást szívesen fogadja és azért is, mivel Tököli Miklós azt beszélte neki, hogy őt Dillenburghban magyarul szólni hallotta.

A nyomtatás befejezése után útra kelt, hogy személyesen átadja művét a két fejedelemnek.

Mindkettő szívesen fogadta és megajándékozta. Ekkor találkozott először Hessen tudománypártoló fejedelmével, itt kezdődik a fejedelmi pártfogás, mely irodalmi munkásságának új irányt ad.

V.

MÓRICZ egyike volt kora legnagyobb fejedelmeinek, ki-nél kitünő uralkodói képességekkel bámulatosan sokoldalú tudományos műveltség párosult. Uralkodására esik Hessen fénykora s ő maga méltán viseli a «tudós» melléknevet. Genialitása sok tekintetben Mátyás királyunkra emlékeztet. Jeles hadvezér volt s példányszerűen újjászervezte hadseregét, a politika és kormányzás mellett épenúgy kedvelt az építkezésekben és a folytonos utazgatásokban. Casseli udvara a finom erkölcsök, szépművészetek és a tudományos képzettség valódi iskolája volt.¹

A tudományt nemcsak pártolta, hanem művelte is. A héber, görög és latin nyelven kívül megtanult angolul, francziául, olaszul, spanyolul és magyarul² s számtalan művet írt versben és prózában, latin, német és franczia nyelven, melyek részben nyomtatásban is megjelentek. Nagy zenekedvelő és szinpártoló volt. Udvari zenekarát maga gyakorolta be s az messze földön híres volt; Casselben színházat építtetett, melyben tanulók, egyetemi polgárok s szerződött angol színészek többféle nyelven tartottak előadásokat, sokszor pedig épen a fejedelem drámáit adták elő.³ Több üdvös moz-

¹ REHM Fr. Geschichte der beiden Hessen. (Marb. u. Leipz. 1846) II. 101 kk.

² U. o. 99.

³ U. o. 102

galomnak állott élére: egyik alapítója volt a mértékletességi rendnek, mely a fejedelmi udvaroknál divatozó dőzsölések megszüntetésére alakult, tagja volt a Pálmarendnek stb.

38. MÓRICZ HESSENI FEJEDELEM.

A művelődés terjesztése érdekében figyelme minden irányban kiterjedt. Az iskolaügy pártolásának élénk bizonytsága a Casselben alapított lovagiskola, iskolai rendeletei s az a szokása, hogy gyakran meglátogatta a marburgi egyete-

met és a lovagiskolát s maga is ügyes vitatkozó lévén, részt vett a vitatkozásokban, jutalmakat tűzött ki, sőt olykor az iskolai dolgozatokat maga átnézte.¹

Mint nagy zenekedvelő az egyházi énekügyre is kiterjesztette figyelmét. Az egyházakat új orgonával látta el, a Casselben alapított könyvnyomdában négyhangú karénekes könyvet nyomtatott ki; az ő költségén jelent meg Schönfeld György német bibliája is (1601).²

Tudósokkal, művészekkel szemben különösen bőkezű volt s velük levelezésben s állandó összeköttetésben állott, tehetséges ifjakat külföldön tovább képeztetett s egész kis könyvtár lenne, a neki ajánlott művekből, melyeket nagyobbbrészt bőkezűleg honorált.³

E tudománypártolás híre indította Molnárt arra, hogy zoltárfordítását Móricz fejedelemnek ajánlja s reményében, hogy azt kedvesen fogadja, nem is csalódott. A fejedelem még mint tizennyolcz éves ifjú, maga is foglalkozott zoltárfordítással s latinra fordított zoltárai Schmalkaldenben (1593) meg is jelentek, a melyet mint Molnár a Dictionariumot, ő is bemutatott Rudolf császárnak és az köszönő levelet küldött neki érette.⁴ Büszke volt most arra, hogy az első magyar Zoltár neki ajánlva jelenik meg, annyival is inkább, mert családja is tartotta a magyar rokonságot: ezért tanították neki gyermekkorában a magyar nyelvet. Ha magyarokkal találkozott, azokkal magyarul beszélt, mint azt Tököli Molárnak elmondta, midőn Heidelbergben egy hétig az ő vendége volt. A Móricz szíve szerint beszélt tehát Molnár, midőn később egyik műve ajánlásában arra hivatkozott, hogy neki magyar vér is foly ereiben, hogy «anyai nemzetében tündöklék és örökké fennlendik jó emlékezeti az istenes Ersébet királné

1 MOLNÁR Naplója 1609. jan. 10. CAESAR J. Catalogus stud. scholae Marpurgensis IV. (Marb. 1887) 46—47. l.

2 REHM II. 104.

3 U. o. MOLNÁR. Psalterium. Ajánlás.

4 REHM II. 99.

asszonnak, az hatalmas magyarországi második András király leányának, Lajos hesseni és thüringeni tartománygróf nejének». A fejedelem ezen családi hagyományai, saját zoltártantúlmányai, valamint a Molnár szerény föllépése egyaránt okai lehettek annak, hogy műve ajánlását kedvesen s őt magát pártfogásába fogadta, midőn 1607. május utolsó napján nála megjelent.¹

Itt kezdődik Molnár életének fénypontja, az altdorfi nyugodt napok után most lát újra boldog és szerencsés napokat, melyekben ismét gondtalanul irodalmi munkásságnak szentelhette idejét.

A fejedelem az első bemutatkozás után el sem eresztette, hanem magával vitte egy kiránduló útjára, melyet feleségével, három fiával és Wolf Hermannal hajón tett meg.² Azután megajándékozva, egy levelet adott neki, mely a marburgi egyetem rektorának szólt s arról intézkedett, hogy az egyetemre felvétessék s hogy ott ellátása legyen.

Most Molnár Marburgban telepedett le hosszabb időre s irodalmi terve, mely már annyiszor foglalkoztatta, de a melyet mindenféle akadályok miatt folyvást jobb időkre kellett halasztani, ismét felszínre került. Értjük a biblia kiadását.

Heidelbergi útjának meg volt az az eredménye, hogy az Asztalos-féle bibliát magához vehette s így legalább az olvasás és javításhoz hozzáfoghatott. De egyszersmind kiadó után is nézett. Először is Corvinust, zoltára nyomtatóját próbálta a kiadásra rábírní, s egy siegeni barátját is felszólította, hogy beszélje rá erre őt. De hiába, nem vállalkozott rá.

«A magyar biblia nyomtatásáról írja ez a barátja tanácsot sem adhatunk, mivel nem vagyunk bizonyosok affelől,

¹ *Napló*, 1607. máj. 29 s köv.

² *Napló*, id. h.

hogy Corvinus ily nagy munkát kára nélkül felvállalhatna-e? Mi lenne akkor, ha míg azt sajtóján nyomtatná, másutt a magyaroknak tetszetősebben kinyomatnék? Tehát te, a ki a hazai viszonyokat ismered, előbb országotok nagyjaival tárgyalhatsz, hogy Corvinus óva legyen a kártól, ha ilyes valamitől fél. Ha önként nem kész akaratomnak kedveskedni: a mi véleményünkre, a melyről tudja, hogy e tekintetben semmit sem ér, nem sokat hajt. Kegyes szándékodat helye-

39. MÓRICZ HESSENI FEJEDELEM ÉS FIAI.

seljük, de azt kell nézni, hogy milyen úton lehetne legjobban végrehajtani.»*

Ez még akkor volt, mikor Möriczczal nem találkozott Molnár. Csakhamar ezután híre ment, hogy az idegen tudóst a fejedelem állandó pártfogásába vette. Molnár maga is hirdette ezt. Természetesen legelőször egykori pártfogóit és barátait tudósította, a kik egymásután kívántak neki szerencsét.

«Örülök, hogy Istennek és a felséges fejedelemnek ke-

* *Levelezés*, 1607. ápr. 21.

gyébe jutottál», írja neki tántoríthatatlan pártfogója Rem, a ki a Zsoltárból is kért egy példányt, nem annyira a műért, mint inkább a szerzőjéért, mivel neki úgy is olyan az, mint maga megvallja, mintha æthiopiai nyelven volna írva.¹ Rittershausen munkára buzdítja s figyelmezteti, hogy hazájában, vagy külföldön nem egy könnyen kínálkozik másik ilyen kedvező alkalom,² az ifjú Cuno szerint az ő esete arra példa, hogy az Isten az övéit úgy fölmagasz-

40. MÓRICZ HESSENI FEJEDELEM NEJE ÉS LEÁNYAI.

talja, hogy a leghatalmasabb fejedelmek szolgálatára is alkalmasak lesznek;³ egy másik barátja Ezsaiás azon jóslatának beteljesedését látja e pártfogásban: «Királyok lesznek a te táplálóid» stb.⁴

Most már a könyvkiadók is szívesebben szóba állottak vele s Genius Izsák frankfurti lelkész és Brederode közvetítésével nem sokára csakugyan talált vállalkozót, Hülsz Levin könyvkiadó és kosmograf özvegye személyében, a

¹ *Levelezés*, 1603. jun. 1.

² U. o. 1607. aug. 27.

³ U. o. 1607. aug. 31.

⁴ U. o. 1607. aug. 25. (Sedan) E mondatot MOLNÁR is idézi a biblia (1608) ajánlólevelében.

kit apró szívességgel Molnár maga is igyekezett megnyerni.¹ Midőn a kiadás föltételeiben: hogy Molnár ez időre Hanauba költözik s maga ügyel fel a nyomtatásra, hogy «közép formában» azaz kis ívrét alakban s 1500 példányban² nyomtatják stb. megegyeztek, azonnal hozzáfogott az új átdolgozáshoz. Változtatásai a mű berendezésére, a szövegre és orthographiára egyaránt kiterjedtek. Az apokryph könyveket külön választotta a kanonikusoktól, miként egykori tanárától Piscatortól látta, a sajtóhibákon kívül «kitisztította a szólásnak dísztelen módját» vagyis a solœcismusokat, melyek abba a magyarul nem eléggé jól tudó Mancskovits miatt csúsztak be; a fordítást egyes helyeken az eredetivel összevetette, s időrendi táblával és lapszéli jegyzetekkel tette kiadását még használhatóbbá. Ismerősei, barátai, mint a zsoltároknál, úgy itt is igyekeztek munkáját megkönnyíteni. Genius sajtó könyvtárából több bibliafordítást adott neki, Hartmann János a marburgi egyetem rektora pedig szabad bemenetelt engedett neki az egyetem könyvtárába.³

Mikor mindezekkel elkészült s a kiadó megbízásából Frankfurtba utazott, hogy ott magyar betűket öntessen, ez-

¹ Így ő közvetítette egy általuk kiadott francia szótár ajánlását Ottó tartománygrófnál, a ki azt el is fogadta s tíz tallért küldött neki, hogy juttassa az özvegy kezeihez. *Napló*, 1607. nov. 15. *Levelezés*, 1607. nov. 22.

² Biblia. Oppenheim 1612. Előszó.

³ Biblia (1608) Ajánlás. Haza is írt könyvekért, de a mit küldhetek volna, az sem érkezett meg kellő időben. Molnár Benedek írja neki (1608. aug. 18): «Im az minő könyveket kéretem Asztalos András uram által, im általküldöttem Szombatban az Novum Testamentumot». De Asztalos azt nem küldte el. «A Novum Testamentumot, — írja 1609. szeptember 10. — kit az bódog emlékezető Tomás Félegyházi az görögöböl transferált volt nagy szép módjával és ékes magyar

szókkal, mostan ismét ujonnan kinyomtatták Debreczenben, és szép explicatiókkal megöregbítette Hodászi Lukács uram, az főpredicator Debreczenben, de még nem érkezett hozzánk, hogy küldhettem volna egy exemplárt kegyelmednek. Az kegyelmed bátyját elhozattam vala, de oly igen mód nélkül való, minthogy igen régi translatio is szalaj magyar szókkal, hogy az alföldi magyarok előtt olvassák, ugyan megnevetnék az igéknek neveit és én nem itélem méltónak felküldeni kegyelmednek, hanem az, kit most ujonnan kinyomtattak, ha szükséges lejend kegyelmednek, írja meg kegyelmed. És azfélét küldök egyet kegyelmednek. E Félegyházi-féle fordításnak Molnár egy későbbi kiadásnál vette hasznát.

alatt két oly akadály merült föl, mely már-már a megkezdendő nyomtatást veszélylyel fenyegette. Az első az, a mire Molnárt Martin figyelmeztette, t. i. az alatt, míg ő itt a nyomtatásra előkészületeket tett, Bártfán is hozzáfogtak egy új kiadáshoz, de időközben felsőbb rendeletre a nyomtatást abba kellett hagyni, mivel a lutheranizmus érdekében több rendbeli módosítást tettek a fordításban.¹ Molnárnak ezt Miskolczi tarczali iskolamester írta meg s egyszersmind biztatta is: «Azért ha kegyelmed mostan ki nyomtatná, nem lenne kegyelmed munkája szidalmas. Sok keresztyén embernek a kegyelmed intentióját megmondottam és felette igen dicsérték az kegyelmed kívánságát, de az irigyeket igen szidalmazták. Isten segítségéből kezdj hozzá társ, megsegít az Isten ez szent cselekedetben. Én is, ha egy exemplárt küldesz benne, megsenkellek² 2 aranyval.»³

A másik és nagyobb baj, Molnár bátortalanságából eredt, mely miatt kevés hiányzott, hogy a fejedelem kegyét el nem veszítette. Ő a biblia kiadásánál is számított a fejedelem támogatására, de egyideig egyenesen nem mert ezt kérni, hanem kerülő úton igyekezett benne ezt a gondolatot felébreszteni. Ez lehetett a célja pl. azzal, hogy a magyar biblia első levelét egy levél s a Molnár Gergely latin grammatikája kíséretében megküldte neki. A bibliakiadás segélyezését azonban nyíltan csak akkor kérte, mikor már a könyvkiadóval egyezsége lépett. Két kérőlevelet is írt, a nélkül, hogy erre célzott volna. Csak akkor tudta meg a fejedelem, mikor egy harmadik levélben megemlítette, hogy kiadója megbízásából Frankfurtba kérésül, hogy ott betűt öntessen. Móricznak nagy tervei voltak e mű kiadására vonatkozólag; szerette volna a magyar Zsoltár segélyezése után a magyar biblia kiadásának dicsőségét is

¹ *Levelezés*, 1607. júl. 20.

² A német schenken szóból.

³ U. o.

nevéhez fűzni, hogy két nemzet, a német és magyar együtt emlegesse hálával nevét s azért nem is titkolta el nehez-
telését, midőn Molnár sietése által tervét megsemmisülve
látta. Azonnal levelet íratott Wolf által, hogy ha még nem
késő, közölje vele szándékát.

«Az ajándékozott iratokat írja ő felsége kegyel-
mesen elfogadta s kegyesen megígérte, hogy a biblia támo-
gatásáról is gondoskodni fog. Alig három óra múlva az-
után, hogy ezt a mondott választ kaptam, hozzák nekem má-
sik leveledet, melyet márczius utóján írtál s jelented, hogy
most Frankfurtba mégy, hogy megöntesd a hiányzó betü-
ket és hogy mihelyt lehet, dologhoz fogsz Hanauban. Midőn
ezt felséges urunknak jelentettem, megparancsolta, rögtön
írd meg neked, hogy ő felsége egyáltalában azt akarja,
hogy azt a magyar bibliát Hessenben nyomtassák. Gon-
dolkodjál tehát komolyan arról, hogy felséges urunk előtt
megjelenhess s akaratát e munka végrehajtása módjáról a
legelső alkalommal megérthess. Cselekedjél e dologban a
fejedelem akaratára szerint s azt hiszem, nem lesz okod
készségedet megbánni.»¹

Elképzelhetjük, mily zavarba hozta e levél Molnárt. Őt
eljárásánál a legjobb szándék vezette, arra pedig gondolni sem
mert volna, hogy a fejedelem ily rendkívüli áldozatot hozni
is kész legyen. Nem is mert megjelenni a fejedelem előtt,
attól félt, hogy élőszóval nem tudja előadni mentségeit.
E helyett töredelmes levelet írt, melyben előadta, hogy mi
indította arra, hogy maga keressen könyvkiadót, s hogy Bre-
derode ajánlotta neki Hanaut, hogy már meg is egyezett a
Hülsz-örökösökkel, hogy a nyomda e célból már költsé-
gekbe verte magát stb. Mindenképen jóvá akarta tenni hibá-

¹ *Levelezés*, 1608. apr. 5. Wolf levele.
Neve után tette: «A fejedelem rendeletére.
Kívül ráírva Cito, cito, cito. Hol éri utól
e levél MOLNÁRT, nem tudta Wolf, azért
azt írta rá, hogy lakhelye Frankfurtban

Genius Izsák úrnál tudakozandó meg,
vagy Hanauban a könyvnyomtatónál ke-
resendő. S csakugyan ez utóbbi helyen
kapta meg.

ját, s nagy igyekezetében olyanokat is írt, a melyek a fejedelmet csak ismét sérthették: nevezetesen, hogy ha Hanau-ban nyomtatják is, azért a mű czimlapjára Casselt lehet tenni nyomtatási helyül, hogy ő így is a fejedelem neve alatt akarta kiadni stb.

A Wolf újabb válaszában, melyet Schmalkaldenből küldött, meglátszik, hogy a fejedelmet ez a válasz csakugyan nem engesztelte ki.

«Mihelyt leveledet megkaptam, -- írja -- nyomban alázatosan átadtam felséges fejedelmünknek olvasás végett és ő felsége elolvasta. De a mennyire én megítélhettem, nem követted ő felségének szándékát, mert midőn felséges urunk megértette, hogy e dologra nincs alkalmas könyvnyomtató: hogy ezen dicséretes vállalatnak semmi hiánya ne legyen, saját könyvnyomdáját akarta annak szentelni és hogy a magyar biblia ezt a kiadását óhajtása szerint hathatósabban támogathassa, Casselben a fejedelmi palota szomszédságában jelölt számára helyet. Ez volt fejedelmünk szándéka. De mivel úgy látszik, hogy Brederode úr inkább néz az övéi hasznára, mint a fejedelem tervére s ez úttal mind a helyet, a hol a mű nyomattassék, mind a szükséges költségeket megtalálta: felséges urunk ebben kegyesen megnyugodván, úgy látszik, nem törődik többé ez ügygyel. Sőt inkább, mivel ezen nehéz dolog támogatása által nem neve dicsőségét kereste, úgy látszik, teljességgel nem akarja, hogy a biblia czimlapjára nyomtatási helyül mást tegyenek, mint azt, a hol nyomtatták s nem vágyik arra, hogy ő felségének neve e műhöz adassék, hogy netalán mások, kik nem oly nemes érzésűek, nem mondom, hogy azt ne gondolják, de azzal még csak ne is gyanusíthassák, hogy támogatása büszkeségből eredt».¹

E levél május 2-ikán kelt² s mire Molnár megkapta,

¹ *Levelezés*, 1608. máj. 2.

² Régi naptár.

akkor már jól előrehaladtak a nyomtatásban. Régi, gyermekkori vágya teljesedett most be s lelkesedéssel s lankadatlan bűzgósággal feküdt neki a munkának. Örömmel küldözgeti szét a mutatványiveket; ezzel ad életjelt magáról Remnek, a ki már holthírét hallotta s jóleső megnyugvással fogadja a mindenfelől érkező buzdításokat.

«Méltán dicsérik — írja Rem — a szent könyvek írói a hősokeket, kik az Úr harczát harczolták, kik az Úr munkáját végezték, szorgalmasan, nem hátrálva elernyedés miatt sem jobbra, sem balra. Hasonló dicsőség illet meg szerintem téged, jámbor férfi, legigazabb barátom; . . . az Úr szőlőjében szerényen dolgozol . . . s nem saját dicsőséged, hanem a magyar egyház hasznát keresed.»¹

«Mily nagy hiveséggel és szorgalmatossággal forgottam a kinyomtatásban — írja ő maga — tudja az Isten és az én lelkem esmereti»,² elhiszszük neki, de leginkább bizonyítja az, hogy a közel másfélezer lapra terjedő, sűrű nyomású mű, melynek egész korrekturáját is ő végezte, már szeptember 19-ikén³ kikerült a sajtó alól, tehát öt hónapig se tartott,⁴ pedig a mellett Bocskay István Apológiáját is újra kinyomatta.⁵

Időközben valamiképen Móricz fejedelmet is annyira ki tudta engesztelni, hogy az nemcsak megengedte, hogy az «ő árnyéka alatt elkészített biblia az ő dicsőséges nevének eleiben írásával legyen kedvesb a magyar nemzetnél»⁶ s nemcsak «vig tekintéssel, kegyes és kegyelmes kézzel» vette,⁷ hanem később egy másik munkát is, melyet Molnár az ő egyenes megbízásából írt, szintén Hanauban nyomtatott ki.

Mert Molnár a biblia mellett más munkán is dolgozott.

¹ *Levelezés*, 1608. szept. 4. Rittershausen 1608. szept. 8. Filiczky János 1608. jul. 31.

² Biblia (1608). Előszó.

³ Régi naptár.

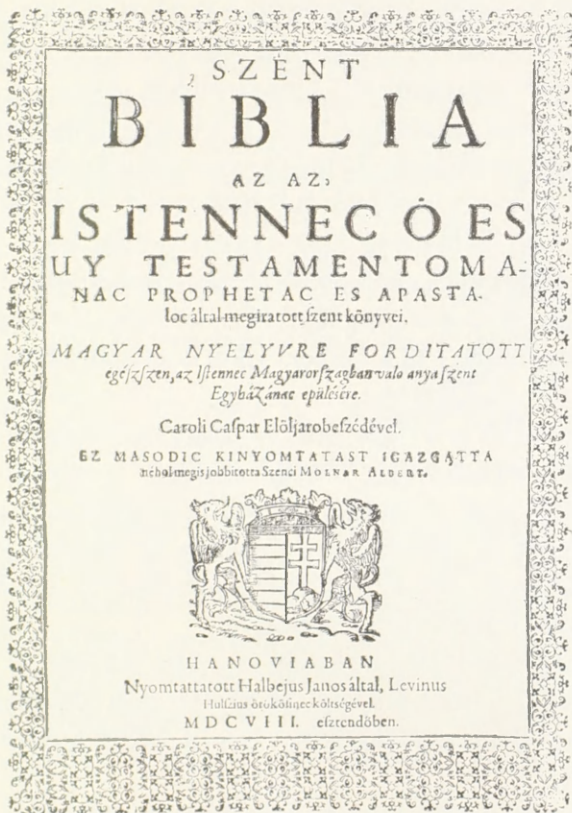
⁴ Május 2—szept. 19.

⁵ *Napló*, 1608. jul. 12.

⁶ MOLNÁR szavai az Ajánlásban.

⁷ U. o.

Élete ama legnevezetesebb napján, midőn kis Zsoltárával kezében, a fejedelem magyar sympathiája s azon tudat által bátorítva, hogy a fejedelmeknek nemcsak a hasznos és szükséges, hanem néha még a ritka és idegen ajándékok

41. A «SZENT BIBLIA» (1608.) CZÍMLAPJA.

is kedvesek szoktak lenni,¹ megjelent nála: az nemcsak kegyesen meghallgatta «valamint selpeghetett»,² hanem megbízást is adott neki egy magyar *grammatika* írására. A magyar tudós és a magyar zsoltár látása eszébe juttatta

¹ Psalt. Ung. Ajánlás.

² U. o.

a magyar nyelvet, melynek elemeire gyermekkorában tanították s azt a gondolatot ébreszthették benne, hogy most kedvező alkalom lenne annak alaposabb megtanulására. E kívánsága akkor meglepte Molnárt, a ki ily műírására soha sem gondolt, de elfogadta azt és büszke volt reá, mivel e megbízás által nemzetét látta megtisztelve.

Sokat tünődött magában azon, hogyan írja, minő rendés módszert fogadjon el. Ismert ugyan több ily művet, például a Béza és Ramus francia grammatikáját, több német és cseh nyelvtant, de más volt e nyelvek szelleme, más módszert kívánt a nyelvtan tárgyalása is. A korábbi magyar munkák példányai¹ oly ritkák voltak, hogy Molnár azoknak létezéséről sem szerezhett tudomást.² Utoljára is a Ramus módszert fogadta el, tekintettel a fejedelemre, a ki szintén ebben írta a hesseni iskolák számára latin nyelvtanát.

A szerkesztésnél úgy járt el, hogy elővette a Károli-féle bibliát, eleitől végig olvasta s abból és egyéb magyar könyvekből, mint a Székely István Krónikájából, az orthografiai, nyelvi és mondattani példákat. E munkájának kettős haszna volt, mivel egyúttal kijavíthatta a biblia számtalan hibáit, következetlenségeit.

A munka így lassan haladt s nem maradt el az azt türelmetlenül váró fejedelem sürgetése sem. Molnár sietett őt egy levéllel megnyugtanni, a mi a Wolf közvetítésével sikerült is.

«Munkád illetőleg — írja ez neki³ — felséges fejedelemnek nem csak előadtam, a mit megírtál, hanem a levelet is odaadtam ő felségének olvasni s elolvasás után azt válaszolta, hogy ő kegyesen megnyugszik a te dolgaidban; nem azt kívánja, hogy mennél gyorsabban, hanem

¹ Sylvester Grammatikája és az Orthographia Ungarica Cracoviensis.

² «Quem sequerem, quemque fugerem,

habebam prorsus neminem» írja a Grammatica Ung. előszavában.

³ *Levelezés*, 1607. júl. 18.

hogy mentül jobban végezd el a dolgot; nem kell tehát sietned, hanem kellő időt fordíts reá; felséges urunknak gondja lesz arra, hogy valósággal tapasztald, mily kedves leend ő felségének ez a munka.»

Két hónap mulva újabb sürgetésnek kelle menni, mert Wolf ismét azt írja Molnárnak, hogy a fejedelem elfogadta mentségeit, hogy miért halad olyan lassan a munkában s szívesen vár, csak jól dolgozza ki.¹

Molnárt ezalatt a bibliakiadás gondolata és munkája is nagyvon elfoglalta s főleg e miatt haladt oly lassan a grammatika írásában. A lassúságért azzal vigasztalta ma-

42. WOLF HERMANN ALÁÍRÁSA.

gát és talán a fejedelmet is, hogy Clajus német grammatikairó húsz évig dolgozott munkáján, pedig voltak előtte, a kiket követhetett.² Két évi munka után³ mégis elkészült vele s 1609 június 17-ikén⁴ «a könyvnyomtatás feltalálása napján» az ajánlólevelet is megírta az ifjú Móricz herczeghez, pártfogója fiához, a ki ekkor a marburgi egyetem rektora volt, a következő évben pedig ki is nyomatta Hanauban.⁵

1 *Levelezés*, 1607. szept. 30.

2 *Gramatica*. Előszó.

3 «Confectus vero tandem mihi est Dei beneficio iste libellus Ungaricus in inclita hac academia per biennium fere, raro intermissa meditatione compositus; qualis nunquam antea fuit visus. In quo sane multum sudavit ingeniolium meum, ut quoquo modo principe dig-

num munus ex eo elaborarem.» U. o. Ajánlás.

4 Régi naptár.

5 *Novae Grammaticae Vngaricae succincta methodo comprehensae et perspicuis exemplaribus illustratae libri duo*. Hanoviae. Typis Thomae Villeriani, impensis vero CONRADI BIERMANNI et consort. 1610. 8-r. 202. l.

Az érdekes ajánlólevélnek, azért, hogy az ifjú Móriczhoz van intézve, nagyobb részét mégis a tudománvpártoló atya magasztalása foglalja el. Miután fölemlítette, hogy a hesseni udvarban a görög és latin nyelven kívül, francia, olasz, spanyol, angol, és belga nyelvű társalgást lehet hallani, a mely nyelveket a herczeg és testvérei is értenek és beszélnek, így adja okát a grammatika ajánlásának:

«Én ugyan önként megvallom, hogy a magyar nyelvnek a föld ezen távolabb eső részén csekély haszna van s rá csaknem semmi szükség sincsen, de a kik Pannónia híresnevezetes földjét megnézni s török katonaságot látni óhajtanak, azoknak valóban hasznos és szükséges. És ki tudja, hátha az isteni felség a magyar nemzet folytonos szenvedéseit és szomorú gyötrelmét megszáván, valahára annak is csendességet ajándékoz és oly boldoggá teszi, hogy más fejedelmi férfiak is látni akarják s Felsőged is évek múltával azt a pannoniái országot haszonnal és gyönyörűséggel nézegetheti meg.¹

Ezután rátér a magyar irodalom szegénységére, a mi nek bizonyága, hogy sehol nem talált magyar nyelvű kézirati codexre, hogy magyar könyv is kevés van² s e miatt a magyar nemzet és nyelv régiségéről keveset tudott kinyomozni. Előszavában a nyelvrokonság kérdéséről is megemlékezik s nyíltan bevallja, hogy nem tudja, melyik nyelvből származik, vagy mely nyelvekkel rokon a magyar; csak az bizonyos szerinte, hogy egyetlen európai nyelvvel sem rokon, ha nem vesszük annak a Pannoniában található tárgyak némely szláv elnevezéseit s azt sem tudja, hogy vajjon maradt-é fent Ázsia scythiai határain valamely nemzet, mely a mi hunn nyelvünkkel él? Azután Székely

¹ U. o. Ajánlás.

² A legrégebb magyar könyv, melyet ismer Székely István 1558. Krakkóban nyomtatott krónikája s ebből mutatvá-

nyul latin fordítással együtt közli a magyarok bejövetelére és keresztyén válásra térésére vonatkozó részt.

István után megemlíti a székelyek hunn betűit, melyeket soha sem látott, sem olyan embert nem ismert, a ki valahol látta volna s egyben felszólítja honfitársait, különösen az erdélyi székelyeket, hogy ha ilyen van náluk, bocsássák azt közre s ne vessék meg a szlávok példájára a magyar nyelv művelését.¹

Molnár, mint azt a czimben is jelezte, két részre osztotta föl munkáját, u. m. etymológiára és syntaxisra.² Első nyelvtan, mely mondattannal együtt csonkítatlanul maradt ránk s egész a mult század végéig használt kézikönyv volt. Nagy hibája, hogy mint a korabeli nyelvtanírók, úgy a latin grammatika békójától ő sem tudott megszabadulni, bár némi ily irányú törekvést árul el;³ valamint az is, hogy a helyett, hogy magából a nyelvből vonná el a hang-, nyelv- és mondattani törvényeket, más rokotalan nyelvből elvont, készen talált szabályokat erőszakolt rá s e miatt a nyelv szellemébe sem hatolt be, bár finom nyelvészeti megfigyelésnek s önálló nyelvészi gondolkodásnak is számos jeleit találjuk nála.⁴

Az így nagy szorgalommal és fáradsággal készült nyelvtan, annak, a kinek első sorban készült, tetszett: a fejedelem gazdagon megjutalmazta érte s Molnár meglegegedéssel tekinthetett vissza a marburgi három évre, melynek tevékenységét két nevezetes munkája: egy régi tervének megvalósulása s egy ígéretének beváltása hirdeti.

De egyéb okok is voltak, a miért Molnár örömmel gondolhatott később vissza az itt eltöltött időkre. Már említettük, hogy a fejedelmi kegy sugárzása hogyan, mennyire

¹ U. o. Előszó. A TOLDY kiadásában (Corpus grammaticorum linguae Hung. Pest 1866.) 113.

² Első magyar syntaxis, mivel SYLvester Grammatikájának az a része, mely ezt tárgyalhatta, úgy látszik, örökre elveszett.

³ Ilyen pl. a névragozásban a 7-ik eset (Mutatív) felvétele, az igék osztályozása és ragozása stb., melynél a héber nyelvtanírókat követte.

⁴ Pl. a tárgyias és tárgyatlan (direct és indirect) igeragozás megkülönböztetése. (TOLDY i. m. 176.)

emelte hazai és külföldi barátai szemében Molnárt, hogy miként siettek ezek szerencsét kívánni emelkedéséhez.

A szerencsekivánatok, buzdítás és elismerés mellett is volt valami, a mi miatt öröme nem lehetett teljes, a minék emléke fájoan érintette kedélyét. Nagyon bántotta az, hogy két régi pártfogója Békési és Siderius, a kiknek segedelme által a legválságosabb napokban tartotta fent magát, mivel hazahívó szavuknak nem engedelmeskedett, megsértődve végleg elhallgattak s többet reá sem gondoltak. Megkérte jó barátait, hogy járjanak közbe érdekében s győzzék meg e haragos patronusokat arról, hogy nemes és szent cél tartja őt a hazától távol; hivatkozzanak szótára mellett zoltárára s előre keltsenek jó hangulatot a magyar biblia iránt, melynek nyomtatását nem sokára megkezdik. Több barátja buzgólkodott ügyében. Midőn Hanauban a bibliát nyomatta, csaknem egy időben ketten is tudósították a Miskolczi István tarczali rektor közbenjárása eredményéről; az egyik, Szepsi Mihály azt írta meg, hogy a magyar biblia kiadását Siderius is szükségesnek tartja, csak hogy nem látja, hogy ilyen veszedelmes időben honnan lehetne támogatást kicsikarni; de azért maradjon meg feltett szándékában s a miben lehet, annak idején segítségükre számíthat. Ebből megítélheti, hogy milyen indulattal van ő hozzá Siderius. «Azt mondom azért -- teszi utána -- hogy adjon Isten sok embert hasonlót Sideriushoz.»¹

Ugyanez az értelme Váradi Farkas Gergely levelének: «Az felfődrül Siderius uram írta kegyelmednek, hogy az bibliakinyomtatásban kegyelmed találjon módot, ha hazánk nem nyújthat segítséget is, melyből kegyelmed megítélheti, hogy ez az elkezdett szép munka nem leszen kegyelmednek kárára, sőt nagy tisztességére.»² Nem oly megnyugtató volt magának a Miskolczinak levele:

¹ *Levelezés*, 1608. jun. 21.

² U. o. 1608. jun. 26.

«Siderius és kassai pártfogód, Békési előtt írja -- gyakorta sokat beszéltem rólad s nem hizelgésből mondom, de nem fogyok ki magasztalásodból, bár annak hatását az irigység lerontsa is. Sok ócsárlód ellenébe magyar-latin Calepinusodat, többeknek Zsoltárodát hozom föl és ez becsületes nevednek oly világos bizonyága, hogy a aljnép szitkai be nem feketíthetik.»¹

Sideriust csakugyan nem sikerült kiengesztelni; ez nem sokkal ezután meghalt, annélkül, hogy Molnárnak megbocsátott volna. «Az egyetlen Siderius János úr volt ellenséged, írja alig négy hónap mulva szintén Miskolczi -- a ki 1608. augusztus végén az új számítás szerint megszűnt élni, mást senkit sem tudok. Vagy ha tudnék is, hát azután? Vajjon az indiai elefánt fél-e a szunyogtól?»²

De volt még más is, a ki haragudott Molnárra, ha épen ellensége nem volt is. Ezt Miskolczi ezen levele is elárulja, melyben tanácsolja Molnárnak, hogy mi módon engesztelhetné ki Békésit. Megírja neki, hogy sokat beszélt vele róla s hogy napról-napra szelidebb lesz. Jó ember az és őt igen kedveli. Elmondta neki, hogy a Zsoltár magyar nyelvű ajánlásában hálásan emlékezett meg róla; jó néven vette, de még jobb néven venné, ha egy vagy két példánnyal köszöntené s kéri, hogy ha a biblia megjelent, azzal együtt csakugyan küldjön egy példányt.³

Bizvást feltehetjük, hogy Molnár e jó tanácsot megfogadta, valamint azt is, hogy Békési végre maga is belátta, hogy Molnárt nem önző czélok tartották vissza a hazameneteltől s megbocsátott neki s lelkében megnyugodva nem sajnálta többé a reá fordított költséget.

Az itt említett biblia nyomtatása még be sem volt fejezve, s otthon már elterjedt a hire, hogy új biblia jelenik

¹ *Levelezés*, 1608. jul. 17.

² U. o. nov. 13.

³ U. o. 1608. nov. 13.

meg, az eddigieknél kezelhetőbb alakban s egymásután jönnek a tudakozó levelek:

«Mit reméljünk a bibliáról? — kérdi Miskolczi — hát az a vaskos és temérdek kötet, melyet sok szép szóval csikarhattunk ki a könyvtárnoktól, a heidelbergi egyetem könyvtarából,¹ még nem szült? Adjon Isten, a keresztyének Lucinája, neki szerencsés szülést, s ivadékában általad nekem is legyen részem.»²

Ezután egymásután jöttek a megrendelések egyszerre két, három és több példányra.

«Kegyelmedet kérem, mint uramat, barátomat és atyámfiaát, — írja Foktői³ — hogy az én számomra mintegy hármát avagy négyet foglaljon, válasszon és vegyen ki. Egyik közülök amaz jó papirosú legyen, valami az ára leszen, jó szívvel igazán megadom. Az uraimék is ugyanezen dologra általam igen kérik kegyelmedet. Kegyelmed azért szeretettel forgolódhatik ebbeli munkánkban, mölyet mi is fejenként, míg élünk, igyekezőnk kegyelmeteknek megszolgálni . . .»

Bátyja, Benedek is, arra kéri, hogy küldjön egy «kicsin magyar bibliát», ha elvégezte; szintén azt köti lelkére unokaöccse Szijgyártó Lukács; Miskolczi pedig levelében már «parancsolja neki és nem trafál», hogy küldjön egy díszkötésű példányt marburgi vagy vittenbergi kötésben, kapcsolosan, kinek a sarka bőrön forogjon, a könyvtáblán monogrammjával. «Igen, igen megveresd társ, ne kiméldjed»; teszi utána.⁴

A mint a mű csakugyan kikerült a sajtó alól, első dolga volt küldeni testvérenek, Asztalosnak és barátainak. Bécs-

¹ Érdekes dolog, hogy Asztalosnak e sok viszontagságon keresztül ment bibliája, máig fenmaradt s jelenleg az egyetemi könyvtár birtokában van. A vastag bőrbbe kötött könyv megrongált táblája díszesen aranyozott s rajta arany betűkkel s egyik fedelén: BIBLIA * ANDREAS AZTALOS,

másikon: * ANNO * DOMINI * I * 5 * 9 * I * áll. Egy ideig a katolizált Prágai Jánosé volt s ez írhatta bele: «Hæretica Biblia».

² *Levelezés*, 1608. nov. 13.

³ U. o. aug. 3.

⁴ U. o. 1608. nov. 13.

ben volt egy könyvkereskedő ismerőse, Wechel Máté, rendszeren ez közvetítette az ilyen könyvküldeményeket, ő hozzá azután felmentek időközönként Szenczről és Nagyszombatból, megtudni, Molnártól nem érkezett-e valami?

A könyvszállítás ez időben rendkívül sok nehézséggel járt. Szigorú tilalom gátolta azok behozatalát s csak titkon és nagy óvatossággal történhetett. Érdekes erről nézve Miskolczinak egy levele, melyben Molnárt fölszólitja, hogy legyen segítségére neki könyvei hazaküldésében s keressen olyan embert Frakfurtban, a ki azokat hordóba csomagolva, mintha egyéb vásári árúczikk volna, Bécsbe szállítaná.

«Felette igen kérem kegyelmedet, írja¹ hogy értekezzék valóban kegyelmed Francofurtban azféle ember felől és hogyha kegyelmed találand, kegyelmed legyen szemben azzal a jámbor urunkkal és kérje, ha anni keresztyn jámborsággal lehetne, hogy két hordó könyvportékát, ... mintha nem könyv volna, hanem egyéb marha, Bécsben az mi költségünkre elküldhetne. Kegyelmed elszámálhatja nekie, miért kelljen könyvünket olyan honestus praetexus² alatt elküldenünk az inquisitiok miatt és ennekelőtte is Ulmából micsoda szín alatt vitték haza marhájokat egyéb magyar atyánkfainak ...»³

Ilyen nehézségekkel volt egybekötve a biblia hazaküldése is s azért még ennyi elővigyázat mellett is megesett, hogy nem érkeztek haza s azokat a bibliákat, melyeket fent említettünk, még sok ideig hiába sürgeti Molnár Benedek, Albert testvérétől.

A mint e nagy munkát, a melyet Rem herculesinek nevezett,⁴ befejezte, ismét megújultak a hazahívások. Már előbb külföldi barátai leveleiben is vannak czélzások. Így egyik azt kérdi tőle, hogy miután hazájában csendesség

¹ *Levelezés*, 1607. febr. 24.

² Tisztességes szín.

³ *Levelezés*, 1607. febr. 24.

⁴ U. o. 1608. jul. 19.

van, nem tér-e vissza öveihez?¹ Egy rokona is figyelmezteti erre:

«Magyarországunk már-már csendességhez jut s kiterjesztett szárnyakkal sovárog utánad, a haza sóhajtva hív. Mi rokonok mindnyájan nagy fo hászkodások között kívánunk, minden barátod óhajt. Nosza tehát, jelenjél meg közöttünk. Vajha megérhetném, hogy téged láthassalak.»²

Miskolczi is arra kéri, hogy tudósítsa, hogy mikor tér haza³ s figyelmezteti, hogy gondolkozzék már a visszatérésről, mert ha valamikor, most igazán szüksége van a hazának az ilyennek munkájára.⁴

De különösen Asztalos buzgólkodott, hogy Molnárt rá bírja a hazajövetelre.

«Kérem én kegyelmedet írja neki 1608. márczius 6-án⁵ ha ott fen valami kötelessége még nincsen kegyelmednek, jöjjön ki kegyelmed közénkben; szolgálj nemzetednek és hazádnak és szüleidnek is, ne nézzed az ott benn való békességes állapotot... Most bévebben nem írhatok foglalatos dolgaim miatt, hanem még is intem és kérem kegyelmedet, jöjjön meg kegyelmed ez mi nyomorult földönkre, az kegyelmed hazájában, hol kegyelmed kedves dolgot cselekszik Istennek előtte, hogy szolgálhass szent nevének tisztességére, ecclesiájának épületire és atyádfiainak épületire. És ugyanitten ez mi városunkban⁶ kegyelmednek tisztességes helye, fizetése lenne, kin kegyelmed megelegethetnék.»⁷

S mikor e hívásnak semmi sikere nem volt, azért nem hallgatott el s a következő évben ismét előhozakodott vele.

«Az kegyelmed becsületes jó hírén és nevéen örülök szüivem szerént, írja ismét egy másik levélben, melyet

¹ U. o. 1608. szeptember 8. (RITTERS-HAUSEN).

² *Levelezés*, 1608. nov. 5.

³ U. o. 1608. nov. 13.

⁴ U. o. 1608. jul. 17.

⁵ Régi naptár.

⁶ T. i. Nagy-Szombatban.

⁷ U. o. 1608. márcz. 6.

egészen a hazahívásnak szentel¹ — nemcsak azért pedig, hogy kegyelmed minden jóakarátját mutatja hozzám, hanem kegyelmed távollétében is nemzetségének és szerelmes hazájának hogy örömet szolgál. De úgy tetszik ennékem, hogy mind enni sok munkája és szolgálatja után is kegyelmednek nagyobb kedvessége, becsületi lenne, ha személy szerint is az mi megfogyatkozott és sok nyomorúságban forgott országunknak fiainak az Istennek tiszta anyaszentegyházában szolgálna kegyelmed.»

«Noha kegyelmednek az ország mintegy natale solum² immár, azért hogy patria est ubicunque bene,³ de azért lehetetlen, hogy nemzetéhez és természet szerint való hazájához ne vágyakozzék kegyelmed.»

«Továbbá azt is kell kegyelmednek meggondolni, mely nagy becsületes és kedves lenne a kegyelmed hazajövele. Mert minden rendek: főemberek és közönségesek, iffiak és vének nagy ájtatossággal emlegetik és szüvek szerint várják kegyelmedet. Annakfelette kiváltképen való főtanítóhelyek megfogyatkoztanak most, melyeket kegyelmed énnálamnál jobban tud. Mind az keresztyénségnek öregbülésére és hasznára s mind pedig néminémő barátinknak és szomszédinknak, kik ottan-ottan szarvat emelni szoktak, hátrább állására és rész szerint való félelmére lenne az kegyelmed hazajövése és földünkben való lakása. Kegyelmedet nem tudom micsoda difficultas tartóztatná meg a hazajöveletől. Mert mindjárt vocatioja lenne kegyelmednek, mihelt az kegyelmed jelenlétét megértenék azok a helyek, az kik leginkább szükelkednek az kegyelmed szolgálatja nélkül.»

Majd az által is kíván rá hatni, hogy a zsoldárokat hitfelei nem tudják énekelni. «Merthogy az magyarok nem tanulják a musicát, nem találják fel az nótáját mindenik-

¹ *Levelezés, 1609. aug. 4.*

² Szülőföld.

³ Mindenütt haza van, a hol jól foly dolgunk.

nek.»¹ «Hogyha volna, ki tanítaná az psalmusoknak francia nótáit... írja ismét igen kedves volna az kegyelmed munkája. Mert ha tudnák az nótáit, az templomban ugyanezekkel élnének mindenütt. Azért meggondolhatja kegyelmed minémő kedves és becsületes lenne az kegyelmed köztünk való lakása.»

«Az keresztyén istenfélő fejedelem is mindaz mi nemzetségünknek fogyatkozott állapotját s mind az Istennek tisztességében járó hivatalt meggondolván, nem tartóztatja meg kegyelmedet.»

A hazahívó levelek egy része az országot és egyházat ért veszedelemmel vagy üldözéssel kívánta bizonyítani, hogy otthon nagy szükség lenne reá. Most Asztalos egy levelében kellemes hírekkel is kecsgettette: A magyar koronát hazahozták, a magyar urak a kassai országgyűlésen «megegyesedtek szép módjával egymással», a törökkel való frigy is véghez ment, békeség van, jó termés és nagy olcsóság stb.»²

Mikor Molnár e leveleket kapta, még javában dolgozott a magyar grammatika írásán és kinyomtatásán, ezt megírta Asztalosnak, és az igazat adott neki abban, hogy azt félbe nem hagyhatja:

«Bizonyára nincs panasz kegyelmedre írta azután megnyugtatóul mindazonáltal mert távollétében többet szolgált kegyelmed az mi nemzetünknek, hanem mint némelyek jelenlétekben mennyi hasznót tettek az ecclesiában.»

Megnyugodott benne s később csak arra figyelmezteti, hogy ha e munkát bevégezte, a jó sorsban ne felejtkezzék meg hazájáról:

«Ottan-ottan – írja neki erről a jóakarát és haza-

¹ *Levelzés*, 1609. szept. 10. Egy másik levelében (1608. márcz. 6.) csak annyit mond: «Az musica az magyaroknál nem felettébb vagyon ususban.»

² *Levelzés*, 1609. szept. 10.

³ ASZTALOS utolsó fennmaradt levele Molnárhoz. *Levelzés*, 1610. febr. 20.

szeretet sugalta bőbeszédűséggel - szoktuk leveleink által kegyelmedet molestálni és incitálni arra, hogy valaha nyomorult országunkba kegyelmed nemzetsége közibe hazajönne. De az gondviselő Isten kegyelmednek az idegen országban napról-napra jobb-jobb állapotot parancsol és ez az oka, hogy kegyelmed az megmutatott jó szerencsét el nem akarja hadni. Hogy ha szinte távol vagy is, sok hasznos munkáival, hűséggel és szeretettel szolgál hazájának. De énnékem úgy tetszik, hogy még annál is becsületesb, kedvesb és hasznosb lenne az kegyelmed állapota, ha személy szerént is szolgálna kegyelmed hazájának. Adja az Úr Isten, hogy azt a munkát, kit jó rész szerént elvégzett kegyelmed, minden hozzávaló szükséges dolgokkal teljességgel elvégezvén (mely az magyar grammatika, az mint az kegyelmed leveléből értem) hazájához békességgel és jó, jó egészséggel jöhessen.

«Bizonyára — írja tovább mintegy bátorításul — az magyar grammatikát akarnák sokan látni, kiváltképen azok, az kik közöttünk magyar nyelvet akarnának tanulni.»

Így sürgetik folyvást testvérei, barátai, pártfogói. S hogy e sürgetés még ennél is hatásosabb, szinte ellenállhatatlan legyen, szülőföldének Szencznek tanácsa is összeült s a szenczi bíró és az egész tanács ünnepélyesen szólítják föl a visszatérésre. Kérve kérik, jőjjön már haza közénk, hiszen olyan epedve várják; egyszersmind bocsánatot kérnek tőle, hogy eddig nem segíthették s hogy kedves hangú levelük még kellemesebb hatást érjen el, ajándékot is küldenek neki «városostul». Ide iktatjuk az egész érdekes levelet:

«Az Atyaistentől, ő szent fölsígitől kívánjuk kegyelmednek ez új esztendőben minden lelki és testi sok áldást, azmellert szolgálatunkat is ajánljuk kegyelmednek, mint fiunknak. Ezért akaránk kegyelmedet megtalálnunk levelelök által, miért hogy kegyelmed sok időtől fogva ke-

zenkben nem jött; nem tudjuk, ha él-e kegyelmed és jó egységben volna kegyelmed vagy nem? Azért ha ily kegyelmed az világon és jó egységben vagyon kegyelmed, kit nem is kételkedünk: csudálatos, hogy kegyelmed enni időtől fogva nem jött kezenkben.»

«Azért ha az ur Isten élteti kegyelmedet és ez világon vagyon kegyelmed, kérjük mint jóakaró fiunkat, szomszéd barátunknak fiát, hogy kegyelmed jöjjen hazádban, ugyanint városodban; kit hálálhatnánk, hogy az ur Isten hozná kegyelmedet közinkben. Bizonyára szívünk szerint akar-nánk az kegyelmed atyafiaival egyetemben látni kegyelmed jövetelit.»

«Ne nézze kegyelmed az mi hálaadatlan voltunkat, hogy semmi segítséggel nem voltunk az kegyelmed odaliteliben, tulajdonítsa kegyelmed néminemő részit az sok háborúságnak és sok visszavonásnak, az ki itt köztünk volt. Tudjuk, hallotta is kegyelmed oda az mi országunkban lött háborúságokat, ki miatt csak Isten tudja, ki, mint és hogy maradt az sok bujdosásban az sok ellenség között.»

«Azért, Istennek hála, mostan azok mind megszüntenek és az ur Isten békességet adott. Kegyelmed bizvást jöhet közinkben, mert az ur Isten békességben tart benönket. Kit ha megcselekeszik kegyelmed kérésünkre, meglátja kegyelmed, hogy mi is városostul hálaadatlanok nem leszünk kegyelmednek és örömet is látjuk kegyelmedet. Kegyelmedtől, mint fiunktul erre az mi levelünkre választ várunk, az mellett Istennek, ő szent fölsigének oltalma alá ajánljuk kegyelmedet.»

«Költ Szempczen die 5. Februarii. anno 1610.»

«Kegyelmednek örömet szolgálunk mü szempczi biró és az egész tanács.»

«P. S. Im kegyelmednek elsőben városostul ött aranyat köldünk, kit kegyelmed jó neven vegyen. Ha az ur Isten kegyelmedet közinkben hozza, többel akarunk

kegyelmed lenni; az város is naprul napra jobban megépül.»¹

Mikor Molnár szülőföldre e meglehangú levelét kapta, akkor már elérte legfőbb vágyát: beváltotta a fejedelemtől tett ígéretét, megvalósította irodalmi terveit, a melyek külföldön maradásra készítették. Pénze is volt, annyit kapott a Grammatikáért Móricztól, hogy úti költségre bőven elég lett volna² s így abban, hogy az útra határozza el magát, ez sem lett volna akadály.

De azért még mindig volt egy másnemű s nem kevésbé fontos akadály: egy régi szív ügy, mely a hazatérés előtt szintén elintézésre várt.

¹ *Levelezés*, 1610. febr. 5.

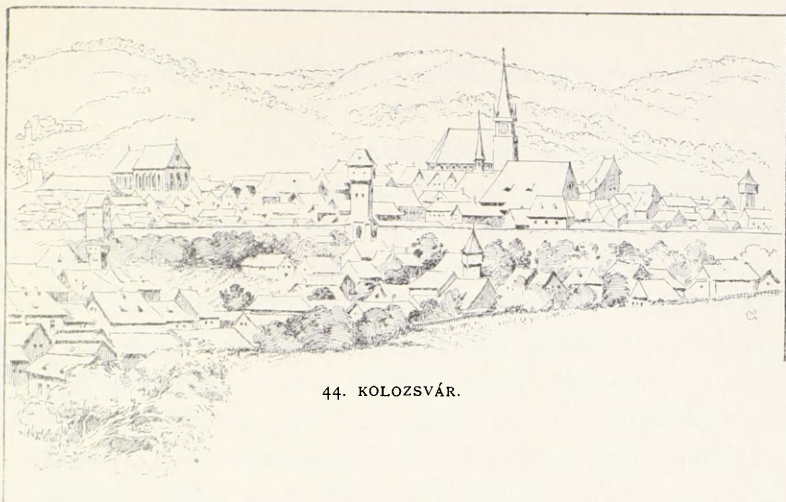
² U. o. szept. 18.

43. ZÁRÓ-VIGNETTE A «PSALTERIUM UNGARICUM»-BÓL.

HARMADIK KÖNYV.

A VÁNDORPAP ÉS ISKOLA-
MESTER.

44. KOLOZSVÁR.

I.

HARMINCZÖT éven túl volt már ekkor Molnár és még mindig egyedül állott a világban, szerető hitves nélkül, akivel az életnek ha nem örömeit, legalább bűját, baját, gondját megoszthatta volna. Pedig kedvelt volt a nők előtt. Egy barátja, kinek arczképével kedveskedett, azt írta neki: «Az én kedves feleségem nagy gyönyörűséggel szemlélte az előtte jól ismert képet; óhajtá eljöveteledet».¹ Napbarnított arca, mely miatt «fekete» Molnárnak nevezték el,² szemei, melyből bizalmat keltő jóság sugárzott, az a könnyed és szellemes társalgási modor, melyet a folytonos társas érintkezés közben sajátított el, tudományos műveltsége, mely világlátással és gazdag egyéni tapasztalatokkal párosult: bizonyos rokonszenves érdeklődést keltett e meszsze idegenből külföldre szakadt vándor iránt, s a kikkél megfordult, nem egyhamar felejtették el. Ismerősei közül mi is tudunk olyanokat, kik élénken érdeklődtek iránta. Még straszburgi tanuló korában ismerkedett meg Heuschlin Elisával, a ki később is egyik barátja által üdvözöltette,

¹ *Levelezés*, jan. 23.

² *M.-Okmánytár*, III. rész. 1619. Mauritius üdvözlőverse.

míg azután évek múltával kölcsönösen elfeledték egymást.

Molnár sem volt a nők ellensége s olykor-olykor, mikor elhagyatottságát nagyon érezte, komolyan foglalkozott a megnősülés gondolatával is. Az, hogy nem volt biztos állása, e tekintetben nem ejtette gondolkodóba; e korban, a midőn mindenféle rendű és hivatású ember vándorolt ide s tova, ma itt, holnap ott ütve föl a sátorfát: e lépés nyilván úgy tünt volna föl, mint a békés, csendes élet után vágyódás első komoly megnyilatkozása, a mi jó ajánlólevél volt arra, hogy azután ennek révén álláshoz is jusson, ha családi és rokonsági összeköttetések nem jöttek volna is figyelembe.

Huszonöt éves korában gyuladt először Molnár szerelemre egy heidelbergi leány iránt. Egyetemi tanuló volt ekkor s a szüntelen tanulás mellett inséggel és nyomorral küzdve s jövője felől, mely kevés kilátással biztatott, csaknem kétségbe esve, bizonyos búskomorság és életuntság vett rajta erőt. Barátai, Keckermann és Heysen, a kik észrevették kedélyváltozását, azt ajánlották neki, hogy nősüljön meg. Az előbbi szóba is hozta előtte egy üvegárús özvegyasszony leányát, a kit kiszemelt számára s a kit megkérhetne. Molnár nem idegenkedett volna a megnősüléstől s estefelé barátjával elsétált az üvegesbolt előtt s ott meglátta a szorgalmasan dolgozó leányt. Csinos külseje megtetszett s belé szeretett.* Egy nyugtalan és álmatlan éj és még két napi bátortalan habozás után elhatározta magát arra, hogy feleségül veszi. Reggel, még alig hajnallott, levelet írt Keckermannnak és Becker lelkésznek, s megkérte őket, hogy menjenek el a leány anyjához s az ő nevében kérjék meg ünnepélyesen leánya kezét. Az alatt, míg ezek megbízásukban eljárak, hogy útjokat siker ki-

* *Napló*, 1599. jul. 11. (M.-Olmánytár, 24.)

sérje, elővette a bibliát s elkezdte olvasni kedvencz zsoltárait: azokat, a melyekben Dávid kéri, hogy a meghíusult törekvés szégyenétől mentse meg Isten. Mikor már négy zsoltárt elolvasott s a 29-iknek negyedik versénél járt, a hol ez áll: «a felséges Istennek szava megdördült», úgy tetszett neki, mintha valósággal mennydörgött volna s ez rendkívül megdöbbenette, mert ezt magára nézve, — mintha csak az «Orleánsi szüz» egy jelenetét olvasnók — kedvezőtlen égi jelnek tekintette. Aggodalom és izgatottság között telt az egész péntek: nem érkezett semmi válasz. Másnap újabb levéllel fordult a két közbenjáróhoz. A leánykérés kedvezőtlenül ütött ki s ezek, úgy látszik, gyöngédségből halogatták a rossz hír tudtára adását.

Az anya még sem akarta egy vándordeák bizonytalan sorsához kötni leánya jövőjét, a leány talán nem is látta Molnárt s e miatt nem érdeklődött iránta különösebben, vagy az ő véleményét talán meg sem kérdezték.

A sürgető levélre Keckermann azt válaszolta,* hogy vigasztalásért és tanácsért Heysen barátjához forduljon s ha óhajta nem teljesült is, azért maradjon meg feltett szándékában: «Isten talán másutt — teszi utána — jobban fog gondoskodni, mint Heidelbergben».

Molnárt e kikosarazás nagyon elkeserítette. Lázás álmoképek gyötörték egész éjjel. Álmából fel-felriadva, egyik intézeti lakótársát költötte fel, hogy énekeljék el együtt a 91. zsoltárt: «Nem lészen néked félelmed éjjeli irtózás-tól...» Menekülni akart rémképeitől. Hasztalan keresett a templomban is enyhületet. Kedélybaja oda is követte. Ellenségeket látott maga körül s többször zokogásban tört ki. S ez így tartott napokon keresztül. Tanulótársai részvétellel ápolták s egész éjjel virrasztottak mellette. Majd láza oly magas fokra hágott, hogy az ágya körül álló bará-

* *Levelezés*, 1599. jun. 16.

tokat sem ismerte meg s négyet közülök védangyaloknak, kettőt ördögöknek képzelt s zokogva könyörgött a megmentésért. Betegsége egy hónapnál tovább tartott s láza csak lassan szállott alább. Volt olyan hét, a mikor egy nap sem volt eszméleténél.¹

Lassanként magához térve, betegségének nyomai, a búskomorság és kedélylehangoltság még sokáig megmaradtak nála, csak nehezen és sok idő múlva tudta bánatát felejtetni. Némileg jótékony hatással volt rá, hogy nagyobb kirándulásokat tett a környékben régi ismerőseihez, miként résztvevő barátai tanácsolták. De azért emlékei fel-felújultak, s ehhez, bár akaratlanul, barátai is hozzájárultak. Bizonyára nagy keserőséget okozott neki a kirándulás után egy pár hét múlva a Kügler levele,² a ki betegségéről tudott ugyan, de annak okáról nem s vigasztalásul azt ajánlotta, hogy gondoskodjék feleségről, Istennek e legnagyobb áldásáról, a ki minden küzdelemben és balsorsban társ legyen. Mintha nem épen e gondolatnak lett volna betege.

E bánat nyomait szülőföldére tett hosszabb útja irtotta ki végkép, rég nem látott családjá s férjhez ment nőtestvérei körében nem érezte többé magát elhagyatottnak s jobban felejtett.

A nősülés terve később ismét foglalkoztatta. Három év múlva Sauer könyvnyomtatótól rokonának és gyámleányának Löchler Margitnak kezét kérte meg,³ de itt is kosarat kapott. Ezt már nem vette annyira szívére, nem sokáig bántódott miatta, azért a Gernand-család körében is, hol pedig elég másféle gondja és baja volt, gondolt erre néha-néha s egy ízben Gernandnével a kertben sétálva, az «óhajtott házasságról» s Toussaint Juliáról beszélgettek, a ki, úgy látszik, újabb ideálja volt, de a kihez való további viszonyáról semmit sem tudunk.⁴

¹ *Napló*, i. h.

² *Levelezés*, 1599. aug. 10.

³ *Napló*, 1602.

⁴ U. o. okt. 4.

Különben barátai gondoskodtak róla, hogy a nőstül gondolata ismételten felújittassék. Akkor tájban, mikor Löchler Margit kezét megkérte, Suri orvos azt írta neki: «Jöjj hozzánk újsággal, gazdagsággal, ha tetszik, fordul, házastársal is». ¹ De különösen Walter Gotfried nevű barátja, a kinek tiszteletére heidelbergi tanuló korában üdvözlő verset is írt, évődött sokat vele leveleiben.

Ez idővel Küpperauban pap lett s onnan szorgalmasan levelezett régi iskolatársával. Természetesen mihelyt papi állást kapott, azonnal megnősült s nagy kedvteléssel rajzolta Molnárnak családi boldogságát, tréfás leveleiben bátorítotva példája követésére.

«Hiányzik — írja többek között — a mint kedves leveledből látom, a neked rendelt Dorottya: sajnállak a nélkülözések miatt, de ismered a késedelem s az isteni gondviselés óráinak szokását. Az a Dorottya, Margaris, vagy Örzse azután kamatostul kipótolja az örömeket: az isteni gondviselés a késedelemért mindig ikrekkel fizet s így az a szám, a mely fiúkból és leányokból neked van rendelve, annál gyorsabban meglesz». ² Azután tudósítja, hogy kis leánya született, a kit Dorottyának kereszteltetett.

«Ezt a Dorottyát — teszi utána — a ki neked hiányzik, ha az Isten is úgy akarja és mindnyájunkat életben tart, tizennyolcz év múlva a te régi barátodnál megtalálsz». De azután mégis azt ajánlja, hogy ne várjon oly soká s házasodjék meg: a mit talán — írja azután — már magad is szeretnél, a minek kétségekívül eljön az ideje». ³ Hasonló buzdítások vannak többi barátai leveleiben, kiknek jó része már szinte megnősült s írtak neki feleségről, beszélni tanuló gyermekekről stb.

Akkor, midőn Molnárnak barátai e leveleket írták, csak-

¹ *Levelezés*, 1602. márcz. 1.

² U. o. 1609. okt. 3.

³ U. o.

ugyan volt már Dorottyája, a kit magának feleségül ki-
szemelt.

Egy fiatal özvegy, Ferinari (Wildpreter) Kunigunda, egy a Luther családdal is rokonságba álló marburgi tanár leánya, a ki tizenkilenc éves korában ugyanott Vietor Konrád pædagogiumi tanítóhoz ment férjhez. Hosszú ideig éltek együtt meglegedéssel, zavartalan családi boldogságban, melynek összhangját három szép leánygyermek növelte. A férj általánosan kedvelt és becsült ember volt, nem közönséges képzettséggel, a ki különösen a héber és káldeai nyelvet tanulmányozta nagy szorgalommal. E nyelvek tanulmányozása közben megszerette a zsidó vallást és arra a gondolatra jött, hogy Mózes törvénye minden nép hitvallását magában foglalja s theosophiai vizsgálódásokban merült a szentháromság titkáról, melyet semmikép sem tudott felfogni.*

1608. márczius 17-én elhagyta Marburgot, feleségét s gyermekeit. Családjának azt mondta, hogy Altdorfba megy jobb állást keresni. Csak később, évek múltán értesültek egy leveléből, hogy «az Izráel istenéhez való szerelme s a Mózes törvényének tanulmányozása Thessalonikába vitte s ott zsidó vallásra tért át, nevét is Pardo Mózesre változtatva. Mint azok beszélték, a kik vele később találkoztak, ott élt nagy szegénységben, állhatatosan és meggyőződéssel ragaszkodva új vallásához, melyet legtökéletesebbnek tartott. Ha olykor Thessalonikába vetődött utazók hazatérésre buzdították, azt felelte, hogy ezt csak akkor tenné meg, ha megengednék, hogy élete hátralevő részét e vallásban töltsen el, mert ebben kíván meghalni.

Felesége és családja sok ideig nem hallott semmi hírt felőle. Azt csakhamar megtudták, hogy nem is volt Altdorfban s azt hitték, útközben baleset érte, vagy rablók áldo-

* CAESAR, Catalogus stud. scholæ Marp. IV. 95—96.

zata lett. Özvegy Vietorné, hogy családját fentarthassa, miként már előbb is tette, tanulókat fogadott föl ellátásra, nála étkezett többek között a magyar származású Filiczky János tanítványaival, négy cseh báróval s egyideig Molnár is, a ki még korábbi időből, még a férj eltünése előtt ismerte a családot, már előbb is bérelt ott ebédet.

Most a folytonos érintkezésnél bizalmas viszony fejlődött ki közte és Kunigunda asszony között, mely azon végződött, hogy «házassági tisztos szándékát» megvallotta neki s az nem sokáig vonakodva, azt felelte reá: «Hogyha Isten-től neked rendeltettem, meglészen».*

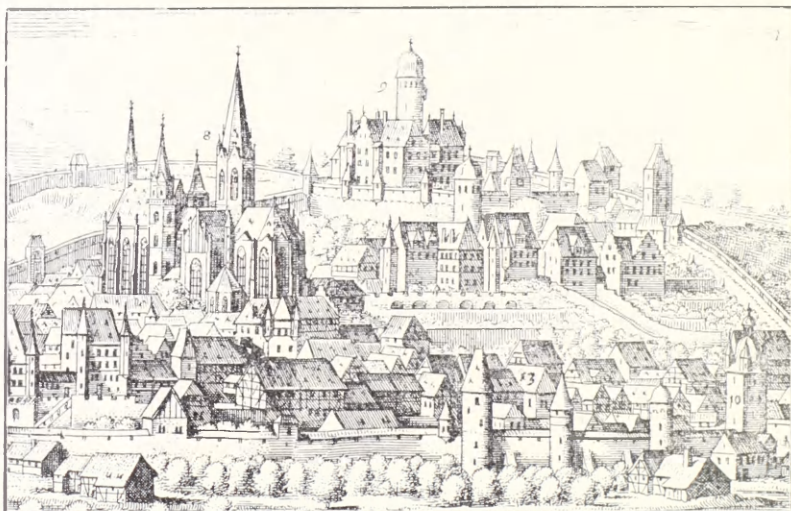
A jegyváltás után még hosszú ideig jártak jegyben, mely idő alatt Molnár valami biztos állás után látott, az özvegy pedig családi ügyeit rendezte, házasságbontó ítéletet eszközölt ki, mely első férjétől hűtlen elhagyás czimén törvényesen elválasztotta, s csekély vagyonát biztosította gyermekei számára s végre negyedfélévi özvegység után 1611 szept. 10-ikén a kézfogót, rá egy hónapra az esküvőt is megtartotta Molnárral. A vőlegény ekkor volt harminczhét, a menyasszony harmincz éves, leányai közül a legnagyobb — Magdolna — tizenkét, a legkisebb — Juliánna — hat éves.

Kézfogón és esküvőn előkelő közönség, pap, városi tanácsos, jegyző stb. vett részt. Az esküvő Oppenheimban a szent Katalin-templomban orgonaszó mellett ment végbe. Molnár tanúi voltak a polgármester és lelkész, a menyasszonyé Genius Izsák frankfurti lelkész és Hülsz Levin könyvkereskedő özvegyei.

A házaspárt az esküvő alkalmából barátai, ismerősei, pártfogói üdvözlő versekkel árasztották el, kiknek soraiban a haza és a külföld egyaránt képviselve van. Az öreg Goclenius Rudolf nyitja meg a díszes sort, őt követik Lin-

* *Napló*, 1610. jan. 14.

gelsheim Frigyes, Virdung, Piccard, Hartmann, Piscator, Magyarországról Szepsi Korocz György és Bocatius. Pareus a heidelbergi egyetem rektora, a kit a lakodalomra meghívott, szintén üdvözlő verssel képviseltette magát. Öreg barátai, egykori tanárai, komoly, atyai tanácsokkal látják el, fiatalabb ismerősei pajzán, tréfás hangú versekben kívánnak szerencsét az élet e fontos lépéséhez. Rem a meleg barátság hangján kíván neki családi boldogságot és hosszú

45. OPPENHEIM.

életet, hogy láthassa meg dédunokáit is; egykori házigazdája, a ki most rokona is lett, egy vittenbergi tanár arra emlékezteti, hogy hányszor kívánta, hogy e napot megpillanthassa... egyik barátja a Molnár, a másik a Ferinari névből csinál szójátékot, a kassai Bocatius könyvei száma szerint kíván neki családi szerencsét, Piccard üdvözlését azzal kezdi: «Tehát az én Molnárom végre mégis pihenni fog! A ki annyi éven át tengeren és szárazon annyit hanyatott, végre mégis megállapodik s határt szab a munká-

nak?» ... Egy másik megczáfolja Bonfint, a ki szerint a magyarok idegenkednek az igától stb.

Még el sem mult a lakodalmi öröm mámora, a régi és sokszor hallott ének, mely azért mindig kellemes és mindinkább ellenállhatatlan volt, ismét megcsendült Molnár fülében. A hazahívó, édesgető hang! «Értem a kegyelmed

46. BOCATIUS JÁNOS NÉVALÍRÁSA.

házasságban való elkezdett állapotját, — írja csakhamar utána unokaöcscse¹ — kin örültem, részből-részből bánkódunk is, gondolván ezt, hogy talán sohasem láthatjuk kegyelmedet személyében. De vigasztaltatunk az kegyelmed ígéretivel, hogy kegyelmedet az házasságra való kötelesség is nem tartja meg... Adja Isten ő felsége...» Most már csakugyan maga is óhajtotta a hazatérést.

II.

MINT A MÉHEK, ha a kast durva kéz illette, úgy zudultak föl a protestánsok, midőn meghallották, hogy Belgiojoso várparancsnok a karthausiak egykori rendfőnöke, a kassai lutheranus templomot katonáival elfoglalta s a papot és tanítót elkergette.²

A nem várt erőszak meglepte és készületlenül találta őket: nem volt, a ki a jelekre figyeljen és előre figyelmeztessen. Rögtön feleszméltek. Vagyonukat török, német, magyar egyaránt pusztította és dézsmálta: a nehéz idők

¹ *Levelezés*, 1611. aug. 18.

² 1604. jan. 6.

egyetlen megmaradt vigaszát, lelkiismereti szabadságukat nem akarták oly könnyen veszni engedni. Ez volt a csatakiáltás s csakhamar talpon volt fél Magyarország.

Éleslátású szemek fölismerték, hogy ez még csak bevezetés volt egy nagyobb támadáshoz: a kivított győzelem után nem bizakodtak el, ébren maradtak, készülődtek s szervezkedtek. És a jelek nem is csaltak, csakugyan jól szervezett, kitartó és kiméretlen harcz volt készülöben, most már nemcsak katonai erővel, hanem szellemi téren is: a kezeikből kicsavart fegyvert fordították ellenük, a magyar szó és toll hatalmát, melylyel ők is szívíg tudtak hatolni. Azonkívül lehetőleg fölhasználták helyzetük előnyeit, mögöttük pénz, befolyás, hatalom állott s feléjük sugárzott az udvar biztató tekintete. A tábori székhely Nagy-Szombatban volt, innen intézte támadásait Forgách Ferencz, a bíboros-érsek. Ettől kezdve Asztalosék rossz idöket éltek. Még alig dicsekedett el Molnárnak, hogy «Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennek-előtte még csak házoknál sem volt szabad olvasni az szent-írást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangelium¹ Posomban, Szombatban, a jezsuitákat be sem bocsátják az országba; sok helyeken, hol ez háboru előtt be sem mert menni az evangelikus predikátor, most imár a pápistát be sem bocsátják:»² még egy év sem telt el utána, már panaszkodnia kelle, hogy a városbeli tanács az érsek és a papság ösztökélésére «ellene támadt» s 250 forintnál többet érő árút³ vittek el erővel tőle, egy birság biztositékaul, a melyet azért vetettek rá, mert az iskolának és tanítónak «szállásos helyt» merészelt adni. Két hét mulva⁴ azután négy tanácsbeli ember kíséretében fertálmesterek, drabantok jelentek meg Rátkay György lelkész házánál is, szekerekre rakták butorait s «feleségestül, gyermekestül

¹ T. i. a protestáns tan.

² *Levelezés*, 1609. febr. 10.

³ Marhabőröket (cutes).

⁴ U. o. okt. 16.

kiküldték a város határából»: akarva, nem akarva, vele kellett menni az iskolamesternek is. A bibornok pedig, mikor később értésére adták, hogy egy református pap ismét «be akar lopózni» Nagy-Szombatba, azt az utasítást adta, hogy gondosan kell őrködni s nem kell beereszteni, s ha bejön, nem szekeren kell kivinni, hanem egyszerűen ki kell dobni. «Inkább haljak meg - - tette utána ingerülten semhogy megint jöjjön Nagy-Szombatba valami református predikátor.»¹

A predikátor ugyan, egy hónap sem telt bele, már visszament s a nádor Asztalos jogtalanul elhurczolt marhabőreinek visszaadását is megítélte:² de a békeség azért nem állott többé helyre s újabb izgalmakban nem volt hiány.

Az is méltán elkeserithette a protestánsokat, hogy saját fiai is ellene támadtak: egy kálvinista gyermekből lett jezsuita ördög imádással vádolta őket³ s még olyan túlbuzgó fia is elpártolt tőle, a ki debreczeni deák korában háborút akart izenni a pápistáknak.⁴

Ily körülmények között nem csoda, ha a védelemre készülődés közben a lelkészek s a buzgó egyházpatronusok tekintete akaratlanul is Molnár felé fordult, a ki még mindig külföldön «tanult»: nem «e világon gazdagító tudományokat», hanem «olyakat, melyekkel legtöbbeknek használhasson az mi nyomorgó hazánkban»,⁵ a ki még nem régen is e sorok kíséretében küldötte meg Zsoltárát egyházának: «Szerelmes anyám, keresztyén anyaszentegyház, hozzád való hálaadóságomnak ez küsded jelét vöd jó né-

¹ Nagy-Szombat város jegyzőkönyvéből LICHNER P. közölte a pozsonyi ev. főiskola 1861—62. évi értesítőjében 19. l.

² U. o. és *Levelezés*, 1610. febr. 17.

³ PÁZMÁNY P. Az Nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene. Nagy-Szombat, 1609.

⁴ IPOLYI, Veresmarty megtérésének historiája, 1. 23.

⁵ Psalterium Ungaricum második Ajánlása.

ven addiglan, míg az te szerelmesed az Jézus Christus ennél nagyobb szeret.»¹

S megértjük, hogy miért újul meg mindinkább a hívás, sürgetés, a mint képességeinek, tudományos sikereinek újabb jeleit látják s miért fokozódik az csaknem esedezéssé.²

E hívó szavak nem hangzottak el hatástalanul. Molnár maga is érezte, hogy kötelessége egyházának bajában segítségére menni s midőn irodalmi terveit megvalósította s a családi boldogságban egy másik régi hő vágya is beteljesedett: csakugyan elhatározta magát a hazatérésre.

Még csak, hogy üres kézzel ne menjen, ajándékokról akart gondoskodni. Ilyenekül szolgált a már előbb (1611) kinyomtatott *Latin-görög-magyar lexicon*³ mellett a *bibliának* egy újabb nyolczadrétű kiadása, mely az előbbi kiadásokhoz képest oly kicsiny volt, hogy hitsorsosai akár magukkal hordozhatták.⁴

Egy nagy hiányon akart ezek által segíteni. Ugyanis hazulról folyton panaszkodtak, hogy szótárának otthon színet is alig látják, a kik csak feljöttek az egyetemekre, barátjaiktól vagy tanítványaiktól azt a megbízást hozták magukkal, hogy ha rá találnak, vegyék meg⁵ s tényleg a frankfurti könyvvásár egyik legkeresettebb árúczikkei közé tartozott;⁶ a biblia másfélezer példánya is már jobbára elkelt⁷ s máskülönb is szükség volt az «utonjáró hivekre» s a kevés költségűekre tekintettel egy ilyen «kiseded formájú» bibliára.⁸

¹ A Psalterium Ungaricum második Ajánlásában.

² Addig is, míg a meghívásnak sikere lenne, őt kérték föl, hogy válaszon ki s küldjön oly könyveket, melyeket vallási vitatkozásnál használhassanak.

³ A görög nyelven kívül nevezetes bővítése az, hogy DÉZSI CSIMOR JÁNOS *Adagia*-ját (Bártfa, 1598) is beledolgozta.

⁴ *Biblia*, 1612. Ajánlás.

⁵ MOLNÁR levele a göttingai egy-

könyvtárban. Lásd e mű végén és *Levelezés*, 1610. szept. 18.

⁶ *Levelezés*, 1608. szept. 8.

⁷ *Biblia*, Oppenheim 1612. Előszó.

⁸ U. o. E biblia kiadásával való munkáját így írja le: Általolvastam ujonnan (t. i. az első kiadást) és az Visoli editióval egybevetvén, az mely fogyatkozásokat ez előtt eszembe nem vehettem, mostan megjobbítottam és az nyomtatók tudatlanságából esett hibákat is ki-

A szótárt mint völegény Hanauban, a bibliát¹ már mint nős ember Oppenheimban nyomtatta. Ez idő alatt ez volt egyetlen foglalkozása. Eltökélt szándéka lévén, hogy hazájába visszatér, nem fogadta el a tanítói állást, melyet az ambergi gymnasiumnál följánlottak neki, hanem mihelyt a nyomtatással elkészült (1612), készülődött a hazamene-
telre.²

Nem volt ugyan még biztos állás, a melynek elfoglalására menjen, a beregszásziak meghívó levelét sem kapta meg, a kik száz forint uti költséget ajánlottak föl neki, ha elfogadja a városi iskola igazgatását,³ de a sűrű hívásokból meggyőződhetett, hogy lesz üres állás s nem fáradsz hiába. Erre nézve már a Sziogyártó levele megnyugtathatta, melyet két évvel előbb írt neki: «A helyet kérdezed, hogy hová menj? Hidd el nekem, óhajt téged az, a mely alkalmas és vágyadnak megfelelő lesz. Ha hazajössz, az orthodox lelkipásztorok mindnyájan gondoskodni fognak helyről, gondoskodnak a közrendű emberek, még ha a főrendek nem akarnák is.»⁴

De azok is akarták. Általánosan ismert és becsült volt a neve itt is, még a vallási ellenfél táborában is, a miről alkalma nyílt neki meggyőződni, mikor II. Mátyás császár választása alkalmával Lépes Bálint nyitrai püspök és

tisztítottam. Az margón feljegyzett egy-
gyező helyeket, melyeket concordanciák-
nak hívnak a Piscator János bibliájával
egybevetvén, megigazítottam. Midőn pe-
dig látnám, hogy a könyv temérdeksége
igen megnevekednék, a Genesistől fogva
a következő ó testamentomi köny-
vekben az caputok summáit, melyek né-
hol illetlenül hosszabbak voltak, meg-
rövidítettem. Az apocryfus könyvekben
pedig Franciscus Juniust követvén, a ré-
szeknek argumentumit mind kihattam...
Az új testamentumot az Félégyházi ver-
sziójával haszonnal conferáltam. Az új
testamentum után vetőt Psalterium

mellé adtam hiv barátim kérésére a
közönséges énekeskönyvből egynehány
kiválogatott Psalmusokat és szokott rö-
vid dicséreteket, az szentírásból bölcsen
szerzett Palatinatusbeli Catechismussal,
könyörgésekkel és egyházi ceremoniaknak
formáival egyetemben... (Biblia, 1612.
Előszó.)

¹ Egy folio-kiadásra is készült (öreg
formában, öreg, azaz nagy betűkkel), de
e tervét már nem valósíthatta meg.

² *Napló*, 1611. aug. 22.

³ *Levelezés*, 1610. szept. 18.

⁴ *Levelezés*, 1610. jul. 7.

magyar kir. kancellár Frankfurtban lekötelező nyájassággal fogadta, sőt vacsorára is meghívta magához.¹ Egy barátja leveléből azt is megértette, hogy nyelvtana Forgách Ferencznek és Pázmány Péternek is tetszett.²

Tehát a meghívások, biztatások és egyéb jelekből következtetve, a legszebb kilátások között határozhatta el magát az útra. 1612. augusztus havában indult el magánosan, családját Marburgban hagyva, most még csak azzal a szándékkal, hogy előbb megfelelő állás után néz s ha ilyen talált, azután költözik haza feleségével és gyermekeivel.

Pedig oly sok jó barátja volt már itt, kiket most elhagyni készült. Molnár mindig szeretettel ápolta összekötéseit: régi jó barátait nem hanyagolta el, szerencséje és jobb sorsa pedig újabbakat is szerzett számára. A régiek közül különösen Rem ragaszkodott hozzá. Egy levelében szemefényének, egy másikban «nagy és tisztelendő», «legigazabb», «régii hű barátjának» nevezi s elhalmozza magasztalásokkal, «legkegyesebbnek», «legistenfelőbbnek»³ mondja s nem szűnik meg csodálni fáradhatatlan szorgalmát. «Szeretlek téged — kiált fel egy levelében nemes lelkesedéssel — . . . te, a magyar egyház oszlopa és fénye, . . . szeresd Remet, ha megérdemli»; hasonló érülettel van hozzá Rittershausen, első pártfogóinak egyike. Az újak közül *Heidfeld* ebersbachi lelkész és író, a ki «*Sphinx*» című művéhez függelékül az ő latin elmésmondás-gyűjteményét, vagy *Analecta Aenigmatica*-ját is kiadta,⁴ az *ifjú Piscator*, *Alsted Henrik*, a ki egy levelében még a török nyelv tanulására is buzdította,⁵ és különösen *Scultet Ábrahám* heidelbergi lelkész, a ki mindjárt nagyon megszerette, midőn legelőször látta s talán az egyetlen, a ki külföldi

¹ *Napló*, 1612. jun. 4. (Új naptár szerint június 14.)

² *Levelezés*, 1611. febr. 22.

³ *Levelezés*, 1608. szept. 4.

⁴ TOLDY (Adalékok 1869.) 150.

Sphinx-et is Molnár művének gondolta, tévedésére először Hermann Antal mutatott rá az Abafi-féle Figyelő XXII. kötetében 324., 327.

⁵ *Levelezés*, 1609. decz

barátai közül nyíltan elismerte, hogy Németországban jobban hasznára lehet hazájának, mintha épen Budán laknék;¹ *Hartmann* tanár, Móricz fejedelem bizalmasa és kegyeltje, újszülött János fiának keresztapja stb. E régi és új jó barátok miatt, a kik mindent elkövettek, hogy közöttük elhagyottnak, idegennek ne érezze magát, nehezére esett a válás. Különösen Marburgtól, mely sikereinek, szerencsésének s boldogságának volt tanuja. De azért vissza ezek sem tarthatták többé.

Hazatérő útjában, melynek, mint már említettük, tájékozódás volt a célja s melyet, mint rendesen, most is részint hajón, részint szekeren és gyalog tett meg, Ulm, Regensburg s Bécsen keresztül szeptember 27-én érkezett vissza Szenczre. Itt most csak egy napot töltött s Bicsérement, a hol most tartotta lakodalmát Thurzó Borbála, gróf Thurzó Györgynek, a nádornak leánya, gróf Erdődy Kristóffal. Legjobbnek gondolta ez alkalmat használni föl arra, hogy pártfogót keressen magának, mert itt a nagyobb főúri családokat mind együtt találta.² Hetven főurat sorol föl az a lajstrom, melyet az itt egybegyűlt lakodalmi vendégekről készítettek, kik nagyobbbrészt családjaikkal és kísérettel jöttek. A lengyel király fiai és követe, osztrák főurak, a brandenburgi örgróf követe, két magyar érsek, a Nádasdy, Forgách, Perényi, Eszterházy, Lórántffy stb. családok, a vármegyék, városok, káptalanok képviselői s rajtok kívül mintegy háromezer ember vett részt a vendégségben, kik részint a várban, részint a városban voltak elszállásolva.³

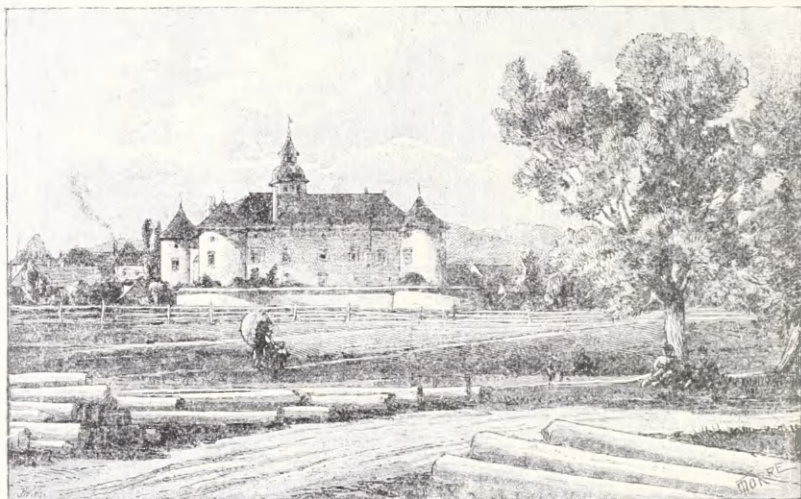
¹ *Levelezés*, 1610 ápr. 16.

² E lakodalom leírását I. B. RADVÁNSZKY B. *Lakodalmak a XVI. és XVII. században* 11, 12. és *Magyar családélet és háztartás*, I. 355-7.

³ A lakodalom nagyságáról fogalmat nyújt az, hogy az uradalom jobbágjai-

nak ez alkalomból konyhára és fűszerszámba 1500 forintot, 40 ökröt, 140 borjut, 350 bárányt, 200 disznót és malaczt, 1000 tyukot, 20 akó ecetet, 65 akó bort s 295 akó sört stb. kellett beszolgáltatni. U. o. III. 61-62.

Molnár okt. 1-én érkezett meg s a főurak és nemes embereken kívül egy vándor tudósnak is hely jutott a vendégségben. Másnap az egybegyűlt násznép előtt valami vándor színtársulat egy komédiát adott elő, ezt ő is végignézte. A tulajdonképeni lakodalom 3-ikán volt s itt Molnár átnyújtotta a nádornak azt az ajánló-levelet, melyet a pfalzi választó-fejedelemség administratora, II. János zwei-

47. BICSE.

brückeni gróf állított ki részére. A lakodalom még másik nap is tartott s Molnár csak 5-én folytatta tovább útját.

A nádor elindulása előtt ajánlólevelet íratott Kassára a város birájának s esküdt polgárainak, a melyben elismeréssel emlékszik meg nagy érdemeiről, úgy hogy e miatt nem is szorul ajánlásra. «Nem is annyira ajánljuk, mint inkább mintegy kézről-kézre adjuk», mondja az ajánlólevél.* És

* *M.-Okmánytár*, III. rész. 1612. okt. 3. Az eredetit Kassa város levéltárából először KEMÉNY L. közölte a Tört. tár. 1891. 168. Ez Ajánlólevélnek csakugyan lett volna sikere; a kassaiak meghívták isko-

lájukba, de a levelet nem kapta meg: «Értettem barátimtól — írja — az Berek-szásziaknak és a Cassaiaknak felőlem jó itileteket, hogy kik az ő scholájokban való szolgálatomat kívánták legyen. Kiknek

IS AMPLISSIMVS QVI SVA VIRTUTE. IN ALTIOREM LOCVM Pervenit non
 QVI ASCENDIT PER ALTERIVS INCOMMODVM ET CALAMITATEM
 S. Cæs. M^o sculptor Egidius Sadeler ad vivum delincauit et DD. Pragæ MDCVII

48. THURZÓ GYÖRGY.

valósággal Kassáig se juthatott el. Alig jött el Bicséről s alig hogy Nagymegyeren unokaöccsénél kipihente magát, levelet kapott Patai Istvántól, melyben Batthyány Ferencz nevében felszólította, hogy menjen Rohoncra.¹

Batthyány Ferencz királyi főlovászmester, a dunántúli részek főkapitánya, Vas- és Sopron vármegye leghatalmasabb és leggazdagabb főura volt. A két egymásután következő király Rudolf és II. Mátyás rendületlen és kedvelt híve, kit Bocskay föllépése sem tudott a hűségben megtántorítani;² jeles katona, a ki fiatal korában kitüntette magát a fejérvári csatában (1575); gazdag főúr, a ki a németújvári, szalonaki, rohonczai és sok más jószágoknak volt ura. Lakóhelye is hol itt, hol ott volt, leginkább mégis a vasvármegyei Rohoncson tartózkodott. Buzgó református volt, a ki nemcsak érdeklődéssel kísérte egyháza dolgait, hanem részt is vett annak ügyei intézésében s levelezett Pataival, a püspökkel s együttesen intézkedtek zsinat összehívása felől és más fontos ügyekben.³ Ez hívatta most őt a Patai levele által. Különben nem most hallotta Molnár először a Batthyány nevet. Régebb idő óta ismerte legalább híreből Ferenczet és az uradalmain levő papokat. Már két évvel előbb azt írta neki Szijgyártó,⁴ hogy mikor Németújvárt Beithe István lelkésznél látogatóban volt s «ebédjét jó beszédivel egyetemben vette», ő róla is beszélgettek. Beithe jól emlékezett még reá s elmondta, hogy milyen jó néven vette tőle, hogy a külföldön ő róla sem feledkezett meg s Prágából szótárát megküldte neki s panaszképen említette, hogy fia Beithe Imre, a körmendi lelkész elvitte tőle s nem adta többé vissza. «Ennek urát is, - így folytatja tovább Szijgyártó — kö-

levelek talám irégyéségből esett, hogy hozzám ne érkeznének.» Post. Scultetica 1617. Dedicáló epistola, 7. lap.

¹ *Napló*, 1612. okt. 24.

² Csak később, 1620-ban pártolt át Bethlenhez.

³ TóTH F. Túl a dunai ref. püspökök élete. (1808.) Patai élete.

⁴ *Levelezés*, 1610. jul. 7.

rösztvénségében jó volna kegyelmednek irásával meglátogatni Botthiáni Ferenczet. Hasznosabbnak itélném bizony Tökölinél és Turzó Szaniszlónál.»¹ Molnárra az ilyen figyelemzetések rendszeren megtették hatásukat. Nem szívesen szalasztotta el a legcsekélyebb alkalmat sem, hogy valakit pártfogójának megnyerhessen s bizvást föltehetjük, hogy már ekkor legalább levél és művei útján megismertette magát Batthyánival.

A Patai levelét kapva, útra kelt Rohoncza felé. Útközben a nagyobb egyházakban a hívekkel ismerkedett, néhol talán prédikált is s Köveskuton a zsinaton is résztvett,

49. BATTHYÁNY FERENCZ NÉVALÍRÁSA.

melyen Patai püspök elnökölt. Batthyány Molnárt Rohoncra az udvari papság² végett hívatta. Kész örömmel vállalkozott rá s a bőkezű főúr kétszáz forintot adott neki foglalólul és útiköltségül. Nagy összeg e korban, mely a rendszeres papi fizetésnek kétszeresét is meghaladta.³ Molárnak ezután már nem volt maradása, másnap útra kelt, hogy haza költözteti feleségét s gyermekeit.⁴

¹ *Levelezés*, 1610. júl. 7.

² Különösnek találjuk, hogy Molnár ezt *Napló*-jában egy szóval sem említi, sem föl nem jegyezte, noha ez szokása volt, hogy prédikált-é? Hogy itt mégis papi hivatalt viselt, szenczi Csene Péter egy levelének czímezése bizonyítja:

Clar. et doct. viro domino Alberto Molnár Szencziensi, ecclesiae Rohonczinae orthodoxae ministro fideli.» *Lev.* 1613. máj. 20.

³ *Prot. Szemle.* 1895. 59. l. (POKOLY czikke.)

⁴ *Napló*, 1612. decz. 1. (Régi naptár.)

Hosszú és fáradságos volt ekkor az utazás, melynek veszedelmeit a téli idő még nevelte. Molnár az által akarta megkönnyíteni s gyorsabbá tenni az utazást, hogy lovakat vásárolt, hogy ne kelljen minduntalan a póstára várakoznia, de így is majdnem két hónapot vett az igénybe s január vége felé járt, mire Marburgba eljutott.

Itt családja körében, megvárta míg a tél elmúlik s azután elbúcsúzott Németországtól.¹

Hazafelé az utazás, családotstul, podgyászostul még több időbe, teljes két hónapba került s május lett, mire a hajó és a lassan haladó podgyászos szekerek őt és családját ingóságaival együtt Rohoncra szállították.

Rohoncra csak megpihentek s azután Szalonakra költöztek át, itt volt lakásuk egy fél éven keresztül, a másik fél évet Rohoncra töltötték.

Úgy szalonaki, mint rohonci papsága alatt nem sok dolga volt otthon lelkészi teendőkkel, inkább a tanácskozás és szervezkedés munkája foglalta el most a lelkészeket, hogy a katolikus ellenhatással szilárdan daczolhassanak. Molnár tapasztalataira és elméleti ismereteire ennél nagy szükség volt s mikor már biztos volt hazajövele, el is halasztották érette a zsinattartás idejét, akkorra, mire haza jön. Mikor már útban van, Patai írja egy másik lelkésznek: «Molnár Albert urat várom» — s azután nagy megnyugvással írja ismét: «Molnár Albert úr már itt van; a napokban elvitetem hozzád a zsinati meghívókat.»² Két zsinat is volt ez idő alatt, az egyik a közeli eső Körmondön, a másik Komjátiban³ s egy kisebb gyűlés is volt Liskán, Molnár mindeniken részt vett. Azonkívül a püspök magával vitte egyházlátogató útjára, Batthyány is többször elvitte Németújvárra s egy alkalommal könyvtárát is vele rendeztette.

¹ *Napló*, 1613. márcz. 26. (Régi naptár.)

³ Nem tévesztendő össze az 1623-iki

² FABÓ A. Codex diplom. ev. I. 63. 64.

komjátói zsinattal.

Kétszer nagyobb útat is tett az Alföldre egy «deákinas» kíséretében, hogy behajtsa a pénzt, melylyel talán könyveiért maradtak adósok s hogy tanulmányozza az itteni viszonyokat. De nem hajthatta végre teljesen szándékát, az utazás nagyon veszedelmes volt ez időben, az utas folyton remeghetett, hogy török martalócz csapatokkal találkozik; ez ellen keveset használt az az egy katona, a kit kísérelőül egyik másik főúr, mint Sárospatakon Lorántfi Mihály adott mellé, azért folytonos félelem között utaztak Böszörményig. Tovább nem mertek menni, innen «vissza-futamodtak tatártul féltükben».¹ E helyett a bátorságosabb felső Magyarországot járták be, mely már gyermekkori emlékek miatt is kedves volt Molnárnak. Ellátogatott Gönczre, Kassára, a hol Bocatius Jánosnak volt vendége s Váczi Gergely pedig úti tervet készített neki,² Márkusfalván a Mária-székhez, Késmárkon a Tökölyekhez kopogtatott be.

III.

A KÖVETKEZŐ (1614) év június havában újabb alföldi útra készült, de ez meghiúsult. Ez útjának célja az volt, hogy új lelkészállomás után néz. Bármily jó helyzete volt is Rohonczon, az eddig lakóhelyét tetszés szerint változtató Molnár szabadabb mozgás után vágyódott, «nem tudta az ottan való állapothoz alkalmaztatni magát»,³ a mint később maga megvallja. És a nagyobb városi élethez szokott családja is, bármint igyekezett is az úrnő, Batthyányiné Poppel Lobkovicz Éva bárónő megkedveltetni az új otthon ajándékok és kedvesség által, mint mikor a családot meglátogatta s új ruhát vitt a «Jánoskának» s abba maga

¹ *Napló*, 1613. okt. 13. *M.-Okmt.* 63. 1.

² Lásd a *Molnár-Okmánytárban*.

³ *Postilla Scult.* (1617.) Dedicáló ep. 7. lap.

felöltöztette:¹ azért Kunigunda asszony is másuvá kívánkozott. Nem tudták, hogy még rosszabb egy oly lelkész helyzete, a hol hiányzik egy buzgó főúr pártfogása és gondoskodása. Molnárt úti szándékában a komjáti zsinat akasztotta meg. E zsinaton az ő lelkészkedési ügye is szóba került s azt határozták felőle, hogy nem bocsátják el maguk közül az Alföldre, hanem a komáromiaknak ajánlják s ezt az ajánlólevelet mindnyájan aláírták.

*

Visszajövet Vág-Sellyénél a jezsuiták birtokán érdekes találkozása volt Veresmarti Mihálylyal, a négy évvel² azelőtt katolikussá lett kálvinista pappal, a kinek áttérési ügye nem sokkal azelőtt a református lelkészi kart s két zsinatot nagyban foglalkoztatott, melyről Molnár az egyház minden ügye iránt melegen érdeklődő Asztalos által még külföldön értesült.³

Ez a Veresmarti most a Vág mellett Sellyén volt plébános s midőn látta, mint mennek tömegesen a zsinatra egykori paptársai, meghagyta a révéseknek, hogy ha majd azok visszafelé jönnek, értesítsék őt. Célja az volt, hogy megszólítja régi barátait és hitfeleit s vitatkozást kezd velök. Mint nyughatatlan s megrendült öntudatu ember, ki a lelki egyensúlyt az áttérést megelőzőleg kiállott izgalmak miatt örökre elveszítette, a hol csak tehetete, különösen ha kálvinista papokkal találkozott, vitatkozást kezdett, sokszor sírva is kérte őket, hogy győzzék meg s visszamegy hozzájuk. Bármennyire is meggyőződésből hagyta el egyházát, olykor-olykor fölmerült elméjében a gyötrő kétség, hátha az elhagyott egyház volt az igaz?

A megszólított kálvinista papok eleinte türelmesen

¹ *Napló*, 1614. apr. 12. (Régi naptár.)

² 1610. aug. 15.

³ Molnár *Levelezés* 1610. febr. 20.

szóba és vitatkozásba bocsátkoztak vele, de később, mikor látták, hogy az elhagyott vallás tanainak igazságáról meggyőzni úgy sem lehet, kerülték a vele való találkozást, annál is inkább, mert utóbb arra is rá jöttek, hogy e vitatkozásoknak titkos czélja is van, az által, hogy úton, útfélen fogja el, vagy hosszú ideig, úton, piaczon keresztül követve, hangosan kéri őket, hogy győzzék meg, nemcsak a maga lelkiismeretét kívánja megnyugtatni, hanem a körötte összeverődő, bámuló néptömegre is kívánt hatni.

50. A VÁGSELLYEI KASTÉLY.

Tudta, hogy Molnár Albert is elment a zsinatra s különösen óhajtotta volna hallani az ő véleményét. Mert — mint ő maga beszéli el — a kikkel eddig szóba állott, legfeljebb három-négy esztendeig jártak külföldön, nem úgy, mint Molnár, a ki ifjú korától fogva majdnem minden idejét a Heidelbergben s egyebütt való tanulással töltötte s e miatt a többieknek tudományos képzettség és tekintély dolgában felette állott.

Midőn a révészek hírül adták, hogy a papok jönnek,

Veresmarti az út szélére kiállott s a mint a Molnár kocsiját meglátta, közeledett s megkérdezte a rajta ülőt, ha ő volna-e Molnár Albert? Ez nem tagadta meg magát. Veresmarti erre hozzá ment s kezét nyújtva mondá: *

— Akarom, hogy szövényébe is látom, kit már valami időtül fogva nevéül ismertem.

Molnár azt felelte, hogy nevéül már ő is rég ismeri s egy magyarra fordított könyvecskét is látott tőle. «Bizony szeretöm is az orthographiát benne», jegyezte meg reá, mint valódi nyelvtudós, a kinek egy műben legelőször is ez ragadja meg figyelmét. Azután a vallásváltoztatásra is átvitte a beszédet.

— Csodálkozom, hogy olyan aprólékos dolgokban megtudtál volt akadni. És akarnám, ha itten közel lehetne maradásom, mert a hol mi orvosságot találnék, örömezt reád költeném. Voltam pedig én is amaz Antikrisztus lakóhelyébe' Rómába', jártam benne stb.

Veresmarti mindezt türelmesen végig hallgatta s azután megjegyezte:

— Én sem bännám, ha közel maradna hozzám, mert noha nyavalyámat nem érzem, de azért ha valami betegséget arányozza, kész volnék azt én is üsmérni és az ellen a mutatott orvosságokkal élni.

— Jó ez, mondá Molnár, mert ugyanis gyógyulását kívánó embernek elsőben is nyavalyáját kell üsmérni.

— Nem mast tanulom azt én elsőbe — felelt Veresmarti megsértődve, — hogy annak ösmerése, hogy vagon betegsége embernek, fél megnyert egészsége.

Veresmartit bántotta a Molnár hangja, melyből az erős meggyőződésen kívül bizonyos szánalom és kicsinylés is kiértzett, főleg pedig az, hogy őt lelki betegnek tartotta, a kinek gyógyulásra van szüksége.

* Az egész beszélgetést VERESMARTI után közöljük, a ki Megtérése historiájában részletesen leírja. IPOLYI kiad. Bp. 1875. 278—282.

— Jó, — mondá azután, — de nem úgy viseled magad, hogy ember conversálkodhatnék veled, mulathatna, szólhatna, beszélhetne, traktálhatna.

— Miért? — kérdezte Molnár, a ki hangjában nem talált semmi kifogásolni valót s a mely valóban e kor vallási vitatkozásainak hangjához mérve annál nem volt erősebb.

Veresmarti csak fejét rázta, ezzel jelezve, hogy nem szereti a dolgot. Molnár kész lett volna a társalgást folytatni s azért kétszer is megkérdezte: Miért nem?

— Azért, — felelt végre Veresmarti, — mert im mast látja elsőbe, most is három-négy szónál többet nem szólhat vele s im csak abban is szidogatódik.

Molnár mentegetőzött, hogy ő nem szidogatódik.

— Nem tudom hát, — mondá Veresmarti, — az Antikrisztust miért kelljen egyébert annyiszor forgatni. Tanítasomért? Hiszen tudhatja, hogy tudom azt én, micsoda itélettel legyenek a pápa felől s mint beszéljenek affelől.

S ezzel véget ért beszélgetésük. Veresmarti sértődve ott hagyta Molnárt s ez tovább hajtatott. Molnár semmi fontosságot nem tulajdonított e találkozásnak s Naplójában meg sem említette. Veresmarti, a ki az egész beszélgetést gondosan megörökítette, elmondja, hogy azonkívül, hogy Molnár a pápát Antikrisztusnak nevezte, végtelen sértette őt az is, hogy hitbéli kételyeinek tárgyát aprólékosnak nevezte.*

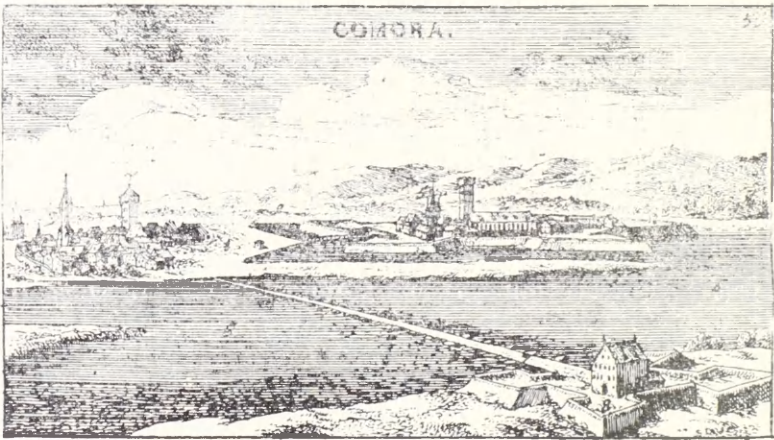
Egyszóval e találkozás nem emelte szemében Molnárt s keserűen jegyezte meg róla, «hogy hiába szerzett külföldön nevet magának, az itthon levők hiába csudáltak, tápláltak, kívánták, hitták, várták s most tenyéren tartják: mert azonközben úgy jött ő is, hogy mind annyi bölcse-ségben is majd húros madár módjára jár . . , mikor im

* Itt úgy látszik Molnár azon hittani kérdésekre gondolt, melyekről ASZTALOS t neki *Levelezés.* 1810. febr. 20.

csaknem minden szavaiból hálót köthetni, melyben magát rekeszszék meg.»¹

★

A komjáti zsinat határozatát csakugyan végrehajtották. Nem sokkal utána négy lelkészből álló küldöttség ment Batthyányhoz: az egyház java érdekében engedje meg, hogy Molnár állomását a komáromival cserélje föl, hol működésének több tér nyílik. Nemesnépi lelkész pedig

51. KOMÁROM

Komáromban egy egyházi beszédet tartott s abban lelkészül ajánlotta Molnárt a komáromi népnek.

Batthyány, ha nem szívesen is, beleegyezett az eltávozásba. Megválasztása ezután nem ment nehezen: hiréből is «személyéből» is ismerték már és ő neki sem most jutott először eszébe a komáromi lelkészség. Még külföldön volt, mikor Sziogyártó azt írta neki erről:² »E hely feje hazánknak, ennek lakosainak István urammal³ egyetemben tettem kegyelmed felől böcsületes emlékezőtet, kik kivánták

¹ IPOLYI, Veresmarti megtérése hist. I. 278—282.

² *Levelezés*, 1610. jul. 7.

³ Böcskey, vagy mint Tóth F. írja, Pöleskey István komáromi lelkész.

volna a kegyelmed személyét, sőt tisztbeli fáradságát, ha ki lett volna István uram mellett oly jóakarattal azok közül, a kik ebben használhattanak volna.» Az egész zsinat papságának ajánlása bőven pótolta ezt a jóakaratot s a következő hónapban Molnár már komáromi lelkész lett.

Szalonakon és Rohonczon egy évig és két hónapig volt lelkész, Komáromban három hónapig sem volt maradása. Azért-e, mert családja e magyar városban még idegenebbnek érezte magát, mint előbbi állomása német és magyar lakossága között, vagy az elbeszélések után, melyeket Molnár a törökökről és tatárokról úti élmények alapján velük közölt, itt sem érezték magukat bátorságban s visszavágytak Németországba? Talán a hivek is idegenkedtek az idegen nyelvű és míveltségű családtól, vagy Molnárnak magának sem volt kedve vagy képessége a folytonos lelkészi szolgálathoz, melyhez nem volt meg a szükséges gyakorlata,¹ vagy talán egy régi terve, melyet külföldről hozott magával, mely egyéni hajlamainak s eddigi munkakörének inkább megfelelt s a melyet most megvalósíthatónak gondolt?

Régóta áptolt gondolata volt egy *könyvnyomda* alapítása. Már négy évvel előbb írta neki Szijgyártó,² hogy ellenségei, a kik inkább jóakarói magoknak, mint másoknak, s a kik féltik tőle a koncztot, ha haza jönne: úgy vélekednek felőle, hogy az iskolában való tanítás nem neki való már, hanem «a typographiát inkább exerceálná, vagy talán a papi hivatalt is». «Bátor úgy volna — írta tovább, mintegy bátorításul — ebben is nemde nem nagy haszna jönne-é meg hazánkknak? Gallus Huszár³ Pápán a ministeriummal⁴ együtt nemde hasznosan ezeket üzte-é? . . . Én nékem, kérem kegyelmedet, kegyelmed intentióját jelentse

¹ Később PÁRIZ PÁPAI mondja róla, hogy nem volt papnak való. Dict. Előszó.

² *Levelezés*, 1610. jul. 7.

³ HUSZÁR GÁL az énekszerző, könyvnyomtató és lelkész.

⁴ Lelkészi hivatal.

meg... Hadd torkoljam le azokat, a kiket illik. A typografia felől mit reméljünk? Uno verbo:¹ mit óhajtana inkább kegyelmed megnyerni, vagy véghez vinni?»

Ezt a tervet csakugyan nem adta föl s egy Kanizsai Pálfi Jánoshoz írt levele sejteti velünk, hogy Komáromból is igyekezett tervének barátokat és pártfogókat szerezni.

De erre most rossz idők jártak. «A mi a nyomda vásárlására vonatkozó igyekezetet illeti — írja erről Patai Pálfinak, — a szándékot dicsérem, az útját nem ismerem; várjuk meg az országgyűlés végét, az idő megtanít reá. Fegyverek között a törvények hallgatnak, a Musák gyászolnak.»²

Milyen reményei, minő kilátásai lehettek, arra nézve nincsenek adataink, csak gyanítjuk, hogy ez is egyik oka lehetett, hogy már október elején «istenhozzádot mondott» a komáromi lelkészségnek is s ismét vándorbotot vett kezébe. Talán azt remélte, hogy ily uton összegyűjtheti az ehhez szükséges pénzüsszeget.

Ez új útjában előbb felkereste neje rokonát «nagyságos» Scultetus Tóbiást, a ki gazdagon megajándékozta, s azután útra kelt Erdély felé, hogy Fogarason meglátogatta Bethlen Gábort.³

Útjában jól esett látni, hogy főurak, várkapitányok, papok és közrendűek mindnyájan kitüntető szivességgel fogadják, vendégelik, ajándékozzák s kalauzzal, katonával kíséretetik át a szomszéd faluba vagy városba.

Batthyány Ferencz sógora Szécsi Tamás udvari papsággal is megkinálta, a mit az előbb említett okokból, de azért sem fogadhatott el, hogy Batthyányt meg ne sértse;

¹ Egyszóval.

² FABÓ, Cod. dipl. ev. 95. *Levelezés*, 1614. jul. 13.

³ *Napló*, 1615.

⁴ «Nagyságos Szécsi Tamás is meg-

kinált az ő udvara mellett tanító (t. i. lelkészi) tiszttel» mondja a *Post. Scult.* (1617.) Dedicáló ep. 7. lapján. Nem egyenesen, hanem a Molnár Mura-Szombatban lakó sógora, Szilágyi István által.

a lévai, a palánki várkapitány, a szécseni alkaptány mind szívesen látták.

Ez utóbbi, Szinyei Kristóf, két katonával átkísértette Esztergára *Rimai* Jánoshoz, a jeles költőhöz és államférfiúhoz, mivel az egyedül utazás veszedelmes volt.

Az ó-év utolsó napján, kis-karácson este érkezett meg ide s a jeles költőnél és államférfiúnál szíves vendégszeretetre talált.*

Mostani utazásában sok családnál fordult meg, s minden rendű és rangú emberekkel ismerkedett meg s a vendégszeretnek is sokféle nyilvánulásait látta, de mégis az itt eltöltött időt tartotta útja a legkellemesebbek napjainak.

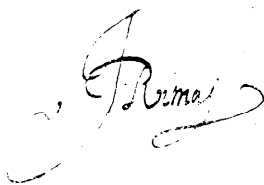
Külföldi hosszú bolyongása alatt több költővel ismerkedett meg, itt-hon *Rimai* volt az első, a kivel a költészetről eszmét cserélhetett.

Az együtt töltött estén, barátságos poharazás közben, mi volt beszélgetésük tárgya, sem *Rimai*, sem *Molnár* nem jegyezték ugyan fel, de mindkettőjük közös jellemvonásaiból mégis sejtelmünk lehet róla.

Az énekköltő *Molnár* neve, azóta, hogy zsoltár-fordítása megjelent, a hazában mindenütt ismeretes, hitsorsosai között általánosan emlegetett és ünnepelt volt.

A fordításnál — mint már említettük — a vallásos czélon kívül költői czélja is volt: az új versalakok meghonosítása által ki akarta végre valahára küszöbölni a nálunk divatos száraz, rímetlen, vagy egyhangú rímes verselést, melyekben számtalan volt a sok «vala».

Volt már előtte egy költő, kit e törekvésében például választhatott, a kinek műveit úgy ismerte, mint az «ékesb

52. RIMAI JÁNOS NÉV-
ALÁÍRÁSA.

* Psalterium Vngaricum. Herborn, 1607. 22 lap.

versek példáit» s mint «a vers nemének megjobbított módját»: ez a költő Balassi Bálint volt.

Rimai is költő volt, a ki költészetében épen Balassit választotta minta gyanánt. Mint mester és tanítvány állt a kettő egymással szemben; az becsülte és barátságával ajándékozta meg, ez tisztelte és szeretettel ragaszkodott hozzá. Balassi avatta be a verselés titkába, első kísérleteit talán ő is javította ki: sokat várt tőle, azt, hogy idővel nemcsak utóléri, de túl is haladja. Barátsága és becsülése utolsó jelül halálos ágyán is őt kérte fel, hogy emlékét verseivel ékesítse meg, a mit az tanítványhoz méltóan teljesített is.*

Ez a tisztelet, melylyel Balassi, a közös mester emléket mindketten környezték, megtaláltatta velük a társalgás tárgyát.

Ezenkívül működésüknek és jellemüknek volt még más közös vonása is, mely egymás társaságát kellemessé tette. Rimai is zsoltárfordító volt s több zsoltár fordítása fenn is maradt tőle. Ilyen volt az a mély vallásos szellem is, mely annak egész életműködését, ennek költeményeit jellemzi, melyekben őszinte hit, erős buzgóság és megható áhítat nyilvánul átszöve azon borongó fájdalommal, mely a szomorú, türelmetlen kor miatt fogta el szívét.

Szóba hozhatták most s közösen aggódhattak az idők kedvezőtlen jelein s talán bánatukban együtt el is énekeltek Rimainak azt a szép énekét, melyben a vallásszabadságért oly meghatóan könyörög:

Hiveidnek, uram,
Enyhítsed rabságát
Add meg mi lelkünknek
Hiti szabadságát!

A lélek, a gondolkozás és működés e rokonsága ért-

* Lásd TOLDY F. idézetét a radványi Balassy-codexből. Magyar költ. kézik. I. 126—127. V. ö. SZILÁDY Á., Gyarmathi Balassa B. költ. XLI.

hetővé teszi előttünk, hogy mennyire kellemesek és később is feledhetetlenek voltak Molnárra nézve az esztergái napok s nem csudáljuk, hogy e napról ezt írta be Naplójába:

«Itt e tudós nemes embernél az új szerint kezdem el örömmel ez következő 1615. esztendő.»¹

Még az újévnek ezt az elkezdett napját is Esztergán kellett eltöltenie. Csak másnap bocsátotta el Rimai házától, a mikor azután nehéz szívvel búcsút véve költőtársától, Sárospatak felé vette útját.

*

Sárospatakon egykori tanulótársát Suri Orvos Mihályt találta; nem soká maradt nála, mihamar tovább folytatta útját. Kövesden Bocskay István sógorával Sövári Soós Kristóffal ismerkedett meg, a ki főúr létére predikációkat s biblíamagyarásokat írt és adott ki;² volt Nagy-Károlyban a Bethlen rokonánál Károlyi Mihálnál, ki még ekkor szintén protestáns volt, a ki szánon vitette Szatmárra, Szent-Jóbon a «beteges» Rhédey Ferencznél, a későbbi fejedelem atyjánál, a hajduk híres kapitányánál, a ki a lelkészhez szállásolta be; innen a váradi káptalan tagjaival Nagyváradra ment. Itt egy hétnél tovább pihent s úgy Kolozsvárra, Enyedre, Szebenbe, hol a polgármester vendége volt és végre február 14-én Fogarasra. Még az nap Rettegi János lelkészt látogatta meg a várban, másnap azután a fejedelemnek is bemutatották.³

¹ *Napló*, 1614 decz. 22. (Régi naptár szerint.)

² *Napló*, 1615 jan. 3.

³ U. o. 1615 febr. 5.

IV.

TALÁN Molnár volt az első, a ki Bethlen Gábort Mátyás királylyal hasonlította össze,¹ de valósággal sok közös vonást találunk történetünk e nagy alakjában. Nemcsak abban hasonlítanak egymáshoz, hogy mindketten széles politikai látkörrel s a haza határain messze túlcsapongó ambícióval bírtak s világtörténeti szerepet játszottak, hanem abban is, hogy miként az folytonos háborúi, úgy ez a cseh királynál is megbízhatatlanabb német udvar s a Frigyesnél is haszonlesőbb törökkel való folytonos küzdelmei közepette sem hanyagolta el az irodalom, művészet és tudomány pártolását. Nemcsak az európai eseményekre figyelt, figyelmét nem kerülték el az irodalmi és tudományos élet mozgalmai sem s az egyház, iskola és általában a művelődés ügye bőkezű pártfogóra talált benne. Mátyás könyvtára romjainak visszaszerzésére tett kísérletei, a gyulafehérvári kollégiumra vonatkozó nagyszerű tervei ennek világos tanúbizonyságai. Nemcsak katonáit szerette, a segedelemért hozzáforduló tudósokat soha sem bocsátotta el üres kézzel. Káldynak ezer aranyat adott bibliafordítása kinyomtatására, Molnárt is kegyesen fogadta. Ismerte a művelődés ügyében tett nagy szolgálatait s megbecsülte a tudomány e szerény bajnokát. Hosszasan eltársalgott vele, talán megkérdezte véleményét a gyulafehérvári kollégiumra vonatkozó terveiről s megkínálta ott az első felügyelői² állással.

Molnár, bármily megtisztelő volt is reá nézve e bizalom, szerényen kitért előle, családjára tekintettel, melyet a török s tatár hírek sokkal inkább elrémítettek, mint sem hogy

¹ *Lexicon Latino-Græco-Ungaricum.* Heidelb. 1621. Ajánlás.

² *Scultetus-Molnár,* Jubilæus eszten-dei prédikáczó (1618.) Ajánlása: Me, cum adessem Albensis gymnasii tui pri-

marius inspectorem honesto salario designaveras et ad immigrationem cum familia mea provisionem legatis tuis demandaveras.»

ide követni merték volna. E vonakodás miatt azért nem esett ki a fejedelem kegyéből.* Szívébe látott az embereknek, nem vette rossz néven egy szegény tudóstól, hogy a

53. BETHLEN GÁBOR.

családi béke biztosítása miatt vonakodik elfogadni e szép állást, elnézte e gyarlóságát s azért egész haláláig nem vette le gondját róla.

* U. o. *Lexikon*, Lat.-Græc.-Hung. (1621.) Ep. dedic. 3. lap.

Három hétig maradt Molnár a fejedelem környezetében s ez idő alatt a fogarasi várban az ifjú Bethlen Istvánnal és Bethlen Péterrel is összetalálkozott.¹ Tanulók voltak mindaketten s az előbbi már készült a külföldi utazásra, hogy itt az egyetemeken fejezze be tanulmányait. Jelen volt a Rettegi temetésén is, a ki megérkezésekor a fejedelemnek bemutatta s a kit még azután a várban prédikálni is hallott. Fogarásról Fejérvárra vitték a holttestet s Molnár a fogarasi városi pap társaságában szintén elki-

54. BETHLEN GÁBOR NÉVALÁIRÁSA.

sérte. Nagy temetés volt, a püspök temette a lelkészi kar és a fejedelem jelenlétében.²

Nem sokkal ezután búcsút vett Molnár a fejedelemtől, a ki e sorokat írta be albumába: «Ösztönt a magasratörő erény adott»³ s visszajött Magyarországra. Útközben egy-

¹ A Latin-görög-magyar szótár 1621-iki kiadása mellé adott *Syllecta Scholastica* ajánlásában: «Quum primum Te et Petrum fratrem tuum germanum in munita Transsylvaniæ arce Fogaras vidissem, æquali vos illustritate fulgentes, protinus amare incepti et optare talem ambobus educationem ac institutionem, quali post modum in hac academia Archipalatina

per sesquiannum usus es, Stephane mi inclytissime.»

² *Napló*, 1615. febr. 21. (Régi naptár).

³ *Latin-görög-magyar szótár* (1621.) Ajánlása: «*Stimulos dedit acmula virtus. Hoc enim Lucani hemistichium inscripsisti in meo Hodœporico ante sexennium.*»

egy helyen megpihent: Enyeden, Kolozsváron, Gyalun, a «Kamuti Farkas szép várában»,¹ Nagy-Váradon, s az ifjú korából emlékezetes helyeken, Debreczenben, Visolyon, Kassán; Eperjesen, Lőcsén és a pöstyéni hévvíznél. Innen Nagy-Szombatba, Komáromba s itt hajóra ülve, Győrbe utazott; Samarjában meglátogatták testvérei és rokonai s ez alkalmat arra használta föl, hogy bár maga is szegény volt, még szegényebb öcscse Lukács javára lemondott kicsiny örökségéről. Ekkor már pénze annyira kifogyott, hogy kölcsönpénzre szorított, a melyből neje sziléziai rokonait akarta fölkeresni.

1615. május 8-án szekérre rakva legszükségesebb podgyászát feleségével s gyermekeivel elhagyta Magyarországot, a hol azok nem tudták otthon érezni magukat s inkább választották a bizonytalan jövőt. Sziléziában szives vendégszeretetre találtak, Görliczben családjának egy özvegyasszony tíz héten keresztül ingyen adott szállást s Scultetus Tóbiás pedig pénzzel segítette őket.² Ez idő alatt Molnár családját Görliczben hagyva, hosszú utazást is tett, melynek álláskeresés volt a célja. Volt oderai Frankfurtban, Berlinben, Kölnben meghívták a joachimsthalai választófejedelemségi gymnasium vizsgálatára is, hogy nézze azt végig. A vizsgálat után a vizsgáló-küldöttséggel János Zsigmond brandenburgi választófejedelem üdvözlésére mentek, a ki ebédre marasztotta őket. Az ebéd alatt a zenekar játszott s utána egy szindarabot adtak elő, a melynek címe: «A számkivetett Cornelius»³ volt.

Hosszú utazásának máskülönben nem lett semmi eredménye, semminemű állást sem kapott. Frankfurtban egy régi ismerőse azt ajánlotta, hogy Pfalzban próbáljon sze-

¹ *Napló*, 1615. márczius 1. (Régi n.)

² *Napló*. u. o.

³ *Napló*. 1615. jun. 8. (Régi naptár). A darab hőse Cornelius római püspök 251—253) volt, a ki számkivetésbe küldetett.

rencsét. Megfogadta a tanácsot, mert itt már úgyis ismerős volt s családjával együtt útra kelt Amberg felé.

A kollégiumban Anhalti Keresztély herceg, a felsőpfalzi választófejedelemség kormányzója pártfogásából csakugyan kapott állást, collega vagy segédtanító lett s a kollégiumba költözött be.¹ De ez csak ideiglenes állás volt, két hónap múlva már ismét útban van Heidelberg felé.

Itt is állásért folyamodott, az Oppenheimben megüresedett kántortanítóságért. Elfogadták jelöltnek s hogy hangjáról és éneklési képességéről meggyőződjenek, előbb az egyetem theologiai termében próbaéneklést kellett tartania. Úgy látszik a próba sikerült, mert ez állást csakugyan elnyerte. Útiköltséget kapott, hogy családját is oda vitethesse s egy hét múlva el is foglalta hivatalát. Az itteni viszonyokkal már ismerős volt, hazaköltözése előtt már lakott itt, e városban nyomatta ki szótárát, a biblia második kiadását s ezen város lelkésze eskette össze.

Most egy darabig ismét csendes és nyugodt napokat élt át. Nem volt túlságosan elhalmozva munkával, az iskolában éneket tanított s ha haláleset volt, a gyermekekkel elment a temetésre énekelni.² Előjárói meg voltak vele elégedve, alig töltött el egy félévet, már javították a fizetését, s a következő (1617.) évben, mikor az iskolamesteri állás megüresedett, az egyházi tanács arra is őt választotta meg.³

¹ *Napló*, 1615. aug. 28. s *Latin-görög-magyar szótára* ajánlásában: «Illustrissimum principem Christianum Anhaltinum, (i. e. deus nutricium conciliavit) Ascaniae ducem, superioris Palatinatus electorii administratorem, quem ego Germanum Ulysses soleo appellare, qui mores hominum (iam ab adolescentia) late perspexit et urbes. Vidi enim in Ungaria, nobilis cuiusdam plytropi possessoris librum Constantinopoli ligatum, pictum et magnatum symbolis exornatum, in quo ipsius Celtitudo propria

manu hoc inscripsit monumentum: «Io sono, lo Dio di tu padre, non temere descendere in Egitto... Gen. 46. cap. vers. 3. Christianus Comes in Waldersee scripsit Bizantÿ Thracum 6. Calend. Augusti, anno salutis 1582») Haec scripsit illa heroina manus, quae mihi et familiæ meæ optatum exhibuit beneficium Ambergæ in remigratione mea in hunc Palatinatum Rheni».

² *Napló*, 1615. decz. 1.

³ U. o. 1617 május 12. Itt megszakadnak *Napló*-jában a bejegyzések. A követ-

A mint így biztos álláshoz jutott, ismét hazájára s ismét irodalmi munkálkodásra gondolt. Mig Magyarországon járt

LUSUS POETICI
EXCELLENTIUM ALI-
QUOT INGENIORUM,
mirifice exhibentes

NEMINEM, NIHIL,
ALIQUID, OMNIA:
SEPTEM NATIONES EUROPÆ.

Item

APOPHTHEGMATA SEPTEM SAPIENTUM
HEPTASTICIS EXPOSITA.

His adjecta est

ORATIO soluta de Lusibus Nature, cum nonnullis aliis

Quorum omnium

Autores, seriem monstrabit pagina versa.

Nunc primum in gratiam studiorum conjunctum editi.

Collectore & Editore

ALBERTO MOLNAR Ungaro.

AD
BIBL. UNIV.
MONAC.

HANOVIÆ,

Typis & xre Thomæ Willerri
& Joannis Le Clercq.

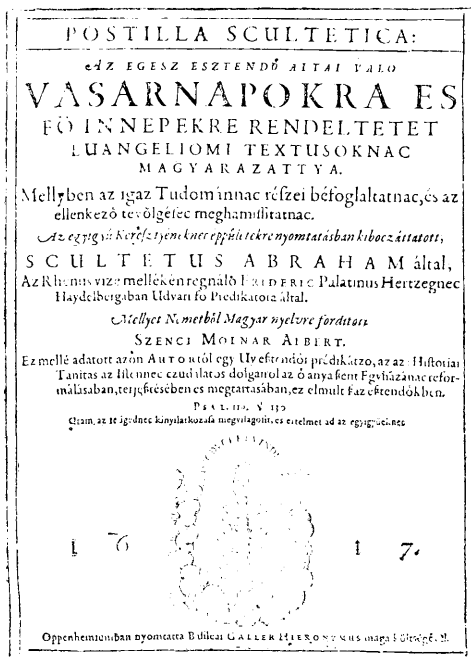
MDCXIV.

55. A «LUSUS POETICI» CZÍMLAPJA.

az alatt jelent meg *Lusus poetici* című versgyűjteménye, mely az ő latin költeményei mellett különböző írók ver-

kező években már csak azt jegyezte be, mikor vett úrvacsorát, és mikor születtek gyermekei.

seit foglalja magában a senkiről, a semmiről, valamiről, mindenről stb., a minémű szócsépelésekben e kornak nagy kedve telt;¹ a *Corpus Juris Ungarici* javított kiadására is készült, de ez Rittershausen késedelmes munkája miatt elmaradt; lefordította *Scultetus Ábrahám* közkedveltségű *Postilláit*, vagyis rövid egyházi beszédeit, a melyeket hűsz

56. A «POSTILLA SCULTETICA» CZÍMLAPJA.

esztendő óta «örömet hallgatott» és olvasott, a melynek lefordítására egyes külföldi könyvkiadók már addig is biztatták.²

Most volt annyi ideje, hogy engedhetett az új főlészólitásnak s lefordítva a következő (1617.) évben ki is adta s

¹ Magyarországon a Szabó-Hellebrandt-féle Régi magyar könyvtár (III. 1132. sz.) szerint egy példány sincs. Mi a müncheni egyetemi könyvtár példányát használtuk.

² A mű Ajánlásában említi.

a nagyszombati egyháznak s különösen négy oszlopos tagjának ajánlotta. A magyar lelkészi karnak akart ez által példaszerű egyházi beszédekkel szolgálni. Kiadta *Idea Christianorum Ungarorum sub tyrannide Turcica* (1616.) czimen Thury Pál levelét, melylyel Kassán Bocatius ajánlékozta meg¹ s a mely élénk színekkel rajzolja a török iga alatt lévő magyarok szenvedéseit s mivel e levél magában csak pár lapra terjedt volna, mellékelte hozzá Frangepán Ferencz, kalocsai érsek beszédét, melyet a regensburgi birodalmi gyűlésen mondott el, Mátyás király, Aeneas Sylvius egy-egy levelét s végül Frenzel Salamon «gyönyörűséges értekezését a tisztességes számkivetésről», melynek minden sora annyira az ő szíve szerint volt írva s a Frankfurtban és Hanauban letelepedett francia és belga menekült protestánsoknak ajánlotta, hálából a korábban vett jótéteményekért és vigasztalásul, mert e műből szerinte meggyőződhetnek arról, hogy az ő számkivetésük sokkal boldogabb, mint sokaknak a hazában maradása.²

Németből magyarra fordította Scultetusnak egy másik korszerű művét is, a *Fubileus esztendei praedikáció*-t, melyet a reformáció százados évfordulójára Heidelbergben tartott, mellékelve hozzá egy latin művet és Szkhárosi Horváth András hat énekét.³ E kiadványát Bethlen Gábornak ajánlotta, a ki itt is figyelemmel kísérte és irodalmi megbízást is adott neki. Levelet íratott hozzá s felszólította, hogy fordítsa magyarra Kálvinnak Institutióját, a kálvinismusként ez alapvető hittani művét; ugyanerre báto-

¹ *Napló*, 1613. okt. 20. (Régi napt.) Ebben az évben adta ki Bocatius Kassán e művet s így egy nyomtatott példánnyal ajándékozhatta meg. V. ö. SZABÓ K. Régi m. könyvt. II. 355. sz.

² Az *Idea Christianorum* ajánlása. Ez ajánlásért *Naplója* szerint száz rajnai forintot kapott.

³ Az énekek címei: 1. Az Istennek irgalmasságáról. 2. Antichristus. 3. Más azonféléről. 4. Pál érsek levelére való felelet. 5. Panasza Christusnak. 6. Kétféle hitről. A mű függeléke: *De idolo Lauretano*.

ritotta Rákóczy György is, a ki Kecskeméti Elekes János prédikációit is vele akarta kiadatni.*

Molnár készségesen vállalkozott reá, s azonnal hozzá-

SECULARIS CONCIO EUANGELICA,

^{az az,}
JUBILEUS ESZTENDEI
P R Æ D I K A T Z O:

Mellyben az Euangeliumnac, ez előtt száz esztendővel,
Isten kegyelméből, ugyanannak nyilatkozatára, terjedése és meg-
tartása örvendetes haláadással előzámlyaltat és megdiczirtet.
*Németül prédikáltatott Haydelbergában, szepinnesi szentleiben, az sz. Lél-
lec nevé öreg Egyházban, Mindszent Honac 2 napján, 1617. esztendőben:*

SCULTETUS ABRAHAM által.
(Ez prédikátzo mellé adattac azon tanuságrul hat régi énekek.)
E Germanico in Ungari. um sermonem conversa,

&
Serenissimo Transilvania PRINCIPIS ac DOMINO,
DN. GABRIELI BETHLEN, Siculorum Comiti, &c. transmissa;
C V M A P P E N D I C E L A T I N A,

DE IDOLO LAURETANO, ET HORRIBILI PAPATUS
Rom. Idolomania, & Tyrannide; quibus (subjunctæ Admonitiones
CL. V. P. P. VERGERII, S. HULDERICI, & aliorum,
Quorum nomina & rerum seriem versâ pagina indicat;

Per
ALBERTUM MOLNAR Szencienf. Rectorem Scholæ Oppenheimicæ.

Oppenheimii Typis & ære HIERONYMI GALLERI Basileenf. 1618.

57. A «SECULARIS CONCIO» (1618.) CZÍMLAPJA.

fogott a fordításhoz. Együttal azon óhajással is fordult pártfogójához, eszközölje ki befolyásával V. Frigyes pfalzi választónál, szövetségesénél és «keresztkomájánál», hogy

* Imádságos könyvecske, 1621. Ajánlólevél és *Calvinus* a keresztényi religióra tanítás (1624), Ajánlás.

Sorostanus et Praesidentis Curiae, Joannis Magni Braccensis, Franciae et Nebravae Regni, magistri forei per
 Magistrum Joannem de Scalapponiis, Regi Maximilianus Braccensis, Fredericus V. Dei gratia Comes Palatinus ad Rhenum,
 Sicut Rostock, Hamburgh et Elector, Rex Bavarie etc. et Magistro Johanne Hieronimo de Wissa Episcopo,
 Caspary Balthasar, ab ingenio, et in quibusdam rebus publicis, edisse in scriptis, per pater de Jodocus, A. 1673.

58. V. FRIGYES.

Heidelbergben az ő udvaránál vonhassa meg magát. hogy így teljesen az irodalmi megbízásoknak szentelhesse minden idejét.¹ E kérése, úgy látszik, nem volt sikertelen, mert már 1619-ben Heidelbergben van az V. Frigyes «szárnyai alatt».

Az a néhány év, melyet itt töltött, szakadatlan irodalmi

Soli Deo gloria

Anno 1618 die 12 May

Reddita est mihi Carus patak.

*Honest currentis, neq̄ uolentis;
sed miserentis Dei.*

Georgius Páköczy

59. I. PÁKÓCZY GYÖRGY BEÍRÁSA A «SECLARIS CONCIO»-BA.

munkásság között telt el. Németből magyarra fordította s kiadta a zürichi *Imádságos könyvecskét*, hogy ne használganak hitsorsosai tovább is «zavaros folyamatú imádságos könyveket».²

E fordításnak két «nemes, tiszteletes és istenfelő asz-

¹ *Fubilaens esztendei praedicatio*. Ajánlás.

² *Imádságos könyvecske*. Ajánlás.

szonyhoz» intézett ajánlásában a nőnevelés mellett is sikra száll, a külföldi példa követésére serkentvén honfitársait, «holott mind falukban, városokban leánygyermeki scholák is vadnak, a melyekben tisztességes öreg asszonyemberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és katechismusra» s azután leírja, hogy mily «szép dolog, midőn a házigazdának külső hivatalja szerint távollétében az gazdasszony az szent bibliát cselédinek olvassa, és azokkal is olvastatja, kiadott, bévött marháinak számát feljegyezheti, urának távol földre állapotját megírhatja, annak leveleit önnönmaga megolvashatja».¹

Szintén innen értesülünk, hogy ismét nélkülözéssel küzd, hogy e miatt most sem szentelheti gondtalanul az irodalmi foglalkozásoknak idejét. «Az holdvilágtul nem érik meg a szőlő — írja² — hogyha a napfény nem érleli. Azonképpen én is igen lassu serénsséggel nevelhetem és készíthetem el ez könyvbéli gyümölcsöket az szükségnek terhe alatt». Arról is panaszkodik, hogy a fejedelem udvarában ellenségei vannak, s «némely idegenekre irigykedők» azt tartják, hogy azok költségén kellene élnie, a kiknek használ irodalmi munkásságával.

A mint a hazában hire ment szűkölködő helyzetének, nem késett soká a segedelem. Bethlen Gábor négy ízben, Rákóczy György kétszer küld neki segítséget, megemlékezik róla Bethlen neje, Károlyi Zsuzsanna is; buzgó egyházi tagok Kassán, Sárospatakon és Nagyszombaton pénzgyűjtést rendeznek s az egyetemre menő tanulóktól felküdik neki; egy hitbuzgó ember még végrendeletében is megemlékezik róla, segíti a pfalzi választófejedelmen kívül annak nénje Katalin és Móricz, az ő régi tántoríthatatlan pártfogója.³

¹ *Imádságos könyvecske*, u. o.

² U. o.

³ *A keresztyéni religióra és igaz hitre*

való tanítás (1624). Ajánlása és függeléke.

Latin-görög szótár (1621.) Ajánló lev.

Még azon évben elkészült *szótárának* harmadik bővített kiadása, melyet Bethlen Gábornak, «kegyes jöltevőjének» ajánlott. Alig végezte el egy művét, már újabb és újabb irodalmi tervei voltak. Könyvkiadók felszólították, hogy fordítson le egy művet, mely a vértanúk életéről szól («Martyrumkönyv») s a biblia új, nagyobb alakú kiadására is készült.¹ De e terveit egy nem várt esemény szakasztotta félbe.

A pusztító háború borzalmaival, mely Németországban már 1618 óta dühöngött, Heidelbergnek is meg kelle ismerkednie. 1622 július 1-én Tilly spanyol katonái szállották meg a várost s az ostrom izgalmait a benszorult néppel Molnár családja is átszenvedte. Bár heves ellenállást fejtettek ki, szeptember 15-ikén mégis elesett a város s négy nap mulva szabad elvonulás föltétele alatt a várba szorított őrsereg is megadta magát. Ezzel ki volt szolgáltatva a város a rabló és vérszomjas, gyülevész had ádáz dühének s e napok történetében a zsákmányoláson és pusztításon kívül a vadállati kegyetlenségnek számtalan esetei fordultak elő.²

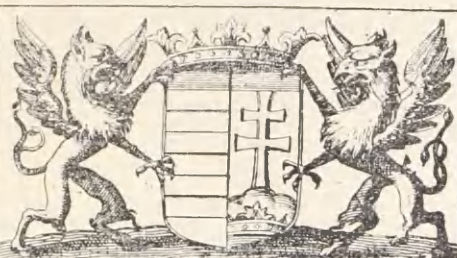
A rablókat Molnárt is mindenéből kifosztották, csupán könyveit hagyták meg nála. Sőt ezzel sem elégedtek meg, hanem őt és a nála lévő magyar deákot, Sonkádít, gúzsba kötve csigára húzták, s úgy kínozták és «perselték», a minek vallatás lehetett a célja, hová rejtette el vagyona többi részét.³

Heidelbergből elmenekülve Hanauban vonta meg magát s itt élt a német, franczia és belga egyház papjai és a frankfurti lelkészek «hűséges» segedelméből. Most újra az *Institutio* fordítása foglalkoztatta. Heidelbergben már

¹ Imádságos könyvecske. (1621.) Ajánlás.

² GINDELY, *Geschichte d. dreissigjäh. Krieges*, IV. 378—79.

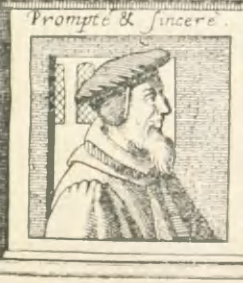
³ *Calvinus*. A keresztyéni religióra való tanítás (1624) függelékében és *Consecratio novi templi* (1625.) a 3. *prædicatióban*, mely az «egyháznak belső dicsőségéről» szól. (152. lap.)

AZ KERESZTYENI
RELIGIORA
 ES IGAZ HITRE
 VALO
TARITAS.
 Mellyet Deakul ut
CALVINUS JANOS.
 ES OSZTAN FRANCIAI, ANGLIAI,
 Belgiai, Olasz, Német, Cseh és egyéb nyelvekre
 fordítottanak: Mostan pedig az Magyar nemzet-
 ucc Isteni Igaságban való épületre Magyar
 nyelvre fordított
MOLNAR ALBERT.
 Hasznos és bőviséges Regisztromeckal egyeternben.
NYOMTATTAC HANOVIABAN.
 AUBRIUS DANIEL S'DAVID, és SZEKLIUS
 KELEMEN Költsegeckel.
M. DC. XXIV.

Frater Apostolicus post Christi tempora charus
Huius peccati are libro scilicet nulla potestatem Petri.

Az szent Korovec utan kelles az nagy Apostalok irasac.
Ennel job konyvet meg jobu jalku nem irt. A. Molnari.

lefordította az egész művet, most javítás végett újból át-olvasta.¹ A hanai kiadók télre halasztották a nyomtatást, s ez időt Molnár arra használta fel, hogy Scultetus Ábrahám vejével, Gvolf Reinharddal hajóra ült, s bejárta Belgium nagyobb városait, s volt Kölnben, Harderwickban, Amsterdamban, Leydenban, Hágában, Rotterdamban, Dordrechtban és Utrechtban, a mely városok nemcsak szívesen fogadták, hanem «szép segedelmekkel is megtisztelték».²

Visszaérkezve a fordítás kinyomtatását elkezdték s az tartott egész télen át a következő év húsvéti vásárjáig.³ Egy hétre másfél birodalmi tallért kapott munkájáért, ez volt tiszteletdíja.⁴ 1624. márczius havában készült el az egész mű. «*A keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás*» a czime s legjelentékenyebb nemcsak Molnár, hanem e kor összes magyar fordításai között. Kálvin theologiai nyelve, műszavai s tömör mondatfűzése erős próbára tette a fordítót, kinek a gazdag theologiai polemikus irodalon daczára is fejletlen nyelv állott rendelkezésére. Molnár vallásos lelkesedéssel, tárgyszeretettel és egész odaadással dolgozott felekezete e legjelentősebb hittani kézikönyvének híven való átültetésén, a theologus a nyelvészt is segítségül hívta: új szókat alkot, szükség esetén körülírással segít magán, de egészben az eredetinek még tömörségét is híven vissza tudta adni, tiszta, magyaros stylussal.⁵

Még a nyomtatás előtt levelet kapott Gelei Katona Istvántól, melyben ez Bethlen Gábor megbízásából haza s valószínűleg Kassára hívja.⁶ Midőn elkészült a nyomtatással, mi sem tartóztatta tovább, hogy a kész művet személyesen mutassa be «Gábriel fejedelemnek», a kinek ajánlotta volt. Előbb ugyan tett Németországban is egy

¹ *Calvinus* i. m. (1624.) Ajánlás.

² U. o. Függetlenség.

³ U. o. Ajánlás (?)

⁴ U. o. Ajánlás.

⁵ Jancsó Benedek párhuzamot vont

közte és a Pázmány «Kalauz»-a között. Sz. Molnár Albert (1878.)

⁶ E levél nem maradt fenn Molnár gyűjteményében. Említi *Calvinus* id. ford. Ajánlás.

útat, melyből csak Danzig város nevét ismerjük;¹ de 1624. aug. 3-án már Sziléziában van, a hová Bethlen Gábor küld neki negyvennyolcz forint útiköltséget, hogy Felső-Magyarországba mehessen,² s még ez évben családostul haza érkezett. A következő év első napján jelen volt a bekecsi újra épített, templom felszentelésén s a patronus, Monaki Miklós, és neje megbízásából, ő rendezte sajtó alá ez ünnepély emlékkönyvét.³ Most Kassa lesz tartózkodási helye, itt él a Bethlen Gábor gondjai alatt, a ki ellátásáról, sőt ruházataról is gondoskodik. Az 1625. év elején tizenkét rőf fajlondis posztót küld neki ruhára, melyből egy rőf három forint volt,⁴ az ő pénztárából húzza fizetését, innen kap még ez év tavaszán negyvenöt forintot.⁵ A következő évben ügyében Kassa városához rendeletet küld s utasítja a város tanácsát, hogy állapotjához illendő csendes szállásról gondoskodjanak.

«Mivel Molnár Albert hívünknek — így szól a rendelet — az hűségtek városában állapotjához illendő csendes szállása nincsen és az mostanival nem is lehet contentus,⁶ akarván kegyelmesen arról provideálni,⁷ hűségteket kegyelmesen intjük, az német parochiában, holott ott sok és tágas házak legyenek, rendeljen alkalmas szállást neki. Úgy ítéljük, hogy az mely Fabricius prédikátort hozatnak, jól megalkoszik azzal, nem is veszekedő ember penig, ha penig ott valami okon nem lehetne szállása, az német káplán az mely házban lakik, az német parochiában felköltöztetvén onnét, adja azt szállásul neki.»⁸

¹ *Napló.*

² Báró RADVÁNSZKY BÉLA. Udvartartás és számadáskönyvek I. 189.

³ Czime: Consecratio novi templi azaz az Vyonna feléppítettett Bekecsi Templomnak Dedicálása ez megszenteléskor... tétetött Prædicatiók... Kassa 1625. *Melléklete*: Molinæus Péter tanácsadása a házasságról, Molnártól fordítva

s Alvinczi Péter magyar egyházi beszéde: «Dedicatio regii sacelli Cassoviensis» cím alatt.

⁴ RADVÁNSZKY B. id. kiad. I. 197.

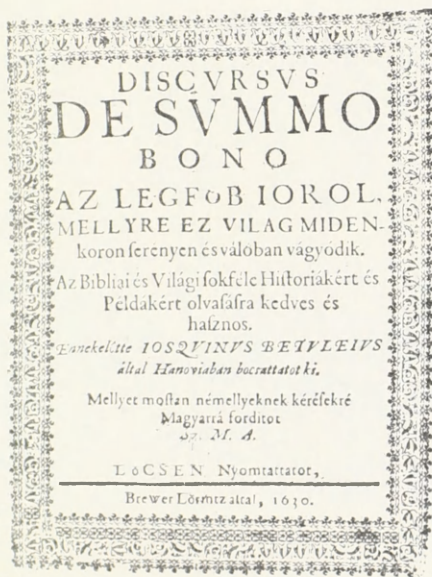
⁵ U. o. I. 203.

⁶ Megelégedett.

⁷ Gondoskodni.

⁸ *Tört. tár.* 1896. 18.

Minő volt a hivatal, melyet Kassán viselt, s a melyért e fizetés és ez illetmények jártak, arról nem maradtak fenn bővebb adatok. Némely irók szerint* a kassai iskolánál kapott alkalmazást: itt volt azon 24—40 növendék felügyelője, a kik Bethlen Gábor költségén előbb Nagy-Szombatban, később az iskola áthelyezése után itt neveltettek. Meddig tartózkodott itt, arról nincsenek adatok.

60. A «DISCURSUS DE SUMMO BONO» (1630.) CZÍMLAPJA

1629-ben már Kolozsváron van s a lőcsei Brewer Lőrincz kérésére lefordította Ziegler Györgynek *Az legfőbb jóról* szóló vallásos elbeszéléseit s a következő évben (1630.) ki is adta. Itt jó alkalmá lett volna kimutatni az elbeszélő prózában is fordítói ügyességét, de mintha erről mondta volna, hogy a «szükség miatt való szomorúság nem kicsiny homályosítására vgyon az illy munkára kívánandó elmei

* LAMPE, Hist. eccl. 572. «Consecratio novi templi» és a «De origine templorum» előszavára hivatkozik. V. ö. BOD, Rediviv. mem.

vidámságnak», stylusa hanyag, pongyola, s a megfelelő kifejezés keresése helyett körülírással, vagy magyarázattal segít magán. Ugyanekkor még más két művel: egy *kese-rűség-vigasztaló* és egy *igaz szeretetre oktató* könyvecskével is elkészült, de ezeket már nem adhatta ki.¹

Kolozsvárott nem volt állása. Talán azért jött ide, mert arra számított, hogy Bethlen, mint Alvincziról, úgy ő róla is megemlékezett végrendeletében;² talán remélte, hogy a fejevári «fejedelmi gymnasium» fundálására szintén Bethlen Gábortól végrendeletben hagyott alapítványból tanári állást szerveznek s ott végre most ő is alkalmazást talál; legalább

61. A GYULAFEJÉRVÁRI GYMNASIUM.

erre czélozhatnak következő szavai: «Melynek (t. i. a végrendeletnek) felséges fejedelemasszonyunk és nagyságos gubernátor³ urunk által való elteljesedése és véghezvitele felől Isten után igen jó reménységben vagyunk.»⁴ De hasztalanul remélt, a végrendelet végrehajtásával sem siettek, s azután is inkább újabban feltűnt, idegenből ide szakadt embereket választottak.

Kolozsvárott adósságba is bonyolódott, melyből Dar-

¹ «A fő jóról» Ajánlólev.

² KONCZ, Bethlen Gábor végrendelete. 1878.

³ T. i. Brandenburgi Katalin és Bethlen István.

⁴ A fő jóról. Ajánló lev.

62. OPITZ MÁRTON.

holcz Ferencz, egy gazdag főúr, kinek «A fő jóról» szóló művét ajánlotta, mentette ki. Ez küldött neki annyi segédelmet, hogy szükölködő családját tarthatta, adósságait kifizethette, s férjhez adandó leányát kiházásíthatta. Kolozsváron van még ez év május havában is, legalább azt írja Opitz Márton egy Erdélybe utazó magyarnak, hogy ott fogja őt található szükölködően, elhagyatottan.¹

Mint egy hátrahagyott jegyzete mutatja még 1633-ban is élt² s talán ez évben hunyt el, mert ezentúl semmi életjelt nem adott magáról.

*

Így végződött vándortudósunk pályafutása. Göröngyös pálya, melynek vándora keveset ismert abból, a mit az élet örömeinek nevezünk. Mint a mondabeli bolygó zsidót a reá nehezedeő átok, úgy zaklatta őt folyton az a tudat, hogy még nem szolgált eleget hazájának. Mint bolygó fény hol itt, hol ott tűnt föl előtte csalogatóan a «közjó»³ ideálja s ő lázas sietséggel futott utána, futás közben nem törődve bajjal, szenvedéssel, nem életével, nem családjával. A vándorlásnak és nélkülözésnek szinte mondai alakjává lett,⁴ de a mi alakját megnemesíti, az önfeláldozó tevékenysége. Nem volt hitsorsosai között senki, a ki tudományos képzettség, látkör, ismeret és tapasztalat tekintetében vele versenyezhetett volna; kortársai közül az egy Pázmány hasonlítható vele össze; Molnár kisebb nála eredetiség, de felér vele, sőt talán meg is haladja hatás és sokoldalúság dolgában. Molnár hatása a *tanügy*, az *egyházi*

¹ *M.-Okmánytár*. Levelezés, 1630. május 24.

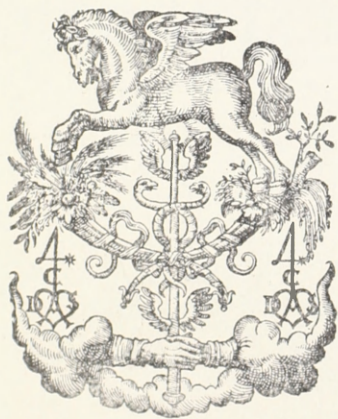
² Suti Orvos Mihálynak egy hozzá írott levelére (*Levelezés* 1601. szept.) e megjegyzést tette: «... Vivit podagra afflictus etiamnum. 1633.»

³ Bod megjegyzése.

⁴ Szilágyi István közölt róla egy xvii. századi költeményt, mely szerint vénségében a bolyongást megunva, marhapásztorrá lett. Szilágyi fel is szólította Arany Jánost, hogy Molnárt ez alapon énekelje meg. Lásd Arany J. hátrahagyott iratai és levelezése III. 255. 257.

irodalom, nyelvészet és költészet terén egyaránt korszakot alkotó; szótára által a gyermekkoránál kezdődött s többi művei által tartott az egész életén át; sőt zsoltárai útján még ma is hat, s a biblia mellett az egyetlen magyar könyv, mely száznál több kiadást ért; volt oly ember, a ki tizenhatszor végig énekelte a százötven zsoltárt,* s bűbajos nyelvét még sem találta egyhangúnak, melyről hitsorsosai oly véleménynyel lehettek, mint a francziák a maguk zsoltáráról, hogy az angyalok is ezen fordítás szerint énekelik s ma sem tudnak megválni tőle.

* SZÖNYI N. ISTVÁN: Élő-hóltak jóillattya 1686. Ajánlás.

63. ZÁRÓVIGNETTA A «SYLLECTA SCHOLASTICA»-BÓL (1621 .

FÜGGELÉK.

MOLNÁR A NŐNEVELÉSRŐL.

Engedje az jó Isten, hogy az ktek istenes példájával egyéb főrenden és közrenden való aszszony állatok is indíttassanak az írás olvasásnak tanulására és leánzó gyermekseikeknek is tanítására, követvén ebben egyéb igaz hiten való sok keresztyén nemzetsegeknek szokásokat : holott mind falukban, városokban, leanygyermeki scholak is vadnak az mellyekben tisztességes öregaszszony emberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és catechismusra. Melly leányi scholáknak szükséges voltárul és jól rendeléséről igen szépen tanit Wilhelmus Zepper az Politia Ecclesiastica nevű könyvben. Ez ilyen leánzó tanítására rendelt scholaknak hasznos voltában nem tudom kicsoda kételkedhetnék. Mert hiszem szép dolog midőn az házi gazdának külső hivatalja szerint távol létében az gazdaszszony az sz. bibliát cselédinek olvassa és azokkal is olvastatja, kiadott bérölt marháinak számát feljegyezheti, urának távol földre állapotját megirhatja, annak leveleit önnön maga megoldvashatja. Vadnak jóllehet némelleyek, az kik az írástudást ártalmasnak itilik lenni az aszszonyi állatnak, de azoknak ok nélkül való vélekedéseket mindennapi példák és minden időbeli sok bölcs embereknek írási meghamisítottak. Az bölcseség szerető tisztességesb pogányok között való sok írástudó aszszonyi állatoknak bölcsen írott könyvei ez mai napon is olvastatnak és azoknak tiszta életökről és dicséretes erkölcsökről sok bölcs ember írása tesznek bizonságot. Hieronymus idejében az sz. aszszonyok mind írástudók voltak, az kiknek ő nagy becsülettel írott leveleket, ugymint Paulának, Marcellának, Furiának, Salvinának és többeknek. Az Laeta nevű aszszonnak pedig azt is szépen megírta, miképpen kelljen leányocskáját az írásra tanítani, mint formálja annak cleibe az betüket és az betük tormáját, mint varrassa véle valami keszkenőcskére. Egyeb tudós aszszonyi állatoknak irtak leveleket sz. Ambros, Agoston, Fulgentius és többek. Az mi időnkben, tellyes volt az keresztyen világ az angliai Ersebet királyné aszszonnak szép tudományokkal tündöklő tiszta életinek hírével, nevével, mellynek istenes birodalma alatt közel ötven esztendeig volt Angliaországának kívánatos szép csendessége és békesége. Ennek idejében tisztult ki az Nagy Brittaniaszszonból minden papistaság. Ez az keresztyén szomszéd országokba levő

bölcs doctoroknak nem csak leveleket szokott írni tulajdon kezével, hanem az Tigurumban tántó (igy) Bullinger Henrik predikátort saját kezével varrott keszkenőnek küldésével is megtisztelte, az mint ezt nékem ezen Bullingernek leányátul való unokája Joh. Rodolf Lavaterus megbeszéllette, ez kiralne aszszonnak egyeb dicseretes és istenfelő cselekedeteivel egyetemben, az mellyeket felőle hallott és látott is Angliában laktában. Ha ki erről több példát kíván (tudniillik hogy az irás olvasás nem ártalmas az aszszonyi állatnak, hogyha véle jól él, mint egyéb Isten ajándékival) olvassa meg az Joh. Ludovicus Vivesnek De officio mariti és az Keresztyén aszszonyi állatnak tanításáról irott könyveit, az mellyeket hasznos voltokért sok nyelvekre fordítottanak. Magyaról Patai István praedikátor fordította meg, nem tudom, ha ki nyomtattattac (igy) avagy nem. Én ezt bölcs Vivesnek, ki azelőtt száz esztendővel az ötödik Caroly császár praeceptora volt, az első megnevezett könyvből egynehány szavait csak deákul irom ide, hogy valaki azt ne fogja reám, hogy aszszonyoknak akarok hizelkedni. (Következik a latin idézet.)

(Keresztyén Imádságos könyvecske 1621. Ajánlás.)

HASONMÁS SZÖVEGE.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT LEVELE REMHEZ 1610. SZEPT. 18.

Clarissime et nobilissime domine Reme, mi fautor observande, salve plurimum. Nullam memini æstatem pluribus profectionibus et crebrioribus emansionibus transegisse me, quam hanc præteritam: Cas-selas ter fui profectus, toties vel pluries Francofurtum et Hanoviam, semel atque iterum Herbornam et Dillenburgum. Superiori mense visi quoque Heidelbergenses amicos, sperans me isthic Berexasziens um literas inventurum, quas negat dominus Samaræus sibi traditas esse. Argumentum earum perscripsit ad me clarissimus dominus Michael Szepsi, rector scholæ Patachinensis. Centum florenorum viatico promisso vocant me ad suæ scholæ oppidanæ rectoram. Locus humilis est et reditus pertenuis, ut mihi refert ornatissimus vir dominus Joh. Fegyver-neki, qui illi scholæ biennium præfuit, antequam academiam visisset. Equidem postquam illustrissimo principi Grammaticam exhibuissem, ingenti patriæ desiderio fueram inflammatus et honorarium ab ipsius Celsitudine acceptum in viaticum convertissem sane et patriam lætus adissem, præsertim cum ipsius Celsitudo etiam literas commendatitias promisisset ad eum, quem nominarem ex proceribus Ungariæ. Sed supervenientes 8 populares studiosi Ungari Marpurgum et literæ amicorum per hos allatæ plane immutarunt redeundi propositum, vel tantum differre cœgerunt. Aiunt enim omnes et affirmant unius Dictionarii editione (quod scholastici sitiunt per Ungariam totam) plus me commodare posse patriæ universæ, quam si per plures annos alicubi in ea præsens doceam iuventutem vel ecclesiam. Quia vero eius rei iam promissionem feceram amicis non paucis, placuit occasionem oblatam edendi Dictionarii Hannoniæ arripere. In cuius immutatione, locupletatione iamdudum laboraveram. Adieci Græcas voces, addidi pro quantitate certarum syllabarum auctoritates poëticas et in aliud quasi Dictionarium transformavi. Non quidem magnum pretium a bibliopolis his accipiam. Lætor tamen me sic desiderio misellæ patriæ satisfacere. Quam plurimis

enim literis hoc a me flagitarunt amici, qui primum Dictionarium ante, quam ipsis innotuerat, divenditum esse querebantur et quotquot studiosi Marpurgum vel Witebergam Haydelbergamve se conferebant, omnes affirmabant se in mandatis habere, ut si copiam invenient, emant pro compluribus amicis et suis discipulis in Ungaria relictis. Iam itaque in quatuor nundinis desideratum, proferam, Deo volente, ad nundinas Paschales. Volebam quidem initio hanc quoque auctam editionem vestris Noricis commendare et in transitum meum versus patriam differre editionem, sed cum audirem post collapsam et dissipatam Hutteri familiam typographiam etiam distractam a creditoribus esse et diversis venditam cum mutilis exemplaribus, de ea occasione desperans, hanc libenter arripui. Cum et præfationum censuram apud Noricos metuerem, nec mansionem isthic talem sperarem, qualis hic offeratur. Scripsi nuper ad clarissimum dominum Rittershusium, cum simul etiam ad Tuam Excellentiam cumque rogavi, ut Iuris Ungarici emendatum exemplar ad nos transmittere ne dubitaret et quantum pretium suo pro labore peteret, perscriberet. Editionem procuraret, vel ipse clarissimus dominus Johannes Rodolphus Lavaterus Tigurinus, rector illustris scholæ Hano-
viensis cum suo compatre Cunrado Biermanno. Ecce nequeo propter occupationes ad ipsius Excellentiam scribere. Te itaque magnopere rogo, virorum nobilissime et fautorum meorum exoptatissime, ut de hac re ipsius Excellentiam admonere a me reverenter et amanter salutatum ne graveris et ipsi Grammaticæ meæ exemplar exhibere, donec luculentiori munere ipsius pietati animum gratum testari poterō et tibi quod mitto eiusdem exemplaris tenuē *ἀντίλογον*. quæso, accipe benigna manu et intueri illud per otium dignare. Et mihi benigne condona, quod ad supradictas occupationes hanc gratam animi mei mentem tibi frequentius declarare per hanc ætatem non potuerim. Officio inposterum nunquam deero, modo Deus addat vires et suppeditet occasiones speratas.

Porro ad præstantissimum nobilissimumque virum dominum Andream Asztalos exaravi literas et ad senatum patriæ meæ atque etiam ad consanguineos meos, quibus addidi tria Grammaticæ Ungariæ exemplaria, quorum fasciculum ad tuam incredibilem humanitatem mitto per dominum Johannem Schönfeldium Ambergensem et oro reverenter Tuam Excellentiam, ut illum velit ad dominum Asztalos Tirnaviam transmittere. Ego Tuæ vicissim Excellentie gratum animum spondeo et officia promtissima et si quid expensum fuerit ad eius curam, remittam cum gratiis proxima quaque occasione.

Bene et feliciter vale, vir eximie et festinationi ignosce.

Saluto officiose clarissimum dominum Johannem Cunonem, dominum Burkartum et clarissimos dominos professores Altorfinæ academizæ, nominatim dominum Scipionem, Queccium, Piccartum, Waldungum, Mauritium, etc.

Iterum vale et lætare in domino Jesu.

Hanoviæ 18. Septembris anno domini 1610

Tuæ Excellentizæ addictissimus studiosissimusque

Albertus Molnar.

Külczim: Nobili excellentique viro domino Georgio Remo iuris-consulto, patricio Augustano et inclyti senatus Noribergensis consiliario et assessorî clarissimo meritissimoque domino, fautori suo omni fide studioque æternum colendo et plurimum amando Nürnberg.

(Eredetije vörösviaszpecséttel a göttingai kir. egyetem könyvtárában.)

TARTALOM.

Bevezetés. (3—5. lap.)

ELSŐ KÖNYV.

A VÁNDORDEÁK.

I. Szencz a XVII. században. Lakosága. Molnár Albert ősei és szülei. Székely János. Az öreg Molnár Albert. M. Albert születése. Testvérei. A gyermekkor eseményei. (7—13. lap.)

II. A szenczi ref iskola. Tantárgyak. Molnár tanulása. Anyja halála. Szabó Farkas, segédtanító. Vándordeákok külföldön és nálunk. Molnár győri tanulása. Sibolti Demeter. Kalandozások. Molnár Gönczön. A Károli-féle biblia nyomtatása Visolyban. Molnár segítkezése. Károli nyelvészkedése. Molnár debreczeni tanulása. A debreczeni deákélet. Kalandozások. A kassai nevelőség. Dasypodius útjára. Hazatérés Szenczre. (13—20. lap.)

III. Külföldi egyetemek látogatása. Molnár útrakelése. Útlevele. A bécsi földrengés. Megérkezés Vittenbergbe. A vittenbergi magyar bursa. Eszterházy Tamás. Drezda. I. Keresztély szász választófejedelem temetése. Molnár Benedek levele. Nögéri. Magyar tanulók külföldön. Utazás Heidelbergbe. Az egyetem kálvinista irányzata. Kalandozás. M. Benedek levele. Molnár insége. (26—30. lap.)

IV. A straszburgi egyházi élet. A főiskola. Sturm János. A főiskola látogatottsága. II. Miksa császár a főiskolát akadémia rangjára emeli. Tanulmányi rend. Molnár megérkezése Straszburgba. Felvételi vizsgálat. A Collegium Wilhelmitanum. Molnár helyet nyer benne.

A tanulás megkezdése. Tantárgyak. Évet záró díszvizsgálat. A promotio. A bábérkoszorú. Meghívó a jelöltek vizsgálatára. Vizsgálati kérdések. Molnár bábérkoszorúja. Barátai üdvözlőversei. Straszburgi élete. Ismerősei. Dasypodius Konrád. Beszélgetése Pappussal. Sziógyártó Lukács és M. Benedek levele. A lutheranus egyházi irányzat Straszburgban. Sturm és Pappus. Fáber levele. Molnár kirekesztése. Ennek okai. (36—64. lap.)

V. Molnár búcsuja Straszburtól. Svájci útja. Bábel. A zürichi vitagyűlés. Bern. A Musculus-család. Genf. Látogatás Béza Tivadarnál. Utazás Olaszországba. Magyar foglyok. Milanó. A loretói Casa Santa. Róma. A német-magyar collegium. Velencei út. Visszatérés Straszburgba. Barátai üdvözlőversei. (54—66. lap.)

VI. A pestis pusztítása Heidelbergben. Molnár megérkezése. A Casimirianum. Az intézeti élet. Molnár fölvétele. Insége. A goselbachi nevelősködés. A hitelzők zaklatása. Fabricius Tamás levele. Meghívás a sárospataki lectori állásra. Nagytályai István levele. Molnár hazaküldött levelei. Betegsége. Levél Debreczenből. Fabricius pénzküldeménye. Molnár fogadalma. Ajtatossága. Fabricius tanácsa. Kirándulás Kreuznachba. Újabb pénzzavarok. Fabricius halála. Utazás Zweibrückenbe. Hazaindulás. Lavingen. Bécs. Pozsony. Megérkezés Szenczre. (67—82. lap.)

MÁSODIK KÖNYV.

AZ IRODALMI MUNKÁSSÁG ÉVEI.

I. Körutazás a hazában. Molnár tervei. Tököly Sebestyén. Dobó Ferencz. A pátronusok. Asztalos András. Hitbuzgósága és áldozatkészsége. Békési János. Somlyói Báthori István. Újabb külföldi út. Nürnberg. Altdorf. Heidelberg. Kocher melletti Neustadt. Hála. (83—90. l.)

II. Irodalmi foglalkozása. A bibliakiadás terve. Majnai Frankfurt. A könyvvásár. Claude Marne. Herborn. Kirándulások. Hazahívások. Sauer János. Molnár nyomdai korrektorsága. Taksonyi Péter. Ambergi nevelőség. A hazatérés sürgetése. A bibliakiadás ügye. (91—108. lap.)

III. Molnár Altdorfban. Rittershausen Konrád. A magyar szótárirodalom. Molnár Latin-magyar szótára. Módszere. Forrásai. Molnár atyjának halála. Molnár Gergely latin nyelvtana. A magyar-latin szótár. Hutter Illyés könyvnyomtató. Üdvözlő versek a szótárra. Az írói tiszteletdíjak. A dedikálás. II. Rudolf császár. Molnár ajánlólevelei Megérkezése Prágába. Prága irodalmi körei. Bacha-ék, Carolides, Weston Erzsébet, Wacker Máté. Kepler János. Molnár II. Rudolf császárnál. Bürgi Jost. A prágai magyarok. Kísérlet Molnár áttérítésére. Rudolf ajándéka. Visszatérés Altdorfba. (109—130. lap.)

IV. Az altdorfi pártfogók. Rem «Omnia» című verse. Utazás. Donaver pártfogása. Nevelőség a Stántzing családnál. A Zsoltár-fordítás terve. A Zsoltár jelentősége a prot. cultusban. Molnár magyar verselési kísérlete. Nyilatkozata a versnemekről. A Lobwasser-féle német Zsoltár-fordítás. Francia dallamok. Molnár Zsoltár-fordításának méltatása. Stántzing bizonyítványa. Molnár Catechismusa. A Zsoltár ajánlása. (130—140. lap.)

V. Mórícz hesseni fejedelem. Neveltetése és tudományos műveltsége. Irodalmi foglalkozása. Molnár bemutatkozása. A fejedelem pártfogása. Molnár Marburgban. Barátainak szerencsekívánata. Hülsz Levin özvegye. A Károli-féle biblia correctiója. Mórícz tervei a magyar bibliáról. Wolf levele Molnárhoz. A biblia kinyomtatása. Megbízás egy magyar nyelvtan írására. Molnár módszere. Mórícz hesseni fejedelem sürgeti e művet. A Nyelvtan ajánlása. Jelentősége. Békési és Siderius nehezeltése. Miskolczi közbenjárása. Siderius a magyar bibliáról. Érdeklődés a megjelent biblia iránt. A könyvszállítás tilalma. Hazahívó levelek. Asztalos levelei. A szenci tanács meghívása. (140—165. lap.)

HARMADIK KÖNYV.

A VÁNDORPAP ÉS ISKOLAMESTER.

I. Molnár kinézése. Műveltsége. Modora. Nőismerősei. Heuschlin Elisa. Társadalmi viszonyok. Heidelbergi szerelme. Háztűznézés és kikosarazás. Molnár kedélybetegsége. Újabb nőülési tervek. Löchler Margit. Toussaint Julia. Walter levelei. Ferinari Kungunda. Vietor zsidóvallásra térése. Molnár Marburgban. Megkéri özvegy Vietorné kezét. Jegyváltás. Lakodalom. Üdvözlő versek. (167—177. l.)

II. A katolikus reactio megindulása. A protestansok védekezése. A nagyszombati protestáns üldözés. Asztalos András megbírságolása. Hitbuzgósága. Molnár hazatérését sürgető levelek. Latin-görög-magyar lexicon. Molnár szótárának kelendőssége. A biblia újabb kiadása. Tudományos hírneve. A külföldi barátok ragaszkodása. Hazatérés. Thurzó Borbála lakodalma Bicsén. Thurzó ná-

dor ajánlólevele. Batthyány Ferenc meghívása. A Molnár-család hazaköltözése. Molnár Szalonakon és Rohonczon. A rohoncai papság. Zsinatok. Alföldi és felsőmagyarországi utazás. (177—189. l.)

III Molnár és a Batthyány-család. Komjáti zsinat. Találkozás Vág-Sellyén Veresmartival. Párbeszédük. A komáromiak lelkészül hívják Molnárt. Komáromi papsága. Könyvnyomda-alapítás terve. Szijgyártó és Patai levele. Újabb utazás. Látogatás Szécsi Tamásnál. Molnár és Rimai János. Sárospatak. Molnár Károlyi Mihálynál, Rhédei Ferencznél. Megérkezés Fogarasra. (189—190. lap.)

IV. Bethlen Gábor és a tudósok. Molnár látogatása nála. Kettegi temetése. Visszatérés Utazás Sziléziába. Molnár ismét külföldre utazik. János Zsigmond brandenburgi választófejedelemnél Am-

berg. Molnár mint oppenheimi kántor-tanító. Iskolarektor. «Lusus poetici» cz. versgyűjteménye. Thuri «Ideá»-jának kiadása. Ajánlás. «Jubileus esztendei praedikátzio.» Bethlen Gábor irodalmi megbízása. Molnár Heidelbergben. «Imád-ságos könyvecske.» Nézetei a nőnevelésről. Segélygyűjtés. A Szótár harmadik kiadása. Heidelberg bevétele Tilly katonái által (1622). Molnár megkínóztatása. Németalföldi utazás. «A keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás.» Bethlen Gábor meghívása. Hazatérés. Molnár Kassán. Bethlen gondoskodása. «Az legfőbb jóról» fordítása (1630). Molnár Kolozsváron. Darholz Ferencz. Opitz Márton. Halála. Pályájának jellemzése. Hatása. (200—219. lap.)

Függelék. Molnár a nőnevelésről. (221—224. lap.)

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

	Lap
Szenci Molnár Albert arcképe	1
A marburgi egyetem rektorának bizonyítványa Molnár beiratkozásáról	144
Molnár levele Remhez	188
Az «Institutio» fordításának czimlapja	213

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

	Lap		Lap
Czimlap	1	Béza Tivadar	61
Sz. Molnár Albert babérkoszorúja	3	Tolnai Fabricius Tamás névalírása	72
Marburg	5	Záró-vignette a «Postilla Scultetica»-ból	82
Göncz	9	Fejkép	85
Győr	18	Asztalos András névalírása	86
A debreczeni ref. collegium régi képe	22	Pozsony a XVII. században	89
Kassa a XVII. században	25	Thury György névalírása	92
Vittenberg	29	Siderius János névalírása	96
Heidelberg	33	Frankfurt	97
Straszburg	39	Egy XVII. századbeli könyvnyomda belseje	99
A straszburgi egyetem pecsétje	42	Amberg	103
Doktorrá avatás a XVII. században	45	Taksonyi Péter névalírása	106
Molnár Benedek névalírása	50	Rittershausen Konrád	109
Básel	52		
Genf	59		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
Altdorf	111	Thurzó György	185
Rumel Konrád névalírása	118	Batthyány Ferencz névalírása	187
Rem György	119	A vágsélyei kastély	191
II. Rudolf	122	Komárom	194
Kepler János	123	Rimai János névalírása	197
Gentilis Scipio	125	Bethlen Gábor	201
Weston Erzsébet Johanna	127	Bethlen Gábor névalírása	201
A «Psalterium Ungaricum» cím- lapja	135	A «Lusus poetici» címlapja	205
Corvinus Kristóf névalírása	139	A «Postilla Scultetica» címlapja	206
Móricz hesseni fejedelem	141	A «Secularis Concio» (1618) cím- lapja	208
Móricz hesseni fejedelem és fiai	144	V. Frigyes	209
Móricz neje és leányai	145	I. Rákóczy György beírása a «Secu- laris Concio» m. tud. akadémiai példányába	210
A «Szent Biblia» (1608) címképe	151	A «Discursus de summo bono» (1630) címlapja	215
Wolf Hermann aláírása	153	A gyulafejevári gymnasium	216
Záró-vignette a «Psalterium Un- garicum»-ból	165	Opitz Márton	217
Kolozsvár	169	Záróvignette «Syllecta Scholastica»- ból (1621)	219
Oppenheim	176		
Bocatus János névalírása	177		
Bicse	184		

MEGJEGYZÉSEK A KEPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

Szenci Molnár Albert arczképét Cserna Károly festette a *«Keresztyéni religiora és igaz hitre való tanítás. Mellyet dedkul irt Calvinus János . . . Magyar nyelvre fordított Molnár Albert. Hanau 1624.»* című mű címlapján közölt arczképről. Ez Molnárnak egyetlen képe, melynek hitelessége kétségen felül áll. Molnár ugyan még fiatal korában maga lefestette magát, melyet metszet útján sokszorosítottat is, (*Bod* szerint Custos Domokos volt a metsző), de ez nem maradt ránk. Emlékét Rittershausen K. 1004 jul. 6-án kelt levele tartotta fenn: «Pro effigie tua gratias ago tibi una cum domino Khumelio. Is cuperet se quoque eadem forma depingi ad vivum ideoque me rogavit, ut ex te quaerem de nomine pictoris et sculptoris illius, deinde de pretii quantitate». Ezen kívül van még két olajfestmény, az egyik a Történelmi Képcsarnok tulajdona, mely a millennáris kiállításon is be lett mutatva (xxxv. 6213. sz.): mult századi megrongált festmény «MOLNÁR ALBERT» felirattal; a másik a kecskeméti ref. kollegium birtokában levő olajfestmény, melynek festőjére, korára és hitelességére nézve hiányzanak a biztos támpontok. A kép baloldali felső szegletében e felirat van: «SZENCI MOLNÁR ALBERT», az alul ragasztott papirszeleten elmosódott betűkkel ez áll: «Néhai főtitisz: superint. Veresmartly Vég Sámuel ur bibliothekájából maradt annak successorára Harsányi István uramra, a ki is az oskola bibliothekájának ajándékozta 1802-ik esztendő Martii 16-ik napján.» Barabás rajzáról készült könyvomat után (először megjelent Erd. predikátori tár 1837. 7. és Vas. Ujság 1863. 33.) ez volt eddig Molnárnak egyetlen általánosan ismeretes arczképe.

A marburgi egyetem rektorának Molnár beiratkozását tanúsító bizonyítványát a m. tud. Akadémia könyvtárában lévő eredetiről reprodukáltattuk. Ez okmány a

Molnár levélgyűjteményében, az úgynevezett «Album»-ban a 159. számot foglalja el. A pecsét körirata; SIGILLVM ACADEMIÆ MARPVRG(ensis).

Molnár Remhez küldött levele itt jelenik meg először. Eredetije a göttingai kir. egyet. könyvtár levélgyűjteményében van.

Kálvin «Institutió»-ja fordításának címmlapja a budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtár példányáról készült.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK.

A *Czímmlapot* Cserna Károly festőművésznk tervezte. Szintén tőle való az első könyv fejképe: *Göncz*, a második könyv élén álló s *írói jelvényeket* ábrázoló fejkép s a harmadik könyv fejképe: *Kolozsvár*, mely Hufnagel metszete (1617) nyomán készült.

Molnár babérkoszorújának rajza a m. tud. Akadémia birtokában levő «Album» belső táblájában üveg alatt őrzött eredeti babérkoszorúról készült; a benne levő vignetten Molnár sajátkezű írásával. Olvasása: «CORONA MEA LAUREA. | multis ærumnis et sollicitu | dinibus in ARGENTI- | nensi Lycæo partâ | Anno Christi 1595 | Mense Majo.»

Marburg Merian metszete a «Topographia Hassiæ et regionum. Frankf. 1655.» cz. műben (100. lap).

Győr képét Birken, «Der Donaustrand 1659.» cz. műve 51. lapjáról vettük. A kép aláírása: 1. Teutsche Kirch. 2. Hung. Kirch. 3. Schloss. 4. Vorstadt. 5. Rab fl. 6. Donau fl. 7. Ins(el) Schüt. 8. Vestung S. Martinsberg. 9. Thurn mit dem Hæn. 10. Ziegel-Insel. 11. Wienerthor.

A debreczeni ref. Kollégium képét, mely azt az 1802-ik évi tűzvész előtti állapotban tünteti föl, a főiskola 1894. 5-ik évi értesítőjé-ből vettük át. Az ott közölt kép egy régi nyomomat után készült.

Kassa a *Safar dall' Heremitage*, «Successi dell' armi Cesaree. Velence. 1686.» cz. műve metszete után készült.

Wittenberg részlet Merian metszetéből, mely a «Topographia superioris Saxoniæ, Thuringiæ. Frankf. 1650.» cz. mű 192. lapja után áll. A kép aláírása: D. Raht-hause. (igy) E. Pfarrkirche. F. Collegium, G. Collegium Augusti. H. Elbebrücken.

Heidelberg Merian metszete a «Topographia Palatinatus Rheni. Frankf. 1645.» cz. műben (36. lap). A kép aláírása: 1. Das Schlosz. 2. Der Neue Garten. 3. Heilig Geist Kirch. 4. Barfüszter Closter. 5. S. Jacob. 6. S. Petter. 7. Augustiner Closter. 8. Der alte Churf. Garten. 9. Der Reiche Spital. 10. Spital Thor. 11. Der Trutz Keyser. 12. Das alte Schlosz. 13. Der Marstall.

Straszburg képe a «Topographia Alsatiaë Frankf. 1663.» cz. műben (51. 1.) szintén Merian metszete. A kép aláírása: 1. Die Rheinbrück. 2. S. Claus in Vndis. 3. New Thor. 4. S. Wilhelm. 5. S. Steffan. 6. S. Catharina. 7. Gulden Thurn. 8. Zum Revern. 9. S. Andreas. 10. Münster. 11. Zeughausz. 12. Die Pfaltz. 13. Prediger Closter. 14. Jung S. Peter. 15. Pfenning Thurn. 16. Barfüszter Closter. 17. S. Niclaus. 18. Spitel Thor. 19. Spital. 20. Aller Heiligen. 21. Fravenbrüder. 22. S. Thoman. 23. Alt. S. Peter. 24. S. Marcus. 25. Im Bruch. 26. Steinstraszer Thor. 27. S. Johann. 28. Heilig Grab. 29. Augustiner Closter. 30. S. Michael. 31. S. Margretha. 32. S. Aurelia. 33. Deutsch Haus. 34. Weisz Thurn. 35. Cronenburger Thor. 36. Süden Thor. 37. S. Clara Werth. 38. Fischer Thor. 39. Schieszrein. 40. Spital Mühl.

A straszburgi egyetem pecsétjét Berger-Levrault: «Annales des professeurs Alsaciens. Nancy 1892.» cz. műve cxcii. lapjáról vettük.

A XVII. századi doktorrá avatást ábrázoló képünk Puschner I. G. metszete után készült, mely «Amoenitates Altorfinae» cz. műben jelent meg először.

Bázel és Genf képei Merian «Topographia Helvetiæ, Rhætiæ et Valesiæ. Frankf. 1642.» cz. művében (96. és 71. lap) jelentek meg. Ez utóbbi aláírásai: 1. S. Gervais. 2. Le Chasteau Vieux. 3. La tour de l'Isle. 4. La porte de la Monoye. 5. Le lac Lemain. 6. La porte de la Tartace. 7. S. Germain. 8. Maison de ville. 9. S. Pierre. 10. La porté de Treille. 11 Prisons. 12 Hospitale. 13. Bouleuerd du Pin. 14. Bouleuerd de S. Legier. 15. Porte de S. Legier. 16. La porte Meufue. 17. Bouleuerd Je Loye. 18. L'Hospitale. 19. Moulins.

Béza Tivadar arczképe a Baum W. J. «Theodor Beza. Leipzig 1843» cz. műve I. kötetében cízmképül közölt könyvomat után készült.

Az első könyv végén levő *záró-vignettet* Molnár «Postilla Scultetica. Oppenheim 1617.» című fordításából vettük.

Pozsony XVII. századbéli képét Albrizzi «L'origine del Danubio. Velence 1684», cz. műve 71. lapján közölt metszetről reprodukálttuk. A kép aláírása: 1. La torre del Castello, doue uien guarda le Corona d'Ongharia. 2. Il Danubio. 3. Isola de Schütt.

A majnai Frankfurt képe Merian metszete a «Topographia Hassiæ. Frankf. 1655.» cz. műben (52. lap).

Egy XVII. századbéli könyvnyomda belseje Abraham de Weerdt hollandi fametsző metszete után készült.

Amberg Merian metszete a «Topographia Bavariæ 1644.» cz. műben (11. lap).

Rittershausen Konrád, Rem György, Gentilis Scipio arczképeit Freher, «Theatrum vrorum eruditione clarorum (Nürnb. 1688)» cz. művéből vettük.

Aldorf képe az esztergomi egyházmegyei könyvtár metszetgyűjteményéből való. Ez önálló metszet felirata: «Abbildung der State und löblichen Nürnbergischen Universitæt Aldtorff. Zufinden bey David Funcken in Nürnberg.» Képünkön B. a «Hortus medicorum»-ot, C. a Collegiumot tünteti föl.

II. Rudolf római német császár és magyar király arczképe az ambrasi gyűjteményben őrzött egykorú kép reproductiója.

Kepler János arczképét Kepler összes műveinek Frisch-féle kiadásában (VII. köt. Frankfurt 1870) közölt könyvomat után adjuk.

Weston Erzsébet Johanna arczképét az eperjesi kath. gymnasium 1890/1-ik évi értesítőjében közölt kép után adjuk, mely Pelzel Márton «Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten» (Praga 1777) cz. művében megjelent képről reprodukáltatott.

A «*Psalterium Ungaricum*» (1607), a «*Szczt Biblia*» (1608), a «*Postilla Scultetica*» (1617), a «*Discursus de summo bono*» (1630) címlapjainak hasonmásait a m. kir. tud. egyetemi könyvtár példányairól vétettük.

Móricz hesseni fejedelem arczképe a «Theatrum Europæum» Frankf. 1662. (I. köt. 309. lap) metszete után készült. A kép körirata: ILLVSTRISSIM(US) PRINCEPIS AC DOMINVS D(OMI)N(US) MAVRITIVS HASSIÆ LANDGRAVIUS COM(ES) IN CATTIMELIBOCO, DIEZ, ZIEG(ENHAIN) et NIIA (etc.) *

A *Móricz hesseni fejedelem családját* ábrázoló két kép egykorú metszet után készült.

A második könyv végén lévő *záró-vignette* a Molnár «*Psalterium Ungaricum*» (1607) cz. fordításában az Ajánlás után áll. A m. kir. tud. egyetemi könyvtár példányáról.

Oppenheim képe Merian metszete a «Topographia Palatinatus Rheni. Frankf. 1645.» cz. mű 68. lapján. A kép aláírása az itt közölt részletre vonatkozólag: 8. Szent-Katalin-templom. 9. Várkastély. 10. Rajnai kapu. 13. Kórház.

A *bicssei vár, a vágsellyei kastély* Dörre Tivadar, a *gyulafejevári kollégium* Cserna Károly eredeti fölvételei alapján készültek.

Thurzó György arczképét Sadeler Egyed császári metszőnek Prágában 1607-ben készült metszete után közöljük, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona. A kép kör-

irata: «ILL(USTISSI)mus GEORGIVS THVRZO DE BETHLEHEMFFALVA COMES DE ARWA EIVSDEMQ(UE) COMITATVS SVPREM(US) AC PEK-PETV(US) COMES, DAPIFEROK(UM) REGALIVM IN HVNG(ARIA) MAG(ISTE)R SAC(RAE) CÆS(ARAE) REG(IAE)Q(UE) MAI(ESTATIS) CONSI-LIARI(US) * Vivit post funera Virtus. A kép alatt: «IS AMPLISSIMVS QVI SVA VIRTUTE IN ALTIOREM LOCVM PERVENIT | NON QVI ASCENDIT PER ALTERIVS INCOMMODOVM ET CALAMITATEM. | S(acræ) Cæs(æ)rea M(aie-sta)tis sculptor Egidius Sadeler ad uiuum delineauit et D(e)d(icavit). Pragæ MDCVII.»

Komárom Sandrart Jakab rézmetsző műve Birken «Die Donaustrand. Nürnberg 1683.» cz. művében 55. lap. A kép aláírása: 1. Städtlein od. Markt. 2. Vestung. 3. Wacht Thurn. 4. Hung. Kirch. 5. Teutsch. Kirch. 6. Donau fl. 7. Schiff Brücke. 8. Plockhaus. 9. Insel Schütt.

Bethlen Gábor arczképe egykorú metszet hollandi metszőtől, Ernst Lajos gyűjteményében. Körirata: BETHLEHEM GABOR. ELECT(US) REX HVNGARIAE. PRINCEPS TRANSILVANIAE COMES SIC(ULORUM) etc(etera). A kép aláírása: Gabriel Bethlehem. ghecoren Coninc van hungarlen . . Prince van Transylvanien . grave van Siculi etc(etera).

A «*Lusus Poetici*» czimlapjának hasonmását a müncheni kir. könyvtár példányáról vettük. Eddig Magyarországon egy példánya se ismeretes.

A «*Secularis concio evangelica*» (1618) czimlapjának hasonmása a m. tud. Akadémia könyvtárának példányáról készült, a mely példány egykor I. Rákóczy György sajátja volt: Prágai András küldötte neki ajándékba saját jubileumi disputatójával («Thema seculare» Heidelb. 1617.) egybekötve. A könyv zöldre festett pergament-tábláján arany betűkkel «S (Spectabili) * M (Magnifico) * D (Domini) * G (Georgio) * R (Rakoci) * D (De) * F (Felső) * V (Vadász). A másik könyvtáblán A (Anno) * D (Domini) 1618» áll. A tábla belső lapján Prágai verse («Respice de celsis, Deus optime, respice coelis» stb.) és köv. ajánlása van: «Generoso, stemmatis antiquitate Spectabili et Magnifico D(omi)no, D(omi)no Georgio Rakoci de Vadasz. Comiti Comitatus Sarosien(sis), Capitaneo Præsidiariorum Onodiensium strenuo (et)c(etera). D(omi)no gratiosissimo. Ex Academia Archipalatina Electorali mittit summissa cum observantia Andreas Pragai, respondens pro themate seculari.»

V. Prigyes arczképe Bolsuárd metsző munkája. Aláírása: Serenissimo ac Potentissimo Principi Jacobo Magnæ Britanniae, Franciae et Hiberniae Regi, imaginem hanc, quæ | Maiestatis ipsius gener Excellentissimus atq(ue) Illustrissimus Princeps Fridericus V. Dei gratia Comes Palatinus ad Rhenum | Sacri Romani Imperii Archidapifer et Elector, Dux Bavariae etc(etera) a Michaele Johannis Mireveldio ad vivum depictus | Boëthy Bolsuardi cælo exprimitur et cum quinque annorum priuilegio publicatus, dedicant, consecrantq(ue) ijdem pictor et sculptor etc. ibidem.

Opitz arczképe Heyden egykorú metszete. Körirata: Imago MARTINI OPITII V. C. ad vivum expressa. A kép alatt: Talis, Lector, erat facie Phœbeia Seirer. | Germani princeps carminis OPITIUS. J. ab Heyden sculpis 1631.

A harmadik könyv végén álló *záró-vignettet* a «*Syllecta Scholastica*» 1621. évi kiadásából vettük, mely a Latin-Görög-Magyar szótár ez évi kiadásának melléklete gyanánt jelent meg. (A m. nemzeti múzeum példányáról.)

AZ ALÁÍRÁSOK KELTE:

Molnár Benedek levele 1596 ápr. 7. Olvasása: «En te szegen io akaro attiadña Molnar Benedek irtam Szempczen. Anno 96 7 die April(is)». Eredetije a m. tud. Akadémia Molnár-Albumában. 21. sz.

Tolnai Fabricius Tamás levele 1598 jul. 1. Olvasása: «Thomas Fabricius Tholnen(sis) Pastor Eccl(esi)æ Patachien(sis)». (Eredetije u. o. 41. sz.)

Azthalos András levele 1609 máj. 8. Olvasása: K(egy)lmed)nek Jó Akaró Barrattia Azthalos Andras (manu)p(ro)pria». (Eredetije u. o. 227. sz.)

Thury György levele 1601 márcz. 24. Olvasása: «Georgius Thurius P.(oeta) L.(aureatus).» (Eredetije u. o. 55. sz.)

Siderius János 1602 ápr. 22. Olvasása: «Joannes Siderius | frater (et) amicus | tibi syncerus». (Eredetije u. o. 70. sz.)

Taksonyi Péter 1602 márcz. 30. Olvasása: Petrús Taxoniús | Ungarus». (Eredetije u. o. 68. sz.)

Rumel Konrád levele 1602 jun. 2. Olvasása: «T(ui) studios(us) | Joannes Chunrad(us) Rh(u)m(e)l(i)us». (Eredetije u. o. 81. sz.)

Corvinus Kristóf levele 1607 márcz. 19-én kelt. Olvasása: Christophorus Corvinus». (Eredetije u. o. 154. sz.)

Wolf Hermann levelének kelte: 1608 ápr. 5. Olvasása: «q(ue)m nosti T(uus) Hermann(us) Wolf(us) | mandato principis». (Eredetije u. o. 189. sz.)

Bocatius János levele 1611 nov. 12-én kelt. Olvasása: «Bocatus Consularis Cassov(iensis) (manu)p(ro)pria». (Eredetije u. o. 261. sz.)

Batthyány Ferencz névalírásának olvasása: «Franciscus de Batthyán manu)p(ro)p(ria)». (Eredetije az Országos levéltárban.)

Rimai János levele 1629 máj. 4-én kelt. Olvasása: «J(oannes) Rimay».

Bethlen Gábor 1619 decz. 13. Olvasása: «benevolus G(abriel) Princeps m(anu)p(ro)pria)». (Rákóczy-levéltár.)

I. Rákóczy György beírása a «Secularis concio evangelica» m. tud. Akadémia példányában van. Olvasása: Soli Deo gloria. | Anno 1618 die 12. Maii | Reddita est mihi Saros-patak. | Non est currentis, neq(ue) volentis; | sed miterentis DEI. | Georgius Rákóczy.»

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Aeneas Sylvius 207.
 Ágost választófejedelem 116.
 Ahenarius 54, 55, 66.
 Alburna, Molnár — 60, 61, 96.
 Alfonz spanyol király milanói követe
 62, 63.
 Alsted Henrik 134, 182.
 Altdorf 4, 89, 90, 109, 110, 112, 113, 114,
 129, 130, 131, 132, 135, 138, 174.
 Alvinczi Péter 214.
 Alzey 78.
 Amberg 102, 103, 109.
 Ambrosius Sebestyén 74, 75, 85, 86, 91, 125.
 Ammann Péter 82.
 Amsterdam 213.
 Ancona 65.
 II. András m. király 143.
 Angolország 124.
 Anhalti Keresztély 204.
 Arany János 218.
 Arator (Szántó) István jezsuita 112.
 Arias Montanus 119.
 Asztalos András 86, 87, 88, 91, 100, 101,
 107, 108, 114, 115, 139, 144, 146, 158,
 160, 162, 178, 179.
 Babérkoszorúság 103.
 Baccalaureusi vizsgálat 44; — a vizsgá-
 lati kérdések 46; — az ünnepély le-
 folyása 47; — a vizsgálat díja 48.
 Bacháček Márton 125, 126, 128.
 Baden 37.
 Bajorország 16, 67.
 Baksai István 65.
 Balassa Pál 37.
 Balassa Zsigmond 37.
 Balassi Bálint versei 136, 138.
 Balassi Bálint 198.
 Bánfi Ferencz 35, 37.
 Bártfai magyar biblia 147.
 Bázel 17, 55, 56, 57, 66, 98, 133.
 Basilius szótára 112.
 Báthori István 10.
 Bátori István, Ecsedi 19, 20.
 Báthori István 88.
 Báthori Zsigmond 129.
 Batthyány Ferencz 186, 187, 188, 194, 196.
 Becker heidelbergi lelkész 170.
 Bécs 9, 19, 28, 82, 89, 91, 93, 107, 114,
 129, 130, 158, 183.
 Bécsi egyetem 129.
 Bécsi földrengés 28.
 Bécsi kereskedők 19.
 Békési János 88, 90, 91, 96, 97, 106, 156,
 157.
 Belga egyház Frankfurtban 102.
 Belgiojoso kassai várparancsnok 177.
 Belgium 213.
 Benfeld 55.
 Beregszász 184.
 Berlin 203.
 Bern 58, 62, 120.
 Bernardino Luzzi 65.
 Bethlen Gábor 5, 200, 201, 202, 207, 211,
 212, 213, 214, 216.
 Bethlen István erd. kormányzó 216.
 Bethlen István, ifjú 202.
 Bethlen Péter 202.
 Beumler Márk tanár 56, 57.
 Beythe Imre 186.
 Beythe István 186.
 Beythe növényteni szótára 112.
 Béza Tivadar 59, 60, 61, 133, 137, 138.
 Béza Tivadar grammatikája 152.
 Bicse 183, 184.
 Biermann Konrád 153.
 Birtlin lelkész 57.
 Bocatius János 176, 189, 207.
 Bocskay István 48, 129, 199; — Apolo-
 giája 150.

- Bod Péter 114; - «Szent Hilarius» cz. műve 46.
 Boemer János Jakab 110.
 Bologna 63.
 Bongars Jakab 102.
 Bonn 35.
 Borbély (Rasor) István, Tolnai 23.
 Bornemisza Péter 53.
 Boroszló 15.
 Bourgeois dallamai 133.
 Bölcskey István 194, 195.
 Böszörmény 189.
 Böszörményi Péter 117.
 Brandenburgi Katalin 216.
 Brant Sebestyén 98.
 Brederode Péter 145, 148.
 Brewer Lőrincz 215.
 Buda 55, 183.
 Bursa Vittenbergben 29, 30, 31, 32.
 Butzbach, vándordeák 16.
 Büschweiler 48, 52, 54, 74.
 Bürgi Jost 128.
- Calepinus szótára 111, 112, 117
 Calvin János heidelbergi tanár 91
 Camper Ferenczné 82.
 Camper-fiuk 82.
 Camper könyvkiadó 107.
 Carolides György, költő 125, 126, 128.
 Cassel 140, 141, 142, 148.
 Castelfranco 66.
 Cato Distichonai 111
 Cato Erkölcsi mondatai 14
 Cheresdy Márton 87.
 Chiavenna 63.
 Chur 63.
 Chytraeus Catechesise 42; — szótára 112.
 Cicero beszédei 42.
 Clajus német grammatikája 153.
 Clusius-Beythe növényteni szótára 112.
 Collaborator 22
 Coler Pál 110.
 Collegium Casimirianum 68, 134. — fegyelmi szabályai 68, 69. — Molnár felvétele 70.
 Collegium Germanicum Hungaricum Rómában 65.
 Collegium Sapientiae 139.
 Collegium Wilhelmitanum 40, 51; — alapítása 40; — fegyelme 41.
 Comenius Amós János 4
 Como 63.
- Corpus Iuris Ungarici 206.
 Corvin-codex Augsburgban 131.
 Corvinus (Rabe) Kristóf 139, 144.
 Cöler Jeromos 110,
 Cuno János 145.
 Csallóközi 65.
 Csehország 16.
 Csorba István, rektor 22.
 Danzig 213.
 Darholcz Ferencz 218.
 Dasypodius Konrad straszburgi matematikus 36, 38, 40, 48.
 Dasypodius Péter Latin-német szótára 24, 112, 113
 Debreczen 19, 36, 38, 75, 146, 203.
 Debreczeni deákélet 23, 24.
 Debreczeni ref. kollégium 22.
 Debreczeni vásárok 19, 23.
 Debreczeni János 13.
 Decsi Csimer János 35, 180.
 Dedicatio 119.
 Demosthenes beszédei 42.
 Dillenburg 95, 140.
 Dobó Ferencz 86.
 Dodrecht 213.
 Donatus Grammatikája 14.
 Donaver regensburgi lelkész 131, 132.
 Drezda 15, 28, 30, 31, 38.
 Dubois Kelemen lelkész 102, 137, 139.
 Dudics András levelei 102.
 Duisburg 67.
- Egyed név 11.
 Egyházi élet Heidelbergben 32, 67; — Straszburgban 36, 37, 38.
 Eisenach 35.
 Elzász 36, 51.
 Engelsberg 132, 138.
 Eperjes 88, 203.
 Erasmus 63, 119, 120; — arczképe 62 - «Colloquia» cz. műve 14.
 Erdődy Kristóf gr. 183
 Erfurt 35.
 Érsek Péter 108.
 Érsekújvár 9.
 Estienne H. 94; — szótára 112.
 Eszterga 197, 199.
 Eszterházy család 183.
 Eszterházy Tamás, Galanthai 30.
- Fáber Antal 51, 54; — levele 59
 Fabricius kassai predikátor 214.

- Fabricius Tamás, Tolnai 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 85.
 Farinola (Mantskovics) Bálint 20.
 Fejérvári csata 180.
 Félegyházi Tamás Uj Testamentuma 146, 181.
 Felkmann Péter 60, 91.
 Felvinczi Sándor 218.
 I. Ferdinánd m. király 120.
 Ferinari (Wildpreter) Kunigunda 174, 175, 176, 177, 190.
 Ferrara 66.
 Filiczky János 150, 175.
 Fleischbach 131.
 Fogaras 196, 199, 202.
 Foktői János 158.
 Forgách család 183.
 Forgách Ferencz 178, 182.
 Formicarius Mihály költő 80.
 Forster ambergi könyvnyomató 102.
 Franciaországi számüzött proteštánsok 37.
 Frangepán Ferencz kaiocsai érsek 207.
 Frank Sebestyén 50.
 Frankfurt, Oderai 203.
 Frankfurt, Majnai 35, 92, 93, 94, 97, 101, 115, 138, 139, 146, 147, 159, 180, 181, 182, 207.
 Frankfurter könyvvásár 93—94, 102, 112, 180.
 Frankfurter könyvkiadók 119.
 Frencl Salamon 207.
 Frisius szótára 112.
 Froschauer zürichi könyvnyomató 57, 99.
 IV. Frigyes pfalzi választófejedelem 32, 139.
 V. Frigyes pfalzi választófejedelem 5, 208, 210.
 Galgócz 20.
 Genf 26, 48, 55, 58.
 Geislingen 81.
 Gelenius 100.
 Gelei Katona István 213.
 Genius Izsák lelkész 102, 145, 146, 148, 175.
 Gentilis Scipio 125.
 XIII. Gergely pápa 46, 65.
 Gernand-család 172.
 Gernand János 103, 104, 105, 106, 108.
 Gernand János Kázmér 103.
 Girschner 117.
 Glaser Fülöp tanár 39, 40.
 Goclenius Rudolf 102, 175.
 Goselbach 71.
 Gotha 35.
 Goudimel Kolozs 133.
 Göncz 19, 20, 21, 22, 24, 38, 88, 189.
 Görlicz 203.
 Görög-latin Új-Testamentum 31.
 Grác 127.
 Gruter János heidelbergi tanár 91, 126.
 Gryneus Jakab 55.
 Gryneus Simon 55.
 Gundersheim 78.
 Gvolf Reinhard 213.
 Gyalu 203.
 Győr 17, 38, 203.
 Győr ostroma 85.
 Győri ref. iskola 18, 22.
 Gyulafejevár 202.
 Gyulafejevári fejedelmi gymnasium 216.
 Hága 213.
 Hajduk 129.
 Hála 90.
 Haller Márton 110.
 Hamburg 116.
 Hanau 21, 146, 148, 150, 151, 153, 181, 207, 212, 213.
 Harderwick 213.
 Hartmann János 146, 176, 183.
 Haver Farkas 18.
 Havenreuter Lajos 44.
 Hedio Gáspár 40.
 Heidelberg 4, 26, 32, 35, 67, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 90—95, 100, 107, 108, 111, 114, 138, 142, 143, 170, 171, 172, 191, 204, 207, 210, 212.
 Heidelbergi egyetem 32, 35, 38, 67, 81, 91, 92, 138, 139; — szelleme 34.
 Heidelbergi Katechismus 181.
 Heidfeld ebersbachi lelkész 182.
 Heilbronn 81.
 Herberstein Zsigmond br. 46.
 Herborn 94, 96, 139.
 Hessen 140.
 Heuschlin Elisa 169.
 Heyden Gyermek-beszélgetései 14, 111.
 Heyman heidelbergi egyetemi rektor 71.
 Heysen Károly 78, 80, 170.
 Himmelreich Tibor 129.
 Hodászi Lukács 146.
 Hoffmann Menyhért 50.
 Hoggaeus Márton 54.
 Hollós (Corvinus) Kristóf 139, 144.
 Honter János 125.

- Hopf 81.
 Hornbach 80.
 Horváth András, Szkhárosi 207.
 Hospitiumok a XVII. században 104.
 Hölczlin Jeremiás 117.
 Hrachowichki György 87.
 Huber Péter 82.
 Hungarus szó eredete 118.
 Hunspach 80.
 Hutter Illyés 116, 119, 135.
 Hutter Ulrik 63, 119.
 Huszár Gál 195.
 Hübner lelkész 58.
 Hülsz Levin özvegye 145, 146, 175.

 Igló 28.
 Ipari élet Szenczen 9.
 Irói tiszteletdíjak 119, 120.

 János Zsigmond brandenburgi választó
 203.
 János Kázmér pfalzi gróf 32.
 Joachimsthalai gymnasium 203
 Junius Ferencz 181.

 Kaisersberg 55.
 Kaisersgrentz 66.
 Kálvin János 63, 133; — arczképe 60;
 — «Institutio»-ja 207, 208, 213.
 Kálvinisták Szenczen 10.
 Kamuti Farkas 203.
 Károli Gáspár 19, 24; — nyelvészkedése
 21; — bibliafordítása 20, 21, 106, 152.
 Károlyi Mihály 199.
 Károlyi Zsuzsánna 211.
 Kassa 19, 24, 25, 74, 75, 84, 91, 112, 184
 189, 207, 211, 213, 214, 215.
 Kassai vásárok 19.
 Kázmér-kollégium, l. Collegium.
 Keckermann Bertalan 102, 118, 170, 171,
 VIII. Kelemen pápa 64, 65.
 Kepler János 5, 121, 123, 124, 126, 127,
 128, 129.
 Keppingen 81.
 I. Keresztély szász választófejedelem te-
 metése 30.
 Késmárk 74, 75.
 Kimedontius heidelbergi tanár 67; —
 temetése 68.
 Knittelsheim 80.
 Kocher melletti Neustadt 90.
 Kolmár 55.
 Kolozsvár 199, 203, 215, 216, 218

 Komárom 194, 195, 196, 203.
 Komáromi Csipkés György 92.
 Komjáti zsinat 188, 190, 194.
 Konstáncz 66.
 Korner lelkész 57.
 Korona hazahozatala 162.
 Köbl (Khebel) Tamás 87.
 Köln 35, 67, 203, 213.
 Könyvnyomatatók 98, 90, 100.
 Könyvvásár Frankfurtban 93—94, 102,
 112, 180.
 Könyvtilalom 159.
 Körmend 186, 188.
 Köszvény szó eredete 21.
 Kövesd 199.
 Köveskúti zsinat 187.
 Krakko 111.
 Kreuznach 78.
 Kugler-család 48, 52, 70, 80.
 Kugler Dávid 55, 75, 77, 86, 172.
 Külföldi egyetemek látogatása 26, 27, 31,
 32.

 Ladenburg 67.
 Ladislaides Miklós 17.
 Ladislaus János 103, 106.
 Lajos hesseni és thüringeni tartomány-
 gróf 143.
 VI. Lajos pfalzi választófejedelem 32, 34.
 Lampe Bálint 204.
 Lausanne 58, 62.
 Lavingen 82, 132.
 Lecskerend a straszburgi főiskolán 42.
 Lelkészavatás Visolyban 88.
 Leo János 126.
 Lépes Bálint 181.
 Léva 9, 197.
 Leyden 213.
 Libochovitz 129.
 Lingelsheim 52.
 Lingelsheim Frigyes 176.
 Lincz 89.
 Lipcse 35, 94, 116.
 Liszkai zsinat 188.
 Lobwasser Ambrus 134, 135, 137.
 Lórántffy család 183.
 Lórántfi Mihály 189.
 Loreto 63, 64; — i Casa Santa 63—64.
 Löchler Margit 172, 173.
 Lőcse 88, 203, 215.
 Lugossi József 49.
 Luther család 174.
 Luther Márton 63, 99, 119; — énekei 133.

- Lutheranusok Szenczen 10.
 Lutheranismus és Kálvinismus küzdelme
 Heidelbergben 32, 31; — Straszburb-
 ban 50, 51, 52, 60.
 Luzern 62, 63.
- Magyar foglyok Olaszországban 63.
 Magyar nyelvrokonság 154.
 Magyarok származása 118.
 Magyar tanulók külföldön 92.
 Magyarország 113.
 Mainz 35.
 Mannheim 78.
 Mantskovics (Farinola) Bálint 20, 146.
 Marbach luth. lelkész 51, 60.
 Marburg 4, 5, 143, 182.
 Marburgi egyetem 141, 146.
 Marcellides 78.
 Margerai kikötő 66.
 Marne Claude 94, 102.
 Marot Kelemen 133, 137, 138.
 Martin tanár 144, 147.
 Mátyás m. király 10, 140, 200, 206.
 II. Mátyás római német császárrá vá-
 lasztása 181.
 Mátyusföld 10.
 Mauritius György 133.
 Megiserius szótára 111.
 Melanchton Fülöp 28, 98, 100, 119.
 Melissus (Schede) Pál 91, 125, 134.
 Mellingen 57.
 Mész Károly burgundi herceg 58.
 Milano 63.
 Miksa császár 128.
 II. Miksa római német császár 37.
 Miskolczi Pásztor István 130, 147, 156, 157,
 158, 159, 160.
 Modena 63.
 Molinaeus Péter 214.
 Molnár Albert, idősb 48, 114.
 Molnár Albert, Szenczi, ősei 10, 13; —
 szülei 10—14; — testvérei 11, 12, 25;
 — születése 11; — gyermekkora 12,
 13; — tanulása Szenczen 13, 14; —
 Győrött 17, 18, 19; — Gönczön 19—
 22; — Debreczenben 22—24; — kül-
 földön: Vittenbergben 28—30; — Drez-
 dában 30; — Vittenbergben 31, 32; —
 Heidelbergben 35, 35; — Straszburb-
 ban 38—54; — Heidelbergben 68—81, 134;
 — Herbornban 94—96; — Ambergben
 102, 106; — Altdorfban 109; — Mar-
 burgban 143—144; — nevelősködése
 Kassán 24; — Goselbachban 71; —
 Ambergben 102—106; — Fleischbach-
 ban 131; — a Stántzing-családnál 132,
 138; — Utazása a hazában 18, 19, 85,
 86, 87, 88, 89, 183, 184, 187, 188, 189,
 196, 197, 199, 202, 203, 216; — Svájcba
 55—63; — Olaszországba 63—66; —
 Prágába 124, 125, 128, 129; — Szilé-
 ziába 203; — Németalföldön 213; —
 Szerelme 169—175; — Házassága 174—
 177; — Rohonci lelkészsége 187—190;
 — Komáromi lelkészsége 194, 195; —
 Találkozása Veresmartival 190—193;
 — Látogatása Rimainál 197—199; —
 Bethlen Gábornál 200—202; — Oppen-
 heimi kántortanító 204; — rektor 204.
 — Tartózkodása Heidelbergben 210, 211,
 212; — Hanauban 213; — Kassán 215;
 — Kolozsváron 215, 216, 218; — Halála
 218; — *Irodalmi működése*: Tossanus
 «Lelki iskolá»-ja fordítása 91; — Latin-
 magyar szótára 110—115; — Magyar-
 latin szótára 115—118; — második
 göröggel bővített kiadása 180; — har-
 madik kiadása 212; — Zsoltár fordí-
 tása 135—138; — Catechismus kiadása
 139; — Biblia-kiadása 144—146, 148—
 151; — második kiadása 180; — Mag-
 gyar grammatikája 151—155; — «Ana-
 lecta Aenigmatica» 182; — «Lusus
 Poëtici» 205, 206; — Corpus Iuris
 Ungarici kiadásának terve 206; —
 Scultetus Postillái 206; — Thury «Idea»-
 jának kiadása 207; — Scultetus Jubi-
 leus eszendei praedikációja 207; —
 Kálvin «Institutio»-jának fordítása 213;
 — Ziegler «A legfőbb jóról» fordítása
 213; — Kéziratban maradt művei 216.
 Molnár Benedek 11, 25, 35, 36, 146, 158,
 159.
 Molnár Ferenc 11.
 Molnár Gergely latin nyelvtana 114, 147.
 Molnár Ilona 11.
 Molnár János 183, 189.
 Molnár Katus 11.
 Molnár Lukács 11, 203.
 Molnár Zsófia 11.
 Monte-Cavallo Rómában 65.
 Morgenthal 58.
 Móríc hesseni tartomány-gróf 4, 5, 128,
 139—145, 147—152, 168, 183.
 Móríc fejedelem családja 143—145.
 Móríc hesseni herceg 153, 154.

- Musculus család 58. 62.
 Musculus Farkas lelkész 58. 62.
 Mürmelius János szótára 111.
 München 16.
 Münster székesegyház 37.
- Nádasdy család 183.
 Nádasdy Ferencz gróf 114.
 Nagy-Albert regensburgi püspök 82.
 Nagy-Bánya 24.
 Nagy-Enyed 199. 203.
 Nagy-Károly 199
 Nagy-Megyer 186.
 Nagy-Szombat 9. 87. 146.² 159. 178. 179.
 203. 211.
 Nagyszombati kovácsczéh 87.
 Nagyvárad 199. 203.
 Nagyváradí káptalan 199.
 Nápoly ostroma I. Mátyás alatt 13.
 Nassau grófság 94.
 Naubitzer György 104.
 Naumburg 35.
 Nürnberg 89. 93. 110. 115. 116. 126.
 Nürnbergi pósta 89.
 Neckár 78.
 Németalföld 213.
 Nemesnépi Dániel lelkész 194.
 Németország 26. 32. 89. 90. 92. 114. 138.
 188. 195. 212.
 Németújvár 186. 188.
 Neuhausen 78.
 Neumark 89.
 Neustadt, Kocher mellett 90.
 Nevelők helyzete 103—106.
 Nogheri János, l. Nögéri.
 Nolde Ernő 95.
 Nögéri János 19. 23. 31.
 Nőnevelés 211. 223. 224.
 Nyir-Bátor 19.
 Nyomdai correctorok sorsa 97—99.
- Oktatásügy a XVII. században 14.
 Olevian Gáspár 34.
 On falu 10.
 Opitz Márton 4. 5. 217. 218.
 Oppenheim 4. 35. 175. 181. 204.
 Orthographia Ungarica Cracoviensis 152.
 Osimo 63.
 Ottó hesseni tartománygróf 146.
 Oxford 94.
- Pacius genfi tanár 59. 60.
 Pádua 63. 66. 94.
- Paedagogusok (nevelők) helyzete 23. 103.
 104. 105. 106.
 Palánk 197.
 Palaestrina 64. 133.
 Palesztina 64.
 Pálfi János, kanizsai 196.
 Pálmarend 141.
 Palthenius Zakariás 139.
 Pannónia megvétéléről szóló ének 118.
 Pantaleon költő 80.
 Pap Ferencz 24. 74. 75. 85. 88.
 Pápa 195.
 Pappus János straszburgi lelkész 49. 51.
 60.
 Páris 93. 124.
 Parma 63.
 Pasor György 114. 116. 117.
 Patai István 186—188. 196.
 Pázmány Péter 5. 179. 182. 213. 218.
 Pécs 129.
 Pelei János 19. 20.
 Pellican 99.
 Perényi család 183.
 Pesaro 63. 65.
 Pesti Gábor szótára 111. 114.
 Pestis pusztítása Heidelbergben 67. 68.
 Pfalz 203.
 Piacenza 63.
 Piccard 176.
 Piscator János 95. 117. 135. 146. 176. 180;
 — ifj. 182.
 Pisky István tihanyi várőrségi kapitány
 28.
 Platter Tamás 15. 16.
 Plautus szinművei 42.
 Polan Amand 55.
 Poppel Lobkovitz Éva 189.
 Pozsony 9. 82. 89. 178.
 Pozsony vármegye 9. 115.
 Pöstyéni hévvez 203.
 Prága 28. 121. 124. 125. 126. 129. 130. 131.
 Prot. üldözés 177—179.
 Pulverino 64.
 Püspöki 18.
- Rabe (Corvinus) Kristóf 139. 144.
 Radul oláh vajda 129.
 Rajna 78.
 Rajna melléke 67.
 Rajnai városok 35.
 I. Rákóczy György 2. 208. 210. 211.
 Rákóczy Zsigmond 92.
 Ramus Péter grammatikája 152.

- Rátkay György 178.
 Ravenna 66.
 Regensburg 82, 89, 131, 132, 183.
 Regensburgi birodalmi gyűlés 207.
 Regio 63.
 Reichenweier 55.
 Reis 54, 66.
 Rem György 87, 118, 119, 124, 130, 131.
 145, 150, 159, 176, 182.
 Rettegi János 199, 202.
 Révai Péter 37.
 Rhédei Ferencz 199.
 Rimini 63.
 Kimai János 197, 198, 199.
 Rittershausen Konrád 109, 110, 112, 117,
 124, 126, 131, 133, 138, 145, 150, 182,
 206.
 Rohonc 186, 187, 188, 189.
 Róma 61, 62, 64, 65, 192.
 Rosenberg 88.
 Rotterdam 213.
 Rovigo 66.
 Rudolf magyar király 120, 121, 122, 123,
 124, 128, 129, 130, 142.
 Rumel Konrád 118, 125, 126.
- Salánk 23.
 Samarja 203.
 Samarjai János 101.
 Sapientiae Collegium 139.
 Sárospatak 75, 86, 110, 188, 199, 211.
 Sárvári János 65.
 Sauer János 97, 98, 100, 101, 102, 172.
 Schaller lelkész 53.
 Schlettstadt 55.
 Schmalkalden 142, 149.
 Schorndorf 81.
 Schönfeld György német bibliája 142.
 Schwenkfeld Gáspár 50.
 Scithia 116.
 Scultetus Ábrahám 182, 206, 207, 213.
 Scultetus Tóbiás 196, 203.
 Sellye 190.
 Servet Mihály 50.
 Sibolti Demeter győri lelkész 17; —
 művei 18, 20.
 Siderius János 86, 90, 91, 96, 106, 113,
 156, 157.
 Siversheim 78.
 Skaricza Máté 21.
 Smetius heidelbergi tanár 34, 67, 69, 76.
 Sonkádi 212.
 Soós Kristóf, Sovári 199.
- Sopron vármegye 186.
 Spethe András 134.
 Speyer 35, 77, 80.
 Spoleto 64.
 Stájerország 127, 128, 132.
 Stántzing gyermekek 132, 136, 138.
 Stántzing Sebald 132, 138.
 Steiner János 57.
 Stenius heidelbergi tanár 34.
 Stephanus szótára 112.
 Stock 57.
 Störel Márton 36, 38.
 Straszburg 4, 35, 36, 37, 38, 41, 54, 55,
 66, 70, 74, 80, 94.
 Straszburgi egyetem 38—54, 169; — hall-
 gatói 37.
 Sturm János 37, 112; — pædagogiai
 elvei 41; — nyilatkozata a baccalau-
 reatusokról 44; — vitája Pappussal 51.
 Suri Orvos Mihály 89, 90, 95, 101, 173,
 199, 218.
 Svájcz 55—63, 66, 71, 134.
 Svájczai szövetség 120.
 Sylvester János Grammatikája 152.
 Szabó Farkas, segédtanító 14, 15, 16, 17,
 18, 19, 22.
 Szalonak 186, 188.
 Szántó István jezsuita 112.
 Szatmár 24, 199.
 Szécsen 197.
 Szécsi Tamás 196.
 Szegedi Gergely zsoldtárai 134.
 Székely István krónikája 152, 154, 155.
 Székely János 11, 13.
 Székelyek nyelvének tisztasága 116.
 Székely-hunn irás 155.
 Széki Orsolya 10.
 Szencz 9, 10, 11, 17, 18, 19, 25, 26, 28,
 48, 50, 82, 87, 88, 113, 159, 163, 164,
 183.
 Szenczi ref. iskola 13.
 Szent-István egyháza Rómában 65.
 Szent-István templom Bécsben 28.
 Szent-Job 199.
 Szent-Katalin-templom Frankfurtban 102;
 Oppenheimben 175.
 Szentlélek-templom Heidelbergben 70.
 Szentmarjai 129.
 Szent-Márton erdeje 9.
 Szent-Péter templom Rómában 64
 Szepsi 88, 106.
 Szepsi Korocz György 176.
 Szepsi Mihály 156.

- Szerdahelyi Mihály 78, 81.
 Szijgyártó Lukács 49, 75, 115, 158, 186, 194, 195.
 Szikszai ütközet (1588) 22.
 Szikszai Fabricius Balázs szótára 111.
 Szilágyi István 218.
 Szilézia 203, 214.
 Szilvási Márton 117.
 Szinjátekok, iskolai 42.
 Szinjátek Thurzó Borbála lakadalmán 183.
 Szinyei Kristóf 197.
 Szolgatanuló 23.
 Sztárai Mihály 21; — zsoltárai 134.
- Taksonyi Péter 17, 91, 100, 106, 107, 108, 114, 115.
 Taraczk János, Debreczeni 13.
 Terentius színművei 42.
 Terni 64.
 Tersato 64.
 Textor János 17.
 Textor püspök 96.
 Thessalonica 174.
 Thury György 92, 96, 97, 101.
 Thury Márton 28, 30.
 Thury Pál 207.
 Thurzó Borbála lakadalmá 183, 184.
 Thurzó György nádor 183, 184.
 Thurzó János 120.
 Thurzó Szaniszló 37, 187.
 Tihanyi várórség 28.
 Tilly 212.
 Tirol 66.
 Tolentino 64.
 Topos Bálint 129.
 Topos-család 129.
 Tordai 65.
 Tossanus (Toussaint) tanár 67, 72, 76.
 Tossanus «Lelki iskolá»-ja 91.
 Toussaint Julia 172.
 Tököly István 72, 75, 78, 80, 81.
 Tököly Miklós 138, 140, 142.
 Tököly Sebestyén 85, 89, 187.
 Trieszt 66.
 Tübinga 98, 126.
- Ujfalvi Imre 24.
 Ulm 81, 159, 183.
 Ungvári András 28, 31.
 Unverzagt Farkas 129.
 Utrecht 213.
 Üdvözlőversek 117.
- Váci Gergely 189.
 Vága falu 10.
 Vándordeákok külföldön 14, 15, 16, 17; — nálunk 17, 18, 19.
 Várad 129.
 Várad Farkas Gergely 156.
 Vásárok 9, 19, 23.
 Vasvármegye 186.
 Velence 65, 66, 90.
 Ventey Ferencz 48.
 Verantius szótára 111.
 Veresmarti Mihály 87, 115, 179; — beszélgetése Molnárral 190—194.
 Vietor Juliánna 175.
 Vietor Konrád zsidó vallásra térése 174.
 Vietor Magdolna 175.
 Viller Tamás 153.
 Vilmos-kollégium l. Collegium.
 Virdung 176.
 Visoly 88, 180.
 Visolyi könyvnyomda 19, 20.
 Vizsgálat a straszburgi főiskolában 43.
 Vitagyűlés, theologiai 56, 57.
 Vittenberg 4, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 38, 92, 94.
 Vittenbergi egyetem 13, 28, 30, 31, 32, 38.
 Vittenbergi magyar bursa 29, 30; — jegyzőkönyve 29.
 Volckhammer György 110, 131.
- Wackher Máté, lovag 125, 126, 128, 131.
 Wackher Ilona 126.
 Walter Gotfried 81, 173.
 Wechel Máté 158.
 Weltstein 78.
 Weston Erzsébet Johanna 103, 125, 126, 127, 128.
 Wetzbad 35.
 Wolf Hermann 143, 148, 152.
 Worms 35.
 Württemberg 37.
- Zalánk Imre 21.
 Zarándokház, magyar, Rómában 65.
 Zepper herborni tanár 95.
 Ziegler György «De summo bono» cz. műve 215.
 Zürich 55, 56, 57, 113, 120.
 Zweibrückeni hercegség 80.
 Zwingli Ulrik reformátor 57, 63.
 Zsámboki János 121.
 Zsoltárfordítások 4, 133, 134, 135, 136, 137, 138.

JAVÍTÁSOK.

17. lapon felülről	17. sorban	<i>Gyöbe</i>	helyett olv.	<i>Györbe</i> .
30. " " "	10. " "	T. Tamás	" "	T. Márton.
31. " " "	15. " "	U. Fános	" "	U. András.
82. " " "	8. " "	Langnona	" "	Lavingen.
125. " alulról	3. " "	W. György	" "	W. Máté.
213. " 3. jegyzet		U. o. Ajánlás (?)	" "	U. o.
218. " 2. " "		Suti	" "	Suri.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT.

(Cserna Károly eredeti rajza az «Institutio» fordításának címlapján közölt egykorú metszet után.)

